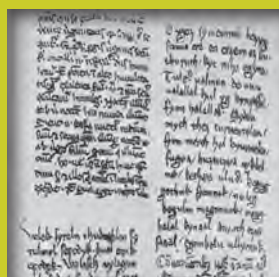
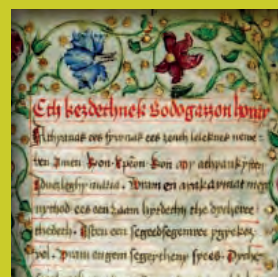
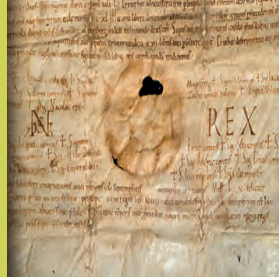
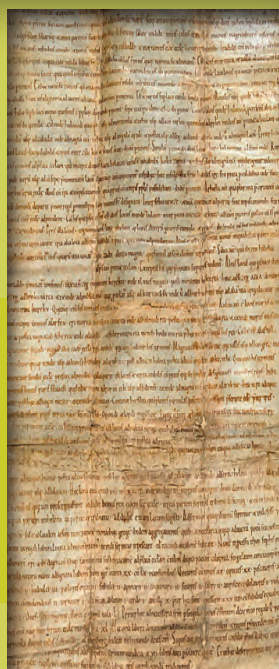

OKTATÁSI
HIVATAL

NAT
2020

11-12

Gyűjtemény a
magyar nyelv
emelt szintű oktatásához

**Gyűjtemény
a magyar nyelv emelt szintű
oktatásához
11–12.**

Oktatási Hivatal

A kiadvány 2022. 03. 18-tól 2027. 08. 31-ig tankönyvi engedélyt kapott a TKV/175-7/2022. számú határozattal. A gyűjtemény megfelel a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet alapján készült – 2020. 01. 31. után kiadott Kerettantervre épülő magyar nyelv és irodalom tantárgy érettségi követelményeinek.

Tananyagfejlesztők: Hargittay Gergely (IV., V., VII. fejezet),
Katona József Álmos (I., VI., VIII. fejezet és 13., 14., 18. lecke),
Pomozi Péter (II. fejezet és 15., 16., 17. lecke)

Kerettantervi szakértő: dr. Kiss Gabriella

Lektor: dr. Eőry Vilma

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: dr. Bók Ila Szilvia

Borító: Slezák Ilona, Téglásy György, Bánáti János

Szerkesztő: Baranyai Andrea

© Oktatási Hivatal, 2022

ISBN 978-963-436-227-2

Oktatási Hivatal
1055 Budapest, Szalay utca 10–14.
Telefon: (+36-1) 374-2100
E-mail: tankonyv@oh.gov.hu
A kiadásért felel: Brassói Sándor elnök

Raktári szám: OH-MNY1112E

Tankönyvkiadási osztályvezető: Horváth Zoltán Ákos
Műszaki szerkesztő: Orosz Adél
Nyomdai előkészítés: Farkas Éva
Grafikai szerkesztő: Téglásy György
Tipográfia: Mazán Enikő, Pétery Anna Patrícia

Terjedelem: 12,88 (A/5) ív
Tömeg: 280,75 gramm
1. kiadás, 2024

Ez a tankönyv a Széchenyi 2020 Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program EFOP-3.2.2-VEKOP-15-2016-00001 számú, „A köznevelés tartalmi szabályozóinak megfelelő tankönyvek, taneszközök fejlesztése és digitális tartalomfejlesztés” című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Gyártás: Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

BEVEZETŐ

Kedves Tanulók!

Új könyvünkkel hiánypótló kiadványt tartotok a kezetekben. Mindeddig ugyanis nem készült olyan tankönyv, amely célzottan a magyar nyelv tantárgy emelt szintű érettségi vizsgájának anyagát foglalta volna össze. Ezzel a kiadvánnyal éppen erre vállalkoztunk, az emelt szintű érettségre való felkészülést szeretnénk segíteni, akár egyedül, akár csoportosan, akár fakultáció keretében készültök a nagy megmérettetésre.

A 2024-ben bevezetendő új érettségi részletes követelményeinek jobb oldali, emelt szintű oszlopában szereplő témákat dolgoztuk föl, és a központosilag meghatározott érettségi témakörök szerint osztottuk fejezetekre a könyvet. Az egyes leckék elsősorban azokra a tartalmakra összpontosítanak, amelyek az emelt szintű vizsgán többletet jelentenek a középszinthez képest. Könyvünk tehát nem pótolja, nem is pótolhatja a középszintű ismereteket nyújtó tankönyveket, hanem ezek hasznos kiegészítője, motiváló, megbízható társ kíván lenni felkészülésetek során. E célokhoz igazodik az egyes leckék szerkezete is.

A leckék túlnyomó többségének elején egy ráhangoló, motivációs feladatot találtok, melynek megoldásával főlegveníthetitek az adott témában korábban tanultakat. Ezt követi a leckék elméleti, ismeretközlő része, mely továbbvezet benneteket az emelt szintű magyar nyelvi érettségihez szükséges ismeretminimumhoz. A minimumot többnyire további izgalmas tudományos kérdésekkel egészítettük ki, hogy a továbbgondolkodás, további önképzés lehetőségét is megteremtsük. A plusztartalmak részint vizuálisan is elkülönülnek széljegyzetek, apróbb keretes olvasmányok formájában. Végül az elméleti részt különféle típusú feladatok zárják, melyek részben az emelt szintű tartalmakra kérdeznek rá, részben pedig ismeretelmélyítésre, könyvtári vagy világhálós kutatásra ösztönöznek. Az egyéni feladatok, önálló kutatómunkát igénylő feladatok természetesen önállóan (is) elvégezhetők, vannak azonban kifejezetten társas, sőt csoportos feladatok is annak érdekében, hogy a közös tanulás különböző formáiban rejlő szinergikus lehetőségeket és örömet is megtapasztalhassátok.

Bár könyvünk terjedelme az adott tanügyi keretekhez igazodva viszonylag szerény, mégis megpróbáltuk lelkes és kiváló szerkesztő kollégáinkkal vizuálisan is vonzóvá tenni a leckéket: térképekkel, képekkel, ábrákkal.

Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy olyan, társadalmi közérdeklődésre is számot tartó témákban, mint a nyelvek eredete és a magyar nyelv története, a nyelvek rokonságának kutatása, a nyelv, a nyelvhasználó és a társadalom viszonya, a digitális kommunikáció, igyekeztünk a legújabb, de már kikristályosodott tudományos ismereteket is bevonni az elméleti leckerészekbe, hogy ezzel is segítsük a biztos és korszerű tudás megszerzését.

Köszönjük a segítségét mindazoknak, akik térképpel, képpel, jó tanáccsal, szakmai elhivatottsággal segítették munkánkat! Köszönjük diákjainknak, hogy könyvünk számos motivációs és lezáró feladatát a valóságban, „élesben” is tesztelhetjük!

Reméljük, hogy tankönyvünk a magyar nyelv tantárgy(rész) emelt szintű érettségi vizsgájára való egyéni vagy csoportos felkészülés fontos taneszköze lesz. Sikeres felkészülést, maradandó magyar nyelvi élményeket kívánunk mindannyiőtoknak!

A szerzők

AZ OLDALAK ELEMEINEK MAGYARÁZATA

Fejezetenként eltérő fejlécszín segíti az emelt szintű érettségi témakörei közötti tájékozódást.

A leckék közötti összefüggéseket a bevezető feladat mellett jelöltük.

Minden lecke ráhangoló feladattal indul, melynek célja az előzetes tudás felidézése.

Színes keretben található a lecke témájával összefüggő érdekességek.

Az egyéni feladatok önállóan, külső segítség nélkül is feldolgozhatók.

Az interaktív feladatok páros vagy csoportmunkában, együttműködő tanulási módszerekkel végezhetők a legeredményesebben.

Minden lecke végén felsoroltuk a téma legfontosabb kulcsfogalmait.

23. MONDATVARIÁNSOK

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatok a 2., 20., 22., 24., 25., 26., 27., 28., 31. leckében.

RENDSZERMONDATOK ÉS SZÖVEGMONDAT

Magyar nyelvi tanulmányaim során eddig a mondatokról mint a leggyakoribb nyelvi egységről, a nyelvi lépcső legelső szegéről tanultam. Vagyis egy olyan konstrukcióról, amely a kisebb nyelvi elemekből (hangokból, szóalakokból, szavakból, szócsokrokból) rakható össze a nyelvtan szabályaihoz és az alkotásnak jelentősen figyelembevétele. Ezeket a szóvalkövetkezőt nélkül mondatnak nevezik **rendszermondatoknak**.

A beszéd során használt mondatok azonban nem szóvalkövetkezők. Kínálatot találunk például példamondatok. Csak a szövegben, a szöveg elemeként léteznek, hiszen minden megfigyelésükön szövegnek minősül. Jelentőséket, szerkezetüket befolyásolja az aktuális szövegkörnyezet, amely felül is írhatja a nyelvtan szabályait.

A szövegben előforduló mondatokat éppen ezért **szóvalkövetkező mondatoknak** (más néven **nyelvtanilag szabályos mondatoknak**) nevezik.

Az **Előzetes feladat** a könyvet az előzetes feladat kiadásánál azonosított **nyelvi elemek** (szavak, szóalakok, szócsokrok) alapján készült. A mondatok szerkezetét, jelentőségét, hangsúlyát, intonációját, ritmikus felépítését és a mondati tagozódást is figyelembe véve készült. A mondatok szerkezetét, jelentőségét, hangsúlyát, intonációját, ritmikus felépítését és a mondati tagozódást is figyelembe véve készült.

A mondatok szerkezetét, jelentőségét, hangsúlyát, intonációját, ritmikus felépítését és a mondati tagozódást is figyelembe véve készült.

IV. A NYELVI RENDSZER

A mondatok szerkezetét, jelentőségét, hangsúlyát, intonációját, ritmikus felépítését és a mondati tagozódást is figyelembe véve készült.

21. MONDATVARIÁNSOK

A mondatok szerkezetét, jelentőségét, hangsúlyát, intonációját, ritmikus felépítését és a mondati tagozódást is figyelembe véve készült.

TARTALOMJEGYZÉK

I. KOMMUNIKÁCIÓ	6
1. Kommunikáció és társadalom.....	6
2. A nyelv működése.....	8
3. Vizuális és nyelvi kommunikáció	10
4. Személyközi kommunikáció.....	12
II. A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE	14
5. Szinkrón, diakrón és összehasonlító nyelvszemlélet.....	14
6. A nyelvrokonság-kutatás.....	16
7. Az ősmagyar kor.....	20
8. Az ómagyar kor.....	22
9. A középmagyar kor.....	26
10. Az újmagyar kor.....	25
11. Nyelvtörténeti-nyelv tudományi szótárak és kézikönyvek.....	30
12. Régi magyar irodalmi szövegek nyelvi jellemzői.....	32
III. EMBER ÉS NYELVHASZNÁLAT.....	34
13. Korlátozott kódú nyelvek	34
14. Az emberiség információs forradalmi	36
15. A jeltípusok és a nyelvi jel	38
16. Nyelvjárások és a nyelvi norma	40
17. Nyelvközösség és nyelvhasználat	44
18. A nyelvművelés és a nyelv változása	48
IV. A NYELVI RENDSZER	50
19. Hangrendszerünk jellemzői és fejlődésének története.....	50
20. A helyesírás stilisztikai változatai	52
21. A szófajok kölcsönhatása	54
22. Vonzatok és bővítmények	56
23. Mondatvariánsok.....	58
24. Szinteződés, tömbösödés a mondatban.....	60
V. A SZÖVEG	64
25. Szövegelemzés.....	64
26. Az érvelő esszé.....	70
VI. A RETORIKA ALAPJAI	74
27. A szónoklás tudománya és gyakorlata	74
28. A meggyőzés nyelvi és nem nyelvi eszközei és a szemléltetés	76
VII. STÍLUS ÉS JELENTÉS	78
29. Szóhasználat és stílus.....	78
30. A szójelentés.....	82
31. A stílushatás	86
32. A nyelvi norma koronkénti változatai.....	90
VIII. DIGITÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ	94
33. Internet, plágium, adatvédelem.....	94
34. Digitális szemléltetés	96
35. Digitális szövegalkotás	98
SZAKSZÓGYŰJTEMÉNY.....	100
FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT SZAKIRODALOM	105
FORRÁSJEGYZÉK.....	109
Irodalomjegyzék	109
Képjegyzék	112

1. KOMMUNIKÁCIÓ ÉS TÁRSADALOM

1. Készíts vázlatot általános kommunikációelméleti ismereteidről!

- A kommunikáció szó eredete, jelentése
- A kommunikáció céljai, funkciói
- A kommunikációs folyamat ábrája (rajzold is le!)
- A kommunikáció csoportosítási lehetőségei

2. Egészítsd ki az alábbi fogalommeghatározást!

A tömegkommunikáció tömegkommunikációs eszközök (mint például ... vagy ...) segítségével megy végbe, méghozzá (társadalmi) csoportok között. Legtöbbször ... irányú, a kommunikációs felek pedig nem érintkeznek ...-ül egymással, magyarul a kommunikáció Szepe ... minden társadalom életében.

3. Korábban tanultál arról, hogy a tömegkommunikáció hatást gyakorol a nyelvre, a nyelvhasználatra is. Sorolj fel néhány előnyös és néhány hátrányos hatást!

A kommunikáció univerzális és interdiszciplináris jellege

Ha a kommunikációt információ közléseként értelmezzük, akkor **univerzálisnak**, tehát **mindenhol jelenlévőnek** tekinthetjük. Fokozottan igaz ez az emberekre, hiszen a társas viszonyokban, társadalmi helyzetben még a kommunikáció hiányával is közlünk valamit – ugyanis nem tudunk nem kommunikálni.

Univerzális a kommunikáció olyan szempontból is, hogy vannak olyan elemei, amelyek kortól, nemtől, kultúrától, hovatartozástól, társadalmi fejlettségtől függetlenül is **egységesek**. Ilyen például az öröm, a meglepetés, a félelem, a szomorúság, a harag, az undor és az érdeklődés kifejeződése arcunkon, ezeknek az érzelmeknek a kifejezéséhez tehát ugyanaz a mimika kötődik egy magyar fiatal, egy kínai idős ember vagy akár egy afrikai bennszülött gyermek esetében. De gondolhatunk akár nemzetközi jelrendszerekre is, mint például egyes közlekedési táblákra, a technológia világára, jelrendszerére.

A kommunikációnak természetesen számos olyan része van, amelyik nem univerzális, hanem **specifikus**, tehát egy-egy csoportra, területre, módra jellemző. Így a kommunikáció elemeit meghatározhatja a társadalom, a kultúra, a nyelv, a technológia (és még sorolhatnánk), és ezekkel a különböző tudományágak foglalkoznak. Ezért a kommunikáció folyamata és a kommunikációtudomány úgynevezett **interdiszciplináris, tehát tudományos terület**.

Eltérő kommunikációs jelrendszerek

Amikor különféle társadalmak, kultúrák kommunikációs rendszereit vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a különbségek

nemcsak az egyes jelek (például az üdvözlés kézjelei), hanem akár az egész jelrendszerek szintjén is jelen vannak. Például a magyar **néphagyományban** (folklórban) a sárkány motívuma egészen más kommunikációs tartalmat hordoz, mint mondjuk a Wales zászlájában látható vörös sárkány.

De gondolhatunk arra is, hogy egy-egy ország eltérő **nyelvet**, sőt eltérő **írásrendszert** használ, avagy mindkettőből akár egyszerre többet is. Ha pedig az **elektronikus kommunikációra** gondolunk, eszünkbe juthatnak a hangulatjelek, az animációk (általában GIF-ek), a mémek (képviccek) – ezek a hagyományos írásbeli kommunikációtól teljesen eltérő jelrendszert alkotnak.

▲ Képirás (aszték)

Eltérő nem nyelvi és nyelvi kommunikációs jelek

Érdekes a jelek szintjén is vizsgálni a kommunikációs-társadalmi eltéréseket. A **nem nyelvi jelek** esetében megemlítendő például maga az üdvözlés: a nyugati társadalmakban a kézfogás a legelfogadottabb üdvözlési forma, az indiaiaknál a mellkas előtt összeérintett, egymás felé néző két tenyér, a japánoknál a meghajlás.

A **nyelvi jelek** szintjén pedig érdemes a társadalmi érintkezés (nyelvi) illedelmességi formáiról beszélni. A magyarban megkülönböztetjük a magázódást és a tegeződést. A távol-keleti kultúrákban még összetettebb az illem, ezen belül a tisztelet nyelvi eszköztára (társadalmi szerepektől függően is eltérhet). Az angol nyelvben pedig már „csak” a szóválasztással, szó szerkezetekkel sugallják a tiszteletet.

Egyéni feladatok

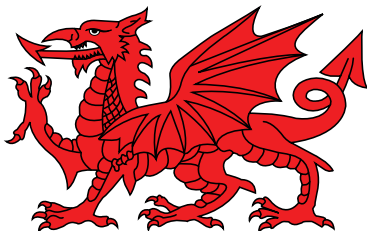
1. Válaszd meg az alábbi kérdéseket!
 - Milyen univerzális kommunikációs jeleket, jelrendszereket ismersz még?
 - Sorolj fel néhány (tudomány)területet, ahol a kommunikációnak kiemelt szerepe van!
 - Milyen írásrendszereket ismersz még? Miben tér el például a magyar, a japán és a kínai írásrendszer (azonkívül, hogy jelkészletük különbözik)?
 - Milyen nem nyelvi formáit ismered még az üdvözlésnek magyar nyelvterületen? Gondolj olyanra is, amelyet már nem használunk!
2. Állapítsd meg az alábbi képekről, hogy melyik társadalmakban, társadalmi rétegekben, kultúrákban bírnak jelentéssel!

3. Csoportosítsd a fenti képeket annak megfelelően, hogy kommunikációs tartalmuk nyelvi vagy nem nyelvi, és hogy milyen más (tudomány)területtel vannak összefüggésben!

Interaktív feladatok

1. A szöveg említi, hogy a magyar és a walesi hagyományban eltér a sárkány jelentése, kommunikációs-kulturális tartalma. Nézz utána, hogy miben, és adj róla rövid leírást! Figyeld arra, hogy elsősorban kommunikációs szempontból közelítsd meg a feladatot!

Kulcsfogalmak

univerzális, interdiszciplináris, elektronikus kommunikáció, nyelvi és nem nyelvi jelek

2. A NYELV MŰKÖDÉSE

1. Sorold be az alábbi társalgási formákat a két fő társalgástípusba, majd írd magadtól mindkét csoportba újabb 3-3 szóbeli és írásbeli társalgási formát a füzetedbe!

jegyzetek, informális eszmecsere, üzleti magánlevél, szerződés, vita, közlemény, interjú, formanyomtatvány, tárgyalás, értekezlet, használati útmutató, szépirodalmi szöveg, telefonbeszélgetés, újságcikk, munkahelyi megbeszélések, kérdőív, adatbázis

Szóbeli társalgástípusok	Írásbeli társalgástípusok
	jegyzetek

2. Gyűjts olyan társalgástípusokat, amelyekben keveredhetnek a beszélt és az írott nyelv jellemzői! Chat, ...

A nyelv működése

A **nyelv** az emberi kommunikáció céljára létrejött kódrendszer. A „nyelv” megfoghatatlan, többnyire csak az emberek elméjében létező jelenség, a valóságban az alkalmazás, a **nyelvhasználat** során létezik csak, mégpedig mint valóságunk egyik legfontosabb eleme. Fontossága abból fakad, hogy számos emberi tevékenységhez kapcsolódik, illetve önmagában is tevékenység, és értéket is hordoz. A nyelvet mindig az adott beszélőközösség működteti. A közösségekben kialakult szokások, szabályok teszik lehetővé, hogy a nyelvhasználat minden beszélő számára elérhető és jól értelmezhető legyen. Ezek a szabályok azonban nem hasonlítanak a nyelvtani szabályokhoz, inkább csak iránymutatásként léteznek. Sokszor nincsenek is megfogalmazva, csak a beszélők tudatában élnek vagy különféle viselkedési szabályok formáját öltik. De nemcsak a nyelvhasználatot, a nyelvhez kötődő egyéb területeket is a nyelvet beszélő közösség alakítja ki, őrzi és formálja.

A nyelvnek e sokrétű kapcsolatrendszer és funkciója miatt több aspektusa (szemléletmódja) van. A nyelv egyebek mellett – a nem nyelvi jelekkel együtt – **kommunikációs eszközként** is működik, így alkalmas az emberi kommunikációra, az információátadásra, az ismeretek közvetítésére.

A nyelvhasználat **viselkedés(mód)** is: az adekvát és inadekvát nyelvhasználat, a nyelvi illem és a nyelvi agresszió mind olyan tényezők, amelyek közvetlenül hatnak a nyelvi és a nem nyelvi viselkedéskultúrára is, az emberek egymáshoz való viszonyulására.

A nyelv működése kölcsönhatásban áll a **gondolkodással, az emlékezéssel** is. Igaz ez az egyén szintjén, hiszen a nyelvi és gondolkodásbeli készségek párhuzamosan és egymásra hatva fejlődnek (l. pl. fogalmi gondolkodás, fogalomalkotás); és igaz ez a beszélőközösség szintjén is, hiszen egy-egy nyelv más valóságselemeket és másképp képez le működése során.

A nyelvnek ismert továbbá **hagyományalakító és -átadó működésmódja** is, hiszen az imént említett emlékezés, az elbeszélés, a történetek és ismeretek lejegyzése éppen általa lehetséges. Ez a rendszeres áthagyományozódás, ismeretátadás pedig a kultúránkat is alakítja (ezeknek nyelvi leképződései például a népmesék, a népdalok, az irodalmi művek stb.).

A nyelvhasználat ezeken túl cselekvés is. John L. Austin szerint minden megnyilatkozásunkkal cselekszünk, erre vonatkozó felfogását nevezzük beszédaktus-elméletnek. Szerinte bizonyos nyelvi cselekvések leírják (**konsztatívum**, pl. *Beborult, hamarosan esni fog.*), míg mások megváltoztatják (**performatívum**, pl. *Ezennel kinevezlek polgármesternek!*) a világot. (Idézd fel a lokúcióról, illokúcióról, perlokúcióról szóló leckét!)

Tanítványa, John R. Searle továbbgondolta Austin beszédaktus-elméletét, szerinte a három aktus közül egyedül az illokúciós aktus kulcsfontosságú, ugyanis a beszédaktus célját ez határozza meg. Ennek megfelelően megkülönböztett:

- 1. asszertívumot** (a beszélő hozzáállása az adott tényekhez; pl. kijelentés, leírás, magyarázat),
- 2. direktívumot** (a beszélő vágya, annak megfelelően a címzettre gyakorolt hatás; pl. figyelmeztetés, tiltás, kérés, javaslat),
- 3. komisszívumot** (a beszélő szándéka; pl. ígéret, eskü, fogadalom),
- 4. expresszívumot** (a beszélő őszinte érzelm kifejezése; pl. gratuláció, bocsánatkérés, köszönet) és
- 5. deklarációt** (a beszélő olyan kijelentése, amely megváltoztatja a címzett helyzetét, állapotát; pl. felmondás, hadüzenet, házassági eskü).

Nyelvhasználat különféle kontextusokban

Ahhoz, hogy a nyelvet az adott helyzetnek megfelelően tudjuk működtetni, szükség van tehát arra, hogy felmérjük a kommunikációs tényezőket, tudatában legyünk, hogy a nyelvhasználatkal önmagában véve is cselekszünk, viselkedünk, továbbá gondolkodásmódot, kultúrát is közvetítünk. A megnyilatkozás körülményeit és ezek alkalmazását, vagyis annak ismeretét, hogy *ki, kinek, mikor, hol, miért, hogyan* közöl valamit, **kontextusnak** nevezzük. A befogadáshoz, a pontos megértéshez bármilyen kommunikáció során szükséges a kontextus ismerete. A társalgás esetén ez például társalgásról társalgásra eltér, s nekünk a megértéshez mindig újra kell gondolnunk. A megértésnek ezt a folyamatát nevezzük kontextualizációnak.

Végül pedig a felsoroltak (a nyelv működésének és a működés kontextusának ismerete) mellett vannak olyan elvek is, amelyek – akár nyelvközösségtől függetlenül –

általánosan érvényesek és nélkülözhetetlenek a hatékony kommunikációban. Ezek a Paul Grice nevéhez fűződő **együttműködési alapelvek**:

- 1. A mennyiség alapelve (maximája):** A beszélő mondanója a kívánt mértékben legyen informatív; ne legyen se több, se kevesebb, mint ami az adott témához, beszédhelyzethez szükséges.
- 2. A minőség alapelve (maximája):** A beszélő mondanójának igazságértékét jelenti, vagyis a beszélő legyen bizonyos abban, hogy amit mond, az nem valótlan, és ezt bizonyítani is tudja.
- 3. A mód/modor alapelve (maximája):** A beszéd érthetőségét jelenti, nevezetesen azt, hogy a megnyilatkozás ne homályos, kétértelmű, rendezetlen, hanem mindenki számára világos legyen.
- 4. A viszony/kapcsolódás alapelve (maximája):** A beszéd relevanciáját jelenti, azt, hogy a beszélő mindig a témához és a helyzethez kapcsolódjon, arra válaszoljon, amiről kérdezték, és ne kezdjen el másról beszélni.

Egyéni feladatok

- Melyik együttműködési alapelvet szegik meg az alábbi példákban a válaszadók? Alakítsd át a dialógusokat úgy, hogy megfeleljenek az együttműködési alapelveknek!
 - Hány éves vagy?
 - Amikor 18 voltam, akkor elég nehéz volt eldöntenem, mi szeretnék lenni, azóta már jó egy évtized telt el persze, de még sajnos mindig ugyanezt érzem.
 - Hányadik osztályba jársz?
 - Hetedikbe, pedig már nyolcadikba kellene, csak évesztes vagyok. A nővérem is évesztes volt, nálunk ez már szinte családi hagyomány.
 - Felkészültél a holnapi vizsgára?
 - Tulajdonképp igen is, meg nem is, csak attól függ...
- Kategorizáld az alábbi mondatokat Austin felosztása szerint (konstatívum, performatívum)! Majd kategorizáld őket Searle felosztása szerint (asszertívum, direktívum, komisszívum, expresszívum, deklaráció)!
 - Tegnap a jégeső leverte az összes gyümölcsünket.
 - Cserebere, fogadom, többet vissza nem adom!
 - Önöket ezennel házastársaknak nyilvánítom!
 - Szerintem nem olyan rossz ez a leves, mint ahogy állítod.
 - Az elektromos rollerek egyre jobban terjednek, ám nő a velük kapcsolatos balesetek száma is.
 - Lennél szíves, és becsuknád az ajtót magad után?
 - Nagyon hálás vagyok a segítségért!

Páros feladatok

- Párban dolgozva vizsgáljátok meg az alábbi kontextusokat, és beszéljétek meg, hogy milyen nyelvhasználati tényezőkre kell odafigyelni. Egyikőtök emelje ki a feltétlen szükséges tényezőket, másikótok a kerülendőket! Végül játsszátok is el az egyes beszédhelyzeteket!
 - a) osztálytársad meggyőzése arról, hogy járjon el veled úszni
 - b) útlevel ügyintézése a hivatalban
 - c) tudományos-ismeretterjesztő konferencia szünetében beszélgetés az egyik előadóval
 - d) vacsorarendelés leadása telefonon egy étteremnek

Kulcsfogalmak

nyelv és nyelvhasználat, beszédaktus, konstatívum és performatívum, asszertívum, direktívum, komisszívum, expresszívum, deklaráció

3. VIZUÁLIS ÉS NYELVI KOMMUNIKÁCIÓ

Idézd fel, hogy mit tanultál a nem nyelvi jelekről! Egészítsd ki az alábbi szöveget az alatta megtalálható kifejezésekkel!

A nem nyelvi, azaz ... fogalma alatt azokat az üzeneteket értjük, amelyeket testtartásunkkal, mozdulatainkkal, ... közvetítünk. A nem nyelvi jelek tájékoztatnak a kommunikációban résztvevők érzelmeiről, lelkiállapotáról, beszélgetőpartnerükhöz való ... A nem nyelvi jeleket négy nagy csoportba soroljuk.

1. Az arckifejezésekkel történő kommunikációt ...-nak,
2. a más testrészeinkkel végzett, jelként funkcionáló mozdulatokat ...-nak nevezzük. A testbeszéd üzenetei lehetnek ösztönösek, velünk születettek vagy tanultak, szándékosan alkalmazottak.
3. A ... arra utal, hogy hogyan használjuk a kommunikáció során a körülöttünk levő teret, például milyen távol helyezkedünk el egymástól.
4. Az ...-nak, azaz öltözetnek, hajviseletnek, ékszereknek stb. szintén lehet üzenethordozó szerepe.

mimika, emblémák, nonverbális kommunikáció, arckifejezésünkkel, viszonyáról, gesztusok, térközsabályozás

A vizuális kommunikáció

A vizuális kommunikáció a **nem nyelvi kommunikáció** egyik ága, amely képi megformáláson alapul. Az információátadás, az üzenet továbbítása **képi úton** történik, ez pedig azt jelenti, hogy befogadása a vizuális csatornán keresztül valósul meg. A jelentést maga a kép hordozza, amelyet a címzett látás útján dekódol. Jellemzője, hogy

- többnyire egyirányú kommunikáció;
- értelmezése igen gyors lehet;
- a jelentést leginkább asszociációk adják;
- függ a kultúrától, a hagyományoktól (de a beszélt nyelvtől kevésbé).

Napjainkban egyre nagyobb teret kap, mivel a fotográfia, a film, a televízió és a számítógép elterjedésével minden napjainkat behálózzák a vizuális jelek.

A nyelvi és a vizuális jelek

A jelek általában véve három összetevőből állnak: jelölő, jelölt és jeltárgy. A jeltárgy a valóság azon része, amelyre a jel utal. A jelölt ennek a valóságelemnek az elvont, általános képe, fogalma, amely a jelölő segítségével idéződik fel. A jelölő a nyelvi jel esetében a hangsor, a hangalak, annak írott képe, vizuális jel esetében pedig valamilyen kép vagy képi megnyilvánulás.

Beszélhetünk tehát nyelvi és vizuális jelekről. Mivel pedig kommunikálni nemcsak nyelvvel lehet, és mivel az (elő)emberek a nyelv kialakulása előtt is kommunikáltak egymással, logikus, hogy a nyelvi jelet megelőzte a vizuális jel. A vizuális jelek mindig **hasonlóságon** alapulnak, és általában konkrétak, velük szemben a nyelvi jelek egyezményesek és **konvencionálisak** (tehát hagyományosak),

és általában elvontak. Határesetet jelentenek ezen a téren a hieroglifák, hiszen ezek egyszerre képi és nyelvi jelek is. A vizuális jelek csoportosítása a jelölő és a jelölt viszonya alapján lehetséges. Beszélünk 1) **ikonokról**, amelyek általában a valóság sematikus képét adják vissza, a jeltárgy egészéhez kapcsolódnak; 2) **indexekről**, ezek a jeltárgy egy részéhez kapcsolódnak, és következtetés, összekapcsolás révén jelölik; 3) **szimbólumokról**, melyeket leginkább egyezményes képi jeleknek foghatunk fel, merthogy a jeltárgyhoz már inkább közvetetten, szimbolikusan kapcsolódnak, és bár a hasonlóság is megfigyelhető bennük, de elvont szinten.

A vizuális jelek „zaja”

Csakúgy, mint a nyelvi kommunikáció, a vizuális kommunikáció során is vannak olyan „zajok”, amelyek gyengítik vagy ellehetetlenítik a megértést. Ilyenek például a rossz fényviszonyok, a rossz minőségű kép, a kép készültekor történő mozgás (mely elmosódást eredményez), valamint minden más egyéb látást zavaró tényező.

A vizuális és a nyelvi kommunikáció kölcsönhatása

A média erőteljes térhódításának következményeként a vizuális kommunikáció egyre nagyobb teret nyer – gyakran a nyelvi kommunikáció rovására (gondoljunk a közösségi oldalak emotikonjaira, a GIF-ekre, a matricákra vagy képekre, valamint a mémekre). Bár a vizuális kommunikáció haszna, hogy szemléltet, megerősítheti a mondanivalót, és segítheti az emlékezést, azért hátrányai is vannak. Nem megfelelő alkalmazása ugyanis elterelheti a figyelmet,

gyengítheti a mondanivalót, és össze is zavarhat minket. Végül pedig képek használatával nem tudjuk magunkat olyan árnyaltan kifejezni, mint a nyelvi kommunikáció so-

rán egy-egy hasonlat, metafora, szinonima, körülírás segítségével.

Egyéni feladatok

1. A szöveg említi, hogy a hieroglifák átmenetet képeznek a vizuális és a nyelvi jelek között. Keresz hasonló átmeneteket, amikor a vizuális és a nyelvi jel részben vagy egészben egybeesik! (Segítségképpen: Gondolj a kódexekre vagy akár az irodalomra!)
2. Az alábbi képeken a férfi-női mosdó különféle vizuális jelpárjait láthatod. Írd alájuk, hogy milyen típusú vizuális jelekről van szó!

3. Milyen vizuális zajok figyelhetők meg az alábbi képeken?

4. Sorolj fel legalább 3 további, az előző feladatban nem szereplő, a vizuális jelek esetében érvényesülő zajt, zajforrást!
5. Melyik magyar verset jelölik az alábbi emotikonok?

1. 🧔 👑 🇬🇧 👑 🏞️ 🐎
2. 📊 📉 ⏳ 🙋 📦 📜
3. 👤 🖐️ 👫 🖐️
4. 🇹🇷 🧔 👁️ 👁️ ❌ 🐄

Kulcsfogalmak

vizuális kommunikáció, képi (vizuális) csatorna, nyelvi és vizuális jelek, konvenció, ikon – index – szimbólum, vizuális jelek „zaja”, a vizuális és nyelvi kommunikáció kölcsönhatása

4. SZEMÉLYKÖZI KOMMUNIKÁCIÓ

1. Milyen csoportosítási lehetőségeit ismered a kommunikációnak? Készíts róla vázlatot úgy, hogy a csoportosítási szempontot is megadod! (Ha kell, használd a tankönyvet, hogy ne hagyj ki egyik csoportosítási lehetőséget sem!)

2. Milyen típusait ismered a kommunikációs zavarnak? Sorold fel őket, és írd példákat is!

A kommunikáció egyik csoportosítási szempontja a partnerek száma: ha több résztvevővel kommunikálunk, akkor csoportos kommunikációról beszélünk. Ennek egyik speciális alfajtája (mások szerint önálló kategóriája) az, amikor tömegekhez, több száz, ezer vagy akár millió emberhez szólunk, tehát a tömegkommunikáció. Mindezekkel szemben személyközi, azaz interszónális kommunikációról akkor beszélünk, ha a kommunikációs folyamatban csak két fél vesz részt.

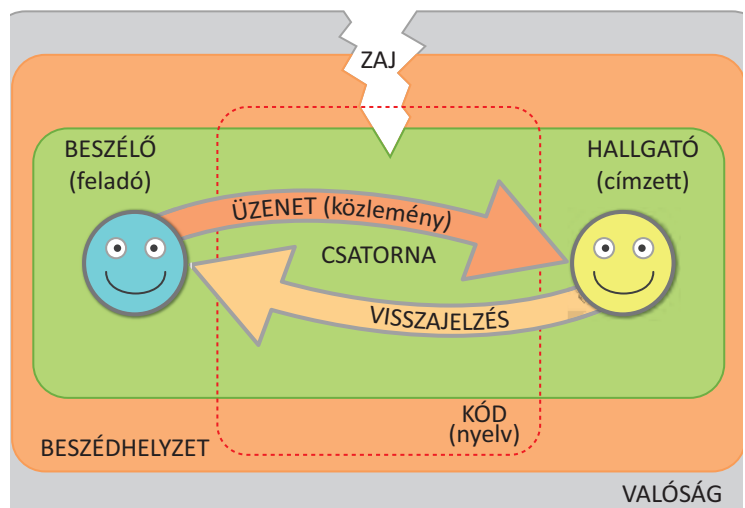
A személyközi kommunikáció esetében a kommunikátum (a kommunikált információ, tartalom) jóval kevesebb személyhez jut el, mint a csoportos vagy a tömegkommunikáció esetében, de jóval nagyobb a lehetőség a visszacsatolásra. Ez azt is jelenti, hogy a személyek közti interakcióban, a konkrét társalgásban az adó-vevő szerepek felcserélődése jóval gyakoribb, mint a csoportos vagy a tömegkommunikációban. Az ilyen kommunikáció tehát általában kétirányú és dinamikusabb (akár egy pingpong-meccs, főként ha a szerepek oda-vissza „pattintására” gondolunk) a többi kommunikációs formánál.

Közvetlen személyközi kommunikációról van szó, ha a két kommunikációs partner egyszerre vesz részt a kommunikációban, tehát a kommunikáció egy helyen és egy időben zajlik. **Közvetett személyközi kommunikációról** beszélünk viszont akkor, ha az adó és a vevő valamilyen közvetítő eszköz/csatorna (chat, telefon, SMS, e-mail) segítségével kommunikál, tehát nem egy térben és akár nem is egy időben van jelen.

A közvetlen személyközi kommunikáció az egyik legősibb kommunikációs forma, mely az elsődleges szóbeliséggel, majd az elsődleges írásbeliséggel alakult ki. Mai életviszonyaink között azonban hátránya is van, ugyanis gyakori a népességmozgás, akár családtagok között is megnőhet a fizikai távolság (egyik napról a másikra akár több tízezer kilométerrel), ezt pedig a közvetlen személyközi kommunikáció nem képes áthidalni. Előnye viszont nemcsak abban rejlik,

hogy a kommunikációt kísérő nem nyelvi jeleket teljes egészükben képes felvonultatni, hanem abban is, hogy a társalgás pszichológiáját kedvezően alakítja, közvetlenséget, kommunikációs (és mentális) nyitottságot eredményez a személyesség révén.

A közvetett személyközi kommunikáció már az elsődleges szóbeliség korában is megvolt, amikor különféle népek képesek voltak nagy távolságokról is kommunikálni egymással – akár a nyelv segítségével is (és nem pusztán kiabálással). Az elsődleges írásbeliség során pedig jelentősen nőtt a közvetett személyközi kommunikáció, hiszen az írott-nyomtatott szövegek, főként a levelek, táviratok, de akár a végrendeletek biztosították, hogy az információ biztosan átívelje a két kommunikációs felet elválasztó teret és időt is. A technika fejlődésével, a másodlagos szóbeliség, majd a másodlagos írásbeliség megjelenésével a közvetett személyközi kommunikáció egyre jobban elterjedt. Mára ez a típus válik egyre dominánsabbá. Nagy előnye, hogy az emberek nagy távolságokról is pillanatok alatt és szinte bármikor elérhetik egymást, így a kommunikációs forma kapcsolattartó funkciója erős. Hátránya viszont az, hogy a valódi beszédhelyzet hiánya miatt (főként a szóbeliségben) a nem nyelvi jelek erősen korlátozódnak – annak ellenére is, hogy újabbak (például multimédiás tartalmak) is megjelennek.

▲ A kommunikációs folyamat.
Vajon hogy módosul az ábra a közvetlen és a közvetett személyközi kommunikáció esetében?

Egyéni feladatok

1. Vedd sorra a kommunikáció nem nyelvi összetevőit, és gyűjtsd ki a füzetedbe, hogy melyikre milyen mértékben van lehetőség a közvetett személyközi kommunikáció során!

teljesen

korlátozottan

(szinte) egyáltalán nem

2. Az alábbi kommunikációs helyzetek, műfajok közül melyik lehetséges (vagy jóval előnyösebb) csak közvetlen személyközi kommunikáció során, melyik csak közvetett személyközi kommunikáció során, és melyik egyformán mindkét esetben? Egy kakukktojás is van a sorban. Miért?

egy találkozó megbeszélése

állásinterjú

középiskolai történelemóra

kihallgatás

egy termék megvásárlása

randevú

magánangolóra

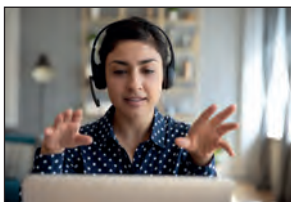
személyi okmány ügyintézése

más országban élő rokonnal való beszélgetés

3. A főszovegben olvashatókon kívül írd még további két előnyt és két hátrányt a közvetlen személyközi kommunikációhoz! Tégy ugyanígy a közvetett személyközi kommunikáció esetében is!
4. Mit gondolsz, eljőhet-e olyan időszak, amikor a közvetlen személyközi kommunikáció szinte teljesen a háttérbe szorul, és felváltja a közvetett? Fogalmazd meg véleményedet egy ilyen elképzelt jövőről!

Páros feladatok

1. Egyikőtök írjon olyan meggyőző szöveget, amely a közvetlen személyközi kommunikáció mellett érvel, a másik pedig érveljen a közvetett személyközi kommunikáció mellett! Olvassátok el az így elkészült írásokat, ütköztessétek véleményeteket!
2. Gyűjts társaddal olyan, a személyközi kommunikációt nyitó és záró nyelvi és nem nyelvi tényezőket, amelyek inkább a közvetlen, és olyanokat, amelyek inkább a közvetett személyközi kommunikációra jellemzők! Egyikőtök a formális, a másik pedig az informális társalgáson belül keressen ilyeneket, majd vessétek össze megoldásaitokat!
3. Felváltva jellemezzétek az alább látható képeket a kommunikációs helyzet szempontjából (a kommunikáció típusa, a kommunikációs helyzet jellege stb.). Beszéljétek meg azt is, hogy mi lenne, ha az adott kommunikációs helyzet közvetlenből közvetetté válna, illetve mi történne fordított esetben!

Kulcsfogalmak

személyközi kommunikáció, csoportos kommunikáció, tömegkommunikáció, kommunikátum, közvetlen és közvetett személyközi kommunikáció

5.

SZINKRÓN, DIAKRÓN ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVSZEMLÉLET

Elevenítsd fel 11. osztályos tanulmányaidból, milyen viszonyban vannak egymással a nyelvtörténetben megismert egyes hangváltozások és egyes nyelvjárási hangalakváltozatok. Készíts táblázatot a füzetedben az alábbi minta alapján, és írd be a megadott szópárokat a táblázat megfelelő rovataiba > vagy ~ jellel! Gyűjts továbbiakat a már megismert szótári forrásokból! *pörög-forog*, *fa ~ mari pu-*, finn, észt *kuu ~ magyar Hód, Hold*, *csend-csönd*, *csollán-csalán*; észt–finn–mari *pun- ~ fon*, *munyarau* (1055)-*mogyoró*, *hol-hun*, *dzsimilcs* (1192 k.)-*gyümölcs*, *tikér-tükör*, *gyerek-gyerök*

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 6., 11., 16. leckében.

x,y nyelvi változók	Történeti hangváltozás x>y	Szinkrón alakváltozatok x~y köznyelv és/vagy nyelvjárás(ok) között
zártabb mgh. >/~ nyíltabb mgh.		
p>f és p~f		<i>pörög~forog</i>
k>h és k~h		
ajakrészes mgh. >/~ ajakkerekítéses mgh.		

Szinkrónia és diakrónia tegnap és ma

Tizenegyedikes tanulmányaitok során láttad, hogy a nyelv történetének boncolgatása részben más módszereket igényel, mint egy leíró grammatika megírása adott időpillanatban. Más egy iskolai angol nyelvtan célja, amely a mai angol jobb elsajátításához nyújthat segítséget, mint egy olyan nyelvtörténeté, amely az angol nyelv korszakait mutatja be az Old English-től Shakespeare korán át napjainkig.

A svájci származású Ferdinand de Saussure a 19–20. század fordulóján szakszavakban is erőteljesen megkülönböztette a kettőt: műve, a *Cours de linguistique générale* (Bevezetés az általános nyelvészetbe) megjelenésével terjedt el a szinkrón(ia) és diakrón(ia) fogalompárja.

Saussure szerint a nyelvészetben, hasonlóan a gazdaságtanhoz, világosan szét kell választani a **történeti és a leíró vizsgálatokat**. Ahogy a gazdaságtanban sem lehet egyenlőségjelet tenni gazdaságtörténet és (politikai)

A *Homo sapiens sapiens*
a ma élő, fejlett nyelvi
kóddal rendelkező értelmes
ember tudományos neve.

gazdaságtan közé, szerinte a nyelvtudományt is két, világosan elkülönülő részre kell osztani: egy függőleges időtengelyre és egy vízszintesre, melyek csak egyetlen ponton metszik egymást. A vízszintes tengely egy adott nyelvállapot teljességét jelenti, „ahonnan az idő közreműködése teljesen ki van zárva”. A függőleges

tengelyen viszont „egyszerre mindig csak egy dolgot lehet megvizsgálni”, ám azt történetileg, változásaival együtt. Az első, leíró vizsgálati szempontot Saussure statikusnak, a másikat a darwini evolucionizmus hatására evolutívnek is nevezte.

Ma már jóval árnyaltabban ítéljük meg szinkrónia és diakrónia viszonyát. A nyelvtörténeti vizsgálatok akár egész nyelvi rendszereket (pl. szó- vagy képzőcsoportokat, mondattani szerkezeteket) is érinthetnek, nincs szó tehát arról, hogy egy képzeletbeli függőleges tengely egyetlen ponton metszené a szinkrónia tengelyét. Igazolt és általánosan elfogadott tényné vált, hogy nagyon sok történeti változásnak megvan a tükröképe a nyelvjárási változatokban is. Más szóval a nyelvjárási változandóság a nyelvtörténet élő lenyomata.

Hibás továbbá a nyelvtörténetet evolutív nyelvészethez tekinteni, hiszen az emberi nyelvekben a többnyire szövevényes nyelvi-kulturális, gazdasági és politikai kölcsönhatások folyamatos, akár rendszerszerű változásokat indukálnak ugyan, de szó sincs arról, hogy a modern emberi nyelv evolúciós értelemben fejlődött volna az utóbbi több tízezer év során. Sem a negyvenezer éve a Pireneusi-félszigeten a ***Homo sapiens sapiens*** által használt nyelvek, sem Szent István vagy Mátyás király korának magyar nyelve nem volt fejletlenebb a mai spanyol, katalán, baszk vagy a mai magyar nyelvnél. Egyszerűen más volt, hiszen minden nyelvváltozat a saját korát tükrözi, és a saját korában szolgált elsődleges kommunikációs eszközként.

Összehasonlító nyelvszemlélet: a magyar nyelv helye a világban

A világon ma is több ezer nyelvet beszélnek. Ezeket össze lehet hasonlítani történeti vagy tipológiai szempontból. A **történeti összehasonlítás** nagyjából kirajzolja a világ nyelvei közötti rokonsági viszonyokat, így pl. az eurázsiai nyelvcsaládokat is. A tipológia a grammatikai szerkezeti egyezésekre kíváncsi. A történeti inkább diakrón, míg a tipológiai inkább szinkrón jellegű, de csak azon megfigyelésekkel, melyet Saussure kritikájában megfogalmaztunk. A magyar nyelvrokonsága szerint az uráli nyelvcsalád tagja, tipológiailag azonban az uráli, az altáji és több

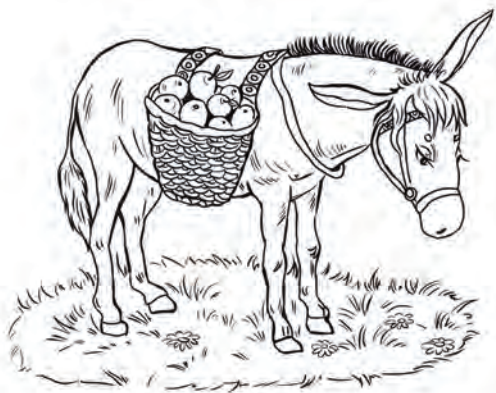
paleoszibériai nyelvcsalád is számos egyezést mutat egymással. Az uráli nyelvcsaládon belül a magyart, a marit és az udmurtot érte a legerőteljesebb törökségi (altáji) hatás a szókinestől a grammatikáig.

A **tipológia** jól megmutatja a nyelvek közti strukturális különbségeket a hangtántól a bonyolult mondat szerkezetekig. A „*Mit sütsz, kis szűcs, sós húst sütsz, kis szűcs?*” mondókát egy mari vagy török ember szépen meg tudja tanulni, és egy lengyel is szépen kiejti az *s-sz-cs* hangokat, az *ü/ű*-t azonban már nem. Ha egy finn tanítónk erre, épp fordított a helyzet. Az ok: a lengyelben az *ü/ű* hang ismeretlen, a finnben pedig az *s* és a *cs*.

Egyéni feladatok

1. Mely, tudatosan alkalmazott magyar hangtani tulajdonságok teszik Romhányi József *Szamármese* című művének alábbi részletét még élvezetesebbé és játékosabbá?

*A számárnál szamarabb Szemere sem szerzett
hamarabb számárfi számarat szomorú számára,
ezért sok szemérmes számárkönyv
szemerkélt a számárnál szamarabb Szemere szomorú
számara szemére.*

2. Az alábbiakban szlovák nyelvjárások néhány magyar jövevényszavát mutatjuk be. Milyen következtetést tudsz levonni a példákból a szlovák nyelv hangzóállományára nézve? *pörkölt* > *perkelt*, *reszelő* > *reselou*, *tölcser* > *telcír*
3. Miért nehéz kimondania egy angolnak/németnek/franciának/olasznak/orosznak *egészségedre* szavunkat, és miért lehetetlen megjegyezniük a *kedves megegészségesedésre* tréfás formulát?

Interaktív feladatok

1. Olvastasd el egy magyarul még nem (nagyon) tudó cserediákkal a „*Mit sütsz*” kezdetű mondókát! Próbáld rendszerezni, milyen típusú hibák jelentkeznek, és ennek – anyanyelve hangzóállományának tükrében – mi lehet az oka?
2. Készítsetek ketten vagy hárman egy általatok alkotott, elképzelt (halandzsa) nyelven izoláló igeragozási mininyelvtant! Az angol *present simple*, *present continuous*, *present perfect* alakok E/1.–T/3. alakjainak rendszerét vegyétek alapul!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Keress az *Új magyar tájszótár* 1–5. kötete (Akadémiai Könyvkiadó, Budapest) segítségével példákat ajakréses-ajakkerékítéses magyar szó-párookra, pl. *bőrétva*–*borotva*, *ihász*–*juhász*.
2. A világháló nyelvészeti oldalainak segítségével keresd ki, mely nyelvcsaládba, milyen nyelvtípusba tartoznak a magyarral szomszédos Kárpát-medencei nyelvek (német, szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén)!

Kulcsfogalmak

szinkrón és diakrón nyelvszemlélet, összehasonlító nyelvészet, történeti és tipológiai összehasonlítás, történeti változások, nyelvjárási változatok

6. NYELVROKONSÁG-KUTATÁS

Elevenítsd fel 11. osztályos tanulmányaidból, milyen módszerekkel lehet megállapítani két vagy több nyelvről, hogy azok nyelvrokonsági viszonyban vannak-e egymással! Az alábbi táblázat nyelvei közül melyik melyikkel tűnik rokonnak a megadott adatok alapján? Látsz-e olyan grammatikai (hangtani vagy alaktani) jelenségeket, melyek nyelvcsaládoktól függetlenül, általánosan alkalmasak nyelvrokonsági viszonyok tisztázására? Az általad tanult idegen nyelvek alapján továbbfejlesztheted ezt a táblázatot. Fontos: a hangalakokat kell összehasonlítani, nem pedig az írásképeket! A szavak a mai standard változatokból, illetve a klasszikus latinból származnak, a szójelentések nagyjából azonosak a magyaréval.

Magyar	Észt	Mari	Svéd	Angol	Latin	Török	Szuahéli
szarv	sarv [szárv]	tükö	horn	horn	cornū [kornú]	boynuz	pembe, honi
három	kolm	kum	tre	three	trēs [trész]	üç	tatu
fon	punu-	puna	väva	weave	fila duco [dúko]	ör	kufuma
száz	sata [szátá]	šüďö [süďö]	hundra	hundred	centum [këntum]	yüz	mia
mi?	mis?	mo?	vad?	what?	quid?	biz?	nini?w

A történeti összehasonlítás forrásai és módszerei

Mint a feladatból is látható, a nyelvrokonság megállapításához nyelvi adatok (lexikai és grammatikai elemek)

történeti összehasonlító vizsgálatára van szükség. A rokon eredetű szavak között szabályos hangmegfelelések vagy egyezések vannak. A vizsgálat elvégezhető különböző típusú nyelvemlékes anyagokon, de ha nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű és nagyjából azonos korú forrásanyag az adott nyelvekből, akkor akár szinkron anyag elemzésével is. Természetesen nyelvtörténetileg annál hitelesebb és árnyaltabb képet rajzolhat az összehasonlító vizsgálat, minél nagyobb mennyiségű nyelvtörténeti forrás, minél több nyelvjárási adat áll rendelkezésére.

A világ legnagyobb nyelvcsaládjai

1. Indoeurópai 2910 M, 446 nyelv
 2. Sino-tibeti 1268 M, 457 nyelv
 3. Niger-kongói 437 M, 1551 nyelv
 4. Ausztronéz 386 M, 1257 nyelv
 7. Altáji 178 M, 65 nyelv
 24. Uráli 25 M, 30 nyelv
- Forrás: ethnologue.com, első helyen a beszélők száma (millió fő), második-kon a nyelvcsaládba tartozó nyelvek száma. A nyelvek becsült száma több tényezőtől függ.

A világon kb. 150 nyelvcsalád van. Ezek azért **családok**, mert az abba sorolt nyelveknek közös ősök lehetnek. Az ebből leszármazók a **leánynyelvek**. Ennek alapján kezdtek **nyelvi családfákat** rajzolni az 1850-es évektől, Charles Darwin, Ernst Haeckel és August Schleicher hatására. A valóságban persze sokkal bonyolultabb a nyelvek egymáshoz való viszonya: a nyelvi családfa csak metaforája lehet aktuális tudásunknak: nem kutatási alap, nem történeti valóság, hanem egyfajta vizuális (rész)eredmény.

A nyelvi családfa csaloika metafora

A nyelvi családfák az 1850-es évek óta vizuálisan rengeteg fejlődtek, de esztétikai minőségüktől függetlenül több okból is torzítanak. A legfőbb **módszertani problémák** a következők:

1. A nyelvek változását folyamatos különfejlődésként, elkülönülésként (differenciálódásként) mutatják be. Ezzel szemben az emberi nyelvek utóbbi néhány ezer évében a differenciálódás és az egységesülés egymás mellett, egyszerre ható folyamatok.
2. A klasszikus nyelvi családfák egyáltalán nem vették figyelembe, hogy az egyes nyelveknek nemcsak rokonságuk, hanem folyamatosan változó nyelvi kapcsolatrendszerük is van. Ezek a nyelvi kapcsolatok (kontaktusok) sokszor mélyreható változásokat okozhatnak. A magyar nyelv szókincsének például igen jelentős része törökségi és szláv nyelvekből származik, míg a mai magyar ige-kötőrendszer kialakulására nagy hatással volt a német.

3. A családfák bináris (kettős) elágazásokat mutatnak, a természetes nyelveknek azonban sem az elkülönülési, sem pedig az egységesülési folyamatai nem ilyen szabályosak.
4. A családfának hiányoznak a gyökerei. Ez abból a 19. századi tévedésből fakad, hogy a családfa törzsét, ahonnan minden későbbi leánynyelv kiágazik, kiinduló állapotnak, alapnyelvnek tekintették. A 19. század indogermanisztikája egyenesen ősnyelvről beszélt. Valójában azonban a mai eurázsiai nyelvcsaládok nem a semmiből, hanem sok korábbi nyelv egységesüléséből, egy szuperkoncentrációs „pillanatból” jöttek létre. Euráziában a mai nyelvcsaládok előtt is voltak nyelvek, melyeket tehát a családfák gyökereiként kellene ábrázolnunk. Ezek azonban a legtöbb családfáról ma is hiányoznak. Eurázsia déltengeri sávjában például 40 000 éve beszélnek modern nyelveket, a mai nyelvcsaládok pedig ennél jóval fiatalabbak lehetnek.
5. A családfák mai tudásunk szerinti, egységes nyelveket ábrázolnak. Az időben visszafelé haladva ennek igazságértéke egyre csökken, a nyelvi variabilitás az egyes nyelveken belül is egyre jelentősebb lehet. Ennek ábrázolására is kevésbé alkalmas a családfa.

Összegezve: a nyelvi családfa olyan kor terméke, amikor az európai tudományos közvélemény megismerkedett a darwini evolúcióelmélettel. Csakhogy az, hogy a mai nyelvcsaládok elődei kezdetleges ősnyelvek lettek volna, ahogyan azt a törzsfelfejlődés biológiai metaforájának szolgai másolása alapján a 19–20. századi nyelvészetben gondolták, teljesen téves.

Az természetesen igaz, hogy az anyanyelvnek kiemelt szerepe van a modern polgári nemzeti identitásban, különösen az olyan, darabokra szabdalt nyelvterületen, mint például a Kárpát-medencei magyar Trianon után. Ezt a nyelvet és népet legszorosabban összekapcsoló identitástudatot azonban nem lehet a messzi múltba kivetíteni. Régebben (is) volt többnyelvűség, voltak nyelvcserek. Ennek következtében az eurázsiai nyelvek több ezer éves története távolról sem olyan egyenes vonalú, mint ahogy a családfák sugallják. A nyelvek története a valóságban sokkal bonyolultabb.

Nyelvek, leletek, gének. Az őstörténet komplex tudomány

Könnyű belátni, hogy olyan hatalmas, egybefüggő földrészen, mint Eurázsia, ahol hatalmi átrendeződések, hatalmas népvándorlások, sztyeppe migrációs hullámok változtatták egymást, a vándorló etnikumok folyamatosan új nyelvi környezetbe kerülhettek. Ez egyrészt új nyelvi hatásokkal járt, másrészt kényszerű (pl. leányrablás, legyőzött nép asszonyaival való házasodás) nyelvcserefolyamatokat indított el. Az erősebb etnikum nyelviileg asszimilálhatta a gyengébbet, a gyengébb leányainak-asszonyainak nyelvéből azonban szubsztrátum (az alávetett, kisebb presz-

▲ Zongor Endre a finn Lauri Kettunen nyomán rajzolta meg szép családfáját 1938-ban. A kor még finnugor (uráli) népekről (is) beszélt.

tízű nyelvből a magasabb presztízsube bekerülő elemek összessége) maradhatott a hódítók nyelvében, mivel sok születendő gyermek anyja a legyőzött kisebbség tagjai közül került ki. Ezen a ponton tehát a népek **genetikai és nyelvi története** jól láthatóan összekuszálódik. Nem lehet többé azt mondani, hogy amerre járt az etnikum, arra járt a nyelve. Nyelvcserek is történhettek, és történtek is.

Ha tehát a magyarság őstörténetére vagyunk kíváncsiak, arra egymagában a nyelvtörténet és az uráli nyelvrokonság ténye nem adhat választ. A hun-magyar mondanakör a magyar folklór részeként az előbbihez hasonlóan hozzátartozik őstörténeti hagyatékunkhoz. Ráadásul a 19. századhoz képest mára szerteágazó régészeti ismereteket szereztünk az európai és ázsiai népek múltjáról. A 21. század pedig új, átütő tudományos eredményeket hoz nap mint nap a populációgenetika és az archeogenetika területén. Egyre több jel mutat arra, hogy a mai magyarság genetikai hagyatékának egy része Belső-Ázsiához köthető, ez új szint kölcsönöz a hun-magyar mondanakörnek is. Ha például hunokhoz köthető belső-ázsiai és magyarokhoz köthető honfoglalás kori leletek között az archeogenetikai vizsgálatok releváns egyezéseket mutatnak ki, az nyilván új dimenziókat nyit a magyar etnikum etnogenezisének vizsgálatában.

Ma már tehát reális lehetősége van annak, hogy Eurázsia génmigrációs térképeit, régészeti eredményeit összevegyessük a nyelvhasználatból, nyelvkonstruktókból és az összehasonlító folklórból kirajzolódó eredményekkel, és egy új, valóban komplex és interdiszciplináris, ezáltal egészen hitelesebb magyar őstörténetet vázoljunk fel.

▲ Az emberi genom szekvenálási eredményeit gyakran színes csíktenger formájában illusztrálják, mint a képen látható női és férfi arcon is. Könnyen belátható, hogy ha sok-sok eurázsiai ember genomszekvenálása megtörténik, abból következtetések vonhatók le Eurázsia migrációtörténetére vonatkozóan. Ez azonban ugyanúgy nem azonosítható teljesen a néptörténettel, ahogy a nyelvtörténet sem.

Egyéni feladatok

1. Elevenítsd fel, mit jelent a szabályos hangmegfelelés! Gyűjts további példákat tizenegyedik osztályos tanulmányaidból! Lehetőleg névszók (főnevek, melléknévek, számnevek, névmások) és igék is szerepeljenek példatáradban.
2. Az alábbi vaktérképen helyezd el a *cukor* szó közép-európai szóföldrajzát! (Szóföldrajz = egyes szavak alakváltozatainak, egyes nyelvtani jelenségeknek a földrajzi elterjedtsége) Nyelvi adatok a térképhez: német: *Zucker*, cseh *cukr*, lengyel *cukier*, magyar *cukor*, szlovák *cukor*, ruszin *cukor*, szlovén *sladkor*, szerb és horvát *šećer*.

Próbáld meg az elhelyezett adatok segítségével megválaszolni az alábbi kérdéseket:

- a) Melyik nyelvből kerülhetett a magyarba a *cukor* szó, és miért pont ez lett a hangalakja?
- b) Szerinted melyik nyelv közvetítésével kerülhetett a szlovákba és a ruszinba a *cukor* szó, és miért?

3. Az alábbi táblázatban soronként egy-egy szóalakot adunk meg négy uráli nyelvből. Miután alaposan megvizsgálad a köztük levő hangmegfeleléseket, találd ki, milyen adatok kerülhetnek a táblázat üres mezőibe! A mariban csak a hiányzó mássalhangzókat (C és C) kell kitalálnod.

Magyar	Észt	Finn	Mari
hat (számnév)	kuue-	kuute-	CuC
	vee-	vete-	wüt
méz		mete-	müj
kéz	käe-		kit

4. A következő játékos nyomozásban az ausztronéz nyelvcsaládba tartozó új-zélandi maori nyelv 22 szavát adjuk meg, helyi angol megfelelőikkel együtt. A maori szavakat nagyjából kiejtés szerinti írásmóddal jegyzik le. A következő három kérdésre keressük a választ:

- a) Milyen a maori szavak hang- és szótagszerkezete? Milyen mássalhangzók vannak, milyenek hiányoznak?
b) Melyik maori szó lehet átvétel a helyi angol változatból, és melyik eredeti maori szó? Milyen hanghelyettesítések, milyen szótagváltozások figyelhetők meg egyes angol szavak átvételekor? (Egy angol hang helyett több maori hang is állhat, ha a maori szótagszerkezete ezt megkívánja.)
c) Az a) és b) feladat összesített eredményei, azaz mini maori hangtanod alapján találd ki, hogyan hangzanak maoriul az alábbi angol szavak: *bull, bus, clock, holiday, peel*.

Maori	Angol	Maori	Angol	Maori	Angol
hakoro	father	kuri	dog	ra	sun
hipi	sheep	marama	moon	rewira	devil
hiraka	silk	mei	May	rihi	dish
hupa	soap	ngahere	forest	tapara	double
kapa	copper	paikihara	bicycle	uru	head
karahi	glass	parama	plumber	wiki	week
kawhe	coffee	puka	book	wira	wheel
				woro	wall

5. Nézz utána az *Etimológiai szótárban* a *banán* és a *kávé* szótörténetének! Mi lehet a történeti oka, hogy Eurázsia számtalan nyelvében nagyon hasonló ezen szavak alakja?
6. Keresd ki a világhálón Minna Sundberg uráli és indoeurópai családfáját! (Angolul keress!) Írj egy rövid értékelést arról, miben próbált javítani ez a modell a hagyományos családfákon, és melyek azok a tipikus családfaproblémák, melyeket ez a kedves ábrázolás sem tud kiküszöbölni.
7. Gondold végig, mely nyelvcsaládba tartoznak az általad eddig tanult idegen nyelvek, és melyek a közeli nyelvrokonaik!

Kulcsfogalmak

nyelvrokonság, tipológiai rokonság, alapszókins, szabályos hangmegfelelés, nyelvtani és szókészleti egyezések, családfa, darwinizmus, evolucionizmus, nyelvek szétválása és nyelvi egységesülési folyamatok, lingua franca, nyelvi kapcsolatok, kétnyelvűség, eredeti szókins és jövevényszók; komplex, interdiszciplináris őstörténeti kutatás

7. AZ ŐSMAGYAR KOR

Ősmagyar hangjaink nyomában

Az ősmagyar nyelvváltozatokról gyakorlatilag nincs hiteles írásos emlékünks. Azonban a külső nyelvhasználat (rokonnyelvi alakokkal való egybevetés) és a belső hasonlítás, más szóval belső rekonstrukció is lehetőséget ad arra, hogy korábbi korok alakjait vagy alakváltozatait hozzátételezőlegesen hitelesen megállapíthassuk. Az alábbi táblázat néhány mai magyar ige tövét és két ragozott alakját mutatja, amelyeken gyakorolhatod a belső rekonstrukciós módszert. Kérdés: mi magyarázhatja a toldalékok mélyhangúságát, és mi lehetett az ősmagyar szókezdő magánhangzók képzési helye? (Magánhangzóink lehetnek elől képzett – magas/palatális vagy hátul képzett – mély/veláris hangok.) Segítségül felidézzük még az ősmagyar kor kései szakaszára feltehető magánhangzórendszert: *ü, (ö), i, ě, e, a* vagy *ä, o, u, j*. (Utóbbi mellékjelenes betű az *i* hang veláris párját jelenti.)

Ősmagyar szókezdő hang?	Igető	E/1. jelen idő	E/1. múlt idő
	<i>i((sz)ik)</i>	<i>iszom/iszok</i>	<i>ittam</i>
	<i>ví(v)</i>	<i>vívok</i>	<i>vívtam/víttam</i>
	<i>rí</i>	<i>rívok</i>	<i>ríttam</i>
	<i>hí(v)</i>	<i>hívok</i>	<i>hívtam/híttam</i>

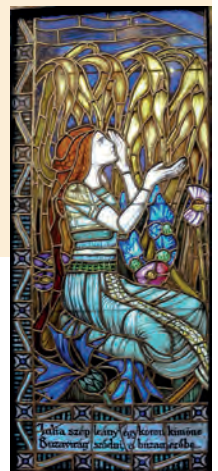
A magyar nyelv korszakai

A magyar nyelv történetét hagyományosan ősmagyar, ómagyar, középmagyar és újmagyar korra bontják. Számos forrás újabb vagy legújabb magyar korról is számol 1920 után. Mindez persze a kései utókor periodizáló szemléletét tükrözi. A **korszakhatárok** többsége (895, 1526, 1920) szimbolikus történelmi esemény. Az adott határpontok után jelentős változások kezdődtek a Kárpát-medencei magyar nyelvű közösség helyzetében, ami kihatott a nyelvre, annak rendszerére és szókinésére is. A magyar nyelv történetét azonban feloszthatjuk más szempont(ok)ból is, hiszen a nyelvi periodizációt köthetnénk szigorúbban nyelvi folyamatokhoz is. Pl. így: kb. Kr. e. 2000–950 körül: nyelvemléktelen kor; 950 körül – 1527: a kéziratos nyelvemlékek kora; 1527 (1541) – 1772: a korai könyvnyomtatás kora és irodalmi nyelvünk kezdetei; 1772-től a 19–20. század fordulójáig: az egységes köznyelv kezdetei, a nyelvújítás és a köznyelv megerősödése; 1920-tól napjainkig: a magyar nyelvterület feldarabolásából eredő újabb nyelvi folyamatok. Végül az ezredforduló már most újabb nyelvi határpontnak tűnik: a digitalizáció tömegesedése miatt a kommunikációs formák gyökeres megváltozása ekkor kezdődött a laptopok, a tabletek, az okostelefonok térnyerésével. Látható, hogy a két óvázolt szakaszolás számos ponton érintkezik egymással.

Az ősmagyar nyelvről

Az ősmagyart tehát döntően nyelvemléktelen kornak tartják, mivel néhány arab–perzsa forrás magyar méltóságneven kívül ebből a korból más közvetlen nyelvi adatunk nincs. Ez azonban nem jelent teljes adathiányt. Minden nyelv elsődleges megjelenési formája a beszélt nyelv. A folklór archaikus rétegei sok mindent őriznek a múlt emlékezetéből, az ősi magyar hitvilág rítusai mellett archaikus nyelvi formákat is. Nézzünk két részletet Júlia szép leány balladájának egy székelőföldi (Fehér-Nyikó menti) változatából:

*Júlia szép leány egykoron kimöne
Búzavirág sződni a búzamezőbe
Búzavirág sződni, koszorúba kötni,
Koszorúba kötni, magát ott mulatni.
[...]
A mennyei harang húzatlan szólalék,
A mennyei ajtó nyitatlan megnyílek,
Jaj! Az én leányom oda bévezeték.
[...]*

Archaikus folklórnyelvi vonások:

1. A régi magyar múltidő-rendszer emlékei: *kimöne, szólalék, megnyílek, bévezeték* (utóbbi egyúttal személytelen, passzív forma is).

▲ Festett üvegablak

a ballada motívumával. Marosvásárhely, Kultúrpalota, Tükörterem

2. Jelöletlen (tárgyesetrag nélküli) tárgy a főnévi igenév előtt: *búzavirág sződni*. Még a mai moldvai csángó magyarban és székelyben is él a *baba látni megyünk, halott látni megyünk* kifejezés.
3. Mellékmondatlalt egyenértékű, azaz mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek: a) *Júlia szép leány egykoron kimőne búzavirág sződni*, b) + c). *A mennyei harang húzatlan szólalék, A mennyei ajtó nyitatlan megnyílék*.

Mindhárom archaikus nyelvi formának pontos tipológiai megfeleléseit találjuk a Volga–Káma–Belaja folyó kijelölte nyelvi areában, azaz a valamikori Magna Hungaria vidékein. Szerkezetileg tökéletesen pontos megfeleléseket a mari nyelv kínál, de az udmurtban, illetve az area ősmagyarokkal még érintkező törökségi nyelveinek utódaiban (csuvas, tatár) is vannak párhuzamos jelenségek. A balladarészletek nyelvi szerkezetei tehát olyan területre visznek bennünket, ahol a magyarság (nagyobb része) az ősmagyar kor második felében, utolsó harmadában tartózkodhatott.

Az ősmagyar nyelv szókincsére a magyar nyelv eredeti, ősi (uráli) szókincsrétegéből, illetve az indoiráni és ótörök jövevényszavakból következethetünk. Eredeti szavak: *szív, máj, epe, vese, fej, kettő, három, négy, öt, hat, ki?, mi?, hol?, ó, jó* stb.; indoiráni jövevényszavak: *tehén, tej, tíz, nemez, hús, szekér*; ótörök jövevényszavak: *ökör, borjú, tenger, térd, iker, gyűrű, karó, sajt, túró, tarló, búza, gyümölcs, körte, som* stb. A magyar ragozatlan szavak hangszerkezete (C = mássalhangzó, V = magánhangzó) valószínűleg (C)V, CVCV(CV) és CVCCV lehetett: pl. *hu-* (névmástő), **hodu* 'had', **rovoszu* 'ravasz', **charmú* 'három' stb. Végül számos ősmagyar kori szavunk eredete máig bizonytalan, lehet köztük ősi, és lehetnek ismeretlen nyelvből kölcsönzöttek is. (A szavak előtti csillag arra utal, hogy rekonstruált, ezért bizonyos fokig hipotetikus alakokkal van dolgunk.)

Egyéni feladatok

1. Az 1055-ös *Tihanyi alapítólevél* híres mondatredéke az alábbi: *feheruuaru rea meneh hodu utu rea*. Mi az, ami ebben a korai ómagyar szövegben még ősmagyar hangtani jellegzetességek folytatója lehet?
2. Rendszerezd azokat az ősmagyar kori nyelvváltozásokra vonatkozó ismereteket, melyeket korábbi évfolyamokon a tankönyved alapján tanultál! Különítsd el a hangtani és az esetleges egyéb változásokat!

Hunok és magyarok

A hunok nyugatra vándorló része (más részük Kína északi határai mentén maradt) az Urál hegység délkeleti lankás részében találkozhatott ősmagyar nyelvű etnikummal a 3–4. század fordulójától. A hun nyelvből azonban nincsenek megbízható nyelvméleink, és a hun nyelv rokonsága maga is vitatott, így a lehetséges hun–magyar nyelvi érintkezések vizsgálata csaknem lehetetlen.

Interaktív feladatok

1. Készíts társaiddal legalább 150 szavas tematikus listát a magyar nyelv ősi szókészletéből és szintén legalább 150 szavas tematikus listát ősmagyar kori jövevényszókból! Nyomtassátok ki, és játsszatok egymással ősmagyar szóasszociációs játékot az összesen 300 szavas lista alapján! Mindig csak a megelőző szóhoz kapcsolódik a következő szó minden résztvevő számára elfogadható asszociációval. Pl. *tehén* > *borjú* > *fű* > *eszik*
2. Az 1. feladatban készített listák segítségével írjatok közösen egy rövid fogalmazást! (Figyelem: a szólistáitokban gyakori, fontos igékre és névmásokra is szükségetek lesz, ennek figyelembevételével hozzátok létre őket!)

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Nézz utána a nomád nagyállattartó pásztorkodás korai eurázsiai formáinak és az alföldi szilaj pásztorkodás történetének! Mik a hasonlóságok és a különbségek? Két lehetséges klasszikus forrás: Fodor István: Magyarország története 1. Östörténet és honfoglalás. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009. 31–35., Györffy István: Alföldi népelet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
2. Gyűjtsd ki az ősmagyar kori jövevényszó-rétegekből a pásztorkodásra utaló elemeket! Lehetséges forrás: Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Gondolat, Budapest, 1963. 39–48., ill. Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001. A magyar lótarás számos szava – *ló, fék, ostor, nyereg* – ugor kori.
3. Nézz utána történelmi atlaszod és/vagy a világháló megfelelő történelmi térképein, milyen nyelvű népekkel érintkezhetett a magyarság Euráziában a Kr. u. első évezred során!

Kulcsfogalmak

ősmagyar kor, alapszókincs, eredeti (ősi, uráli) szókészlet; indoiráni, ótörök és alán jövevényszórétegek; nyelvi kapcsolatok, külső és belső nyelvhasonlítás, belső rekonstrukció, a nomád pásztorkodás szókincs, magánhangzó- és mássalhangzóképzés, mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

8. AZ ÓMAGYAR KOR

Készítsd el a füzetedben az alábbi táblázat mását, majd rendszerezd az itt következő nyelvemlékrészletek szavait annak megfelelő soraiba! Egyes szavak több sorban is szerepelhetnek.

sa:mtay/sa:mtou (ejtsd: szamtay/számtó) (A veszprémvölgyi apácák adománylevele, 1000 k. / 1109), *sombotu* (uo.); *feheruuaru rea meneh hodu utu rea, monarau bukur rea, Tichon, aruk* (A tihanyi apátság alapítólevele, 1055); *vezesse wt* (e. út) *paradisum nugulma* (e. nyugulma) *beli, urdung* (e. ürdüng) *pucul* (e. pukul) *munhi uruzagbele utot* (e. műnyi uruszág belé) (Halotti beszéd és könyörgés, 1192 k.) *thudotlon* (e. tudotlon) *mogomnok* (Ómagyar Mária-siralom, 1300 k.). A rendszerezésben 11. osztályos ismereteid is segíthetnek. Ha a mai standard megfelelőjüket is beírod, akkor az esetek többségében könnyen kiolvashatod a változások irányát.

Nyelvtani jelenség	Nyelvemlék példa	Mai standard megfelelő
Egyes tövéghangzók még nem koptak le		
A mai esetrag funkciójában névutó áll		
Zárabb nyelválású magánhangzó, mint ma		
A mai hosszú tövéghangzó helyén -VC vagy kettőshangzó áll		

▲ Galeotto Marzio szobra vadászsólyommal és jegyzetekkel a Budavári Palota világhírű Mátyás-kútjának bal oldali talapzatán (Strobl Alajos alkotása, 1904)

Nyelvemlékek és vizsgálati lehetőségek

Az ómagyar kor, szemben az ősmagyarral, már nyelvemlékes kor. A 10. század közepétől szórványemlékek, a 12. század végétől pedig teljesen magyar nyelvű szövegemlékek is vannak. Az első emlékek görög vagy latin betűsek, később a latin ábécé egyeduralkodóvá válik. A *Halotti beszéd és könyörgés* gyönyörű stiláris megformáltsága, szuggesztív erejű szövege bizonyítja, hogy már az Árpád-kor első felében is elterjedt fordításirodalommal számolhatunk. A 14. századtól sokasodnak a kódexirodalom emlékei is: az első teljes egészében magyar nyelvű kéziratos könyv a *Jókai-kódex*: 1370 és 1440 közt keletkezett. 1440 körül már bizonyosan készült az első ismert magyar bibliafordítás, Tamás és Bálint szerémségi származású papok munkája. Munkájuknak, az ún. Huszita bibliának több könyve is fennmaradt, ezek legismertebbje a négy evangéliumot tartalmazó *Müncheni kódex* 1466-ból. A szépirodalom, például Janus Pannonius kiemelkedő lírájával, a korszak humanista szellemében még latin nyelvű. Mátyás király híres corvinái is latinul íródtak.

Ebben a korszakban a magyar nyelv még döntően nyelvjárási változataiban él, nincs egységes írott nyelv a királyi kancelláriai és kódexirodalmi kezdeménye(zése)k ellenére sem. A korabeli, nyelvjárásilag erősen tagolt más európai nyelvekhez képest a magyar mégis elég egységesnek tűnt, erre utal Mátyás egyik itáliai történetírójának, Galeotto Marziónak a megjegyzése: „A magyarok ugyan-

is, akár nemesek, akár parasztok, körülbelül ugyanazon a módon használják a szavakat, nincs különbség beszédjükben, ugyanazok a kifejezések, ugyanaz a kiejtés, ugyanaz a hangsúly mindenütt. [...] Innen következik, hogy a magyar nyelven szerzett dalt paraszt, polgár és főúr egyformán megérti.” (De egregie, iocose dictis ac factis regis Mathiae 1485, Kardos Tibor fordítása).

Az ómagyar kori nyelvjárásokat nem ismerjük olyan részletesen, hogy rendszeres nyelvtörténetüket megírhatnánk, ugyanakkor számos fontos változást tudunk adatokkal igazolni. Néhányat itt táblázatosan összegyűjtünk.

Az ómagyar nyelv jellegzetes vonásaiból		
Nyelvi szint	Jelenség	Példák
Szókincs	Újabb jövevényszórétegek (pl. egyház, államszervezet, oktatás, művelődés, katonáélet, városi mesterségek, céhes élet)	latin: <i>angyal, mise, oltár, ceruza, kréta, tábla, muzsika, rózsza, sors</i> ; szláv: <i>péntek, király, paraszt, pap, kereszt</i> ; német: <i>lárma, torony, polgár, zsinór</i>
Hangtan	1. A szókezdő mássalhangzó-torlódások kerülése jövevényszavakban különböző módokon 2. Új hangok (fonémává válása): pl. z, cs	latin <i>schola</i> > <i>iskola</i> , latin <i>stallum, stallo</i> > <i>istálló</i> ; szláv <i>dvor</i> > <i>udvar</i> , <i>kral(j)</i> > <i>király</i> , <i>svobod</i> > <i>szabad</i> ; német <i>Sturm</i> > <i>ostrom</i> , francia <i>scrin</i> > <i>szekrény</i> . latinból: <i>cédula, cimbalom</i> , németből: <i>perec</i> stb. szlávból: először <i>Kenese</i> , később már <i>Kanizsa</i>
Alaktan	1. Névutók raggá válása: <i>-ba(n)/-be(n), -ból/-ből, -ra/-re</i> 2. Az igekötős igék általánossá válása	<i>hodu utu rea</i> (TA 1055) ~ moldvai csángó <i>rivá</i> > <i>-rá</i> > <i>-ra/-re</i> ; <i>buabeleul</i> (ÓMS 1300 k.) > <i>-ból/-ből</i> . <i>környül téstából koszorú módon kell csinálni, még kell sütni, még kell szentöltni [...] oszton a többi két tál között fél kell az polcra tenni</i> (Sándor-kódex, 1520 k.)
Mondattan	1. A határozott névelő fokozatos általánosulása 2. Mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek rendszere: pl. tárgyimellékmondat-értékű	<i>És parancsolá neki, hogy az ablakbalól fel-felvegye az pénzt</i> (Jókai-kódex 1370/1440 k.) <i>Hadlaaua choltat teremteve istentvl</i> (HB 1192 k.) = Hallotta a teremő Istentől, hogy meg fog halni

Egyéni feladatok

1. Mi lehet a magyarázata annak, hogy a Halotti beszéd *paradisumben* szavában mai *-ban/-ben* helyhatározórag előzménye hangrendileg nem illeszkedik?
2. Mi lehet a művelődéstörténeti oka annak, hogy a keresztény vallási szertartásokhoz kötődő szavak többsége a 9. század után került a magyar nyelvbe?
3. Rendszerezd a 11. osztályban tanult ismereteidet a Halotti beszédről és az Ómagyar Mária-siralomról! (Legfontosabb szavak, legfontosabb hangtani és alaktani jellemzők.)

Interaktív feladat

1. Ismételjétek meg a 7. lecke ősmagyar szóasszociációs játékát úgy, hogy most a már korábban gyűjtött, eredeti 150 magyar szó mellé 150 ómagyar kori szláv, német és latin jövevényszót gyűjtötek! Ha fogalmi körök szerint is rendszerezitek a 300 szavas listát, könnyebb és gördülékenyebb lesz a játék. Hasznos forrás: Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.

▲ A Münchener kódex (1466, balra) és a Festetics-kódex (1492 körül, jobbra) egy-egy díszes lapja. A Münchener kódex az 1420 körül készült első magyar bibliafordítások evangéliumait tartalmazza. A Festetics-kódex főúri imakönyv, a törökverő Kinizsi Pál nevének, Magyar Benignának készült.

Latitue feleym z umtuchel **Sermo sup sepulchrum.**
 mic voginuc. ysa pur es chomuv uoginuc. Denyi milostben
 terumteve eleve miy isemucit adamit. es oditta vola neki
 paradisiunt hazoa. **E**s mend paradisiumben uolov gumilactul
 munda neki elme. **H**eon tilutoa wt ig fa gumilce tvl. **G**e
 munda neki meret nu eneye. ysa ki nopun emdul oz gumil
 tvl. halalnec halalaal holz. **H**adlaa choltat terumteve isten
 tvl. ge feledeve. **E**ngede urdung intervinec. es evec oz tiluyt
 gumilstv. es oz gumilben halalt evec. **E**s oz gumilnec vyl
 keseruv uola vize. hug turchucat mige z ocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foianec halalt evec.
Horogu vec isten. es vetere wt ez muncas vilagbele. es leyn
 halalnec es puculnec feze. es mend w nemene. **K**ic oz ve.
 miy voginuc. **H**ug es tiv latitue szumtuchel. isa es num
 188 ember mulchoria ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
 voginuc. **V**imagguc uromc isten kegihmet ez lelic ert. hug
 iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet.
Es vimagguc szen achskun mariat. es bovdug michael archangel.
 es mend ang^{ele}. hug umaggonoc erette. **E**s umagguc
 szent peter urot. kinec odit hotolin ovdonia. es ketnie.
 hug ovga mend w bunet. **E**s vimagguc mend szentucit.
 hug legenez neki seged uromc scine eleit. hug isten i v u
 madsaguemia bulsassa w bunet. **E**s zoboducha wt urdung
 ildetut tvl. es pucul kinzotvia tvl. es vezesse wt paradisu
 nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele urot. es
 mend iovben rezet. **E**s keassatuc uromchuz charmul. **K**rt.
Seerelmes bratym umagguc^{omuc} ez scegin ember luki ert.
 kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
 kinec ez nopun testet tumetive. hug ur uvt kegihmehel
 abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezic. hug birsagnop
 ivtua mend w szentii es unutteit cuzicun iov
 felevl iochtotnia ilezie vvt. **E**s tiv bennetuc. clamate ui. **K**
Primo nostis frs km dei nra. **Hic faciat sacerdos smone pto.**
 quanta gra dñs dñs gratificauerat pñm adam patrē
 nrñ. si diabolo suadente dñ peccauit. quid sibi & oib' suis
 posteris tē pmeruit. ecce frs uidetis oculis uestris

▲ Az 1192 körül keletkezett Halotti beszéd és könyörgés a magyar nyelv legrégebbi teljes szövegemléke. Először 1770-ben jelent meg nyomtatásban Sajnovics János: Demonstratio... című munkájában, betűhív közlésben, Faludi Ferenc olvasatával és latin fordítással kiegészítve.

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. A mellékelt térkép adataiból kiindulva a világháló segítségével készíts ismeretterjesztő prezentációt azokról a Kárpát-medencei műemlékekről, melyekhez korai nyelvemlékeink kötődnek (pl. a nyelvemlékek keletkezési, régebbi vagy mai őrzési helyszíne szerint)! Árpád-kori nyelvemlékeink keletkezési és őrzési helyszíneinek térképét a feladatok fölött találod.
2. Nézd meg a világhálón a *Mézga család különös kalandjai* közül az *Időkibővítő* című epizódot! (I. évad, 8. rész)

A film 15.15–22.50 közötti jeleneteiben ómagyar nyelvi karikatúra van. Rendszerezd a nyelvi adatokat aszerint, hogy milyen hangtani és alaktani eszközökkel érték el a régies hatást! Értékelj őket, mennyire helytállóak vagy hamisak az adott formák nyelvtörténeti ismereteid alapján!

▲ A tihanyi bencés apátság

Kulcsfogalmak

ómagyar kor, szórványemlékek, szövegemlékek, nyelvjárások, glosszák, szójegyzékek, kódexirodalom, hangváltozások, tövéghangzó-lekopás; szláv, latin és német jövevényszavak; a keresztény művelődés szókinccse

9. A KÖZÉPMAGYAR KOR

Ismételd át két legrégebbi ómagyar kori szövegemlékünk, a *Halotti beszéd és könyörgés* (HB) és az *Ómagyar Mária-siralom* (ÓMS) hangtani, alaktani jellemzőit! Ezután az itt következő középmagyar szövegrészletet is elemezd hasonló szempontból! Végül készítsd el és töltsd ki a táblázatot a füzetedben, melyet szabadon bővíthetsz más megfigyeléseddal.

25. És imé egy törvénytudó felkele, késértvén őtet és mondván: Mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet vehessem?
 26. Ő pedig monda annak: Az törvényben mi vagyon megírva? Mint olvasod azt? 27. Amaz pedig felelvén mondá: szeressed az te Uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és minden teljes elmédből...

(Lukács evangéliuma 10. 25–27. Az Szent Biblianac második része. Vizsoly, 1590)

Jelenség	Korai ómagyar források: HB, ÓMS	Középmagyar forrás: Károli-Biblia, 1590	Nyelvi változás leírása
Helyjelölő esetragok alakja			
Határozott névelő használata			
Múlt idejű igealakok			
Magánhangzó-illeszkedés			
Nyílt és zárt szótagok aránya			
Hangállomány-változás			

Nyelvi kapcsolatok és művelődési hatások Mohács után: bibliák és nyelvtanok

A középmagyar kort hagyományosan a mohácsi csatavesztéstől Bessenyei György *Ágis tragédiája* című drámájának bécsi megjelenéséig számítják. 1526 a magyar írásbeliség szempontjából is sajátos választóvonal: az írásbeliség formái viszonylag gyorsan és gyökeresen megváltoznak, s ebben a könyvnyomtatás tökéletesítésének – Johannes Gutenberg 1450 táján nem feltalálta, hanem tökéletesítette a korábban csak Koreában és Kínában alkalmazott nyomtatási technikákat – és a reformációnak éppúgy szerepe volt, mint a török hódítás területi és társadalmi következményeinek. A kódexmásoló kolostori központok többsége elpusztul, sok esetben a menekülő apácák és barátok könyvtárakat sem tudják megmenteni. A magyar kódexek kora az 1539-es *Kulcsár-kódexet* nem számítva 1531-ben lezárul. 1527-ben pedig megjelenik az első, részben magyar nyelvű nyomtatott könyv, a *Gyermeki beszélgetések*. Igaz, ez a latin–magyar–lengyel–német társalgási könyvecske a híres lengyel nyomdász, Hieronymus Vietor krakkói műhelyében készül, de ugyanaz a Sylvester János diák a magyar szövegek szerzője, aki 1539-ben Sárovaron már latin–magyar iskolai nyelvtant (*Grammatica hungarolatina*) ad ki, 1541-ben pedig megjelenteti teljes Újszövetség-fordítását is.

Az anyanyelvi művelődés tehát a **könyvnyomtatás** és a **reformáció terjedése** miatt előtérbe kerül: ritka és drága kódexek helyett tömegesedik a nyomtatás, kiszélesedik az írástudók köre. Az első anyanyelvi nyelvtanok már az új olvasórétegekhez is szólnak, másrészt egyengetik a nemzeti bibliafordítások útját (l. Sylvester esetét). Harmadrészt elindítják az épp születő magyar irodalmi nyelvet az egységesülés irányába. Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Ungaricáját* 1540 körül már minden magyarnak, sőt hungarusnak szánja, immár össznemzeti igénnyel. Ha a 15. század eleji úgynevezett Huszita bibliánkat vagy Sylvester munkáit nézzük, ha azt nézzük, hogy a Károli Gáspár-féle biblia már 1590-ben megjelent, akkor ezeket a csírákat európai mércével mérve is korainak mondhatjuk.

A magyar írásbeliségben jelentkező normatív igények, a 17. századtól megszorodó szótárak és nyelvtanok, végül a kiteljesedő szépirodalom (Bornemissza Péter, Balassi Bálint, Rimay János, Gyöngyösi István, Zrínyi Miklós) előtérbe helyezte a minden magyart összekötő irodalmi nyelv kérdését és ennek egyre erősebb szerepét a kibontakozó magyar nemzeti identitástudat formálásában. Nem véletlen, hogy Sylvester Jánostól Bessenyei Györgyön át a reformkor gondolkodóiig rengeteg példát idézhetnénk a „nyelvében él a nemzet” gondolatának illusztrálására.

A középmagyar kor azonban nemcsak az **egységesülési folyamatok** kezdete, hanem a magyar nyelvjáráások átrendeződésének korszaka is. Ekkor kerülnek pl. felső-magyarországi palócok a Tisza mentére egészen a dél-bácskai falvakig. A török hódoltság csaknem két évszázada (a Délvidéken több mint kétszáz éve) alatt számos, korábban magyar terület elnéptelenedett. Több nagytájunkon (Délvidék, Dél-Erdély, Partium) a magyarság részaránya drámaian csökkent, s a korábban magyar vagy magyar-szláv, illetve magyar-román kétnyelvű területek helyett multietnikus, soknyelvű régiók jöttek létre a 17–18. század újratelepítési hullámainak hatására. A magyarság részaránya a Mátyás-kori 70%-ról 1772-ig 35%-ra (!) apadt.

A megváltozó nyelvi kapcsolatrendszerekben a magyar és a szomszédos nyelvek még intenzívebben hatottak egymásra. A szókészletben híven tükröződik a fokozódó német befolyás is. A hadi életben: *pisztoly, mordály, sarcol*; a gazdasági életben: *pék, kontár, cikkely, pléh, perez, gyémánt, tallér*; a ház körül, otthon: *zsindely, gádor, cukor, kanna, ribizli*. A korszak végén a társasági érintkezéssel és az új divatokkal is nagy mennyiségben áramlanak német és neolatin szavak a magyarba: pl. *pech, szalon, flanc, dáma, copf, paróka, púder* (a németből), *mandula, torta, bandita, piac, füge* (az olaszból).

Az a magyar nyelvjárási kép, amelyet ma a 19–20. század nyelvészeti és néprajzi gyűjtései nyomán ismerünk, a középmagyar időszakban formálódik ki, a kor népességmozgásai, politikai, kulturális és nyelvi történései alakítják. Új elem azonban, hogy a születő magyar irodalmi nyelv hatására megkezdődik a nyelvi egységesülés folyamata is. Említésre méltó még, hogy a középmagyar korból származnak a már az ősmagyarok által is használt, türk eredetű rovásírásnak a legszebb emlékei: az énlakai unitárius templom rovásfeliratának keltezése 1668-as, 1690-ben Marsigli császári hadmérnök pedig egy teljes székely rovásnaptárt másolt Erdélyben.

▲ Az 1541-es, sárvári kiadású „Új Testamentum magyar nyelven”

Egyéni feladatok

1. Történelmi és irodalmi tanulmányaid alapján indokold, miért került a hadi élet, a mesterségek és a társasági élet szókincsébe rengeteg német szó a 16–18. században! (A folyamat a 19. században is töretlen maradt.)
2. Írj egy vázlatot, és rajzolj egy idővonalat arról, hogyan segítette a magyar irodalmi nyelv születését 1527 és 1776 között a korszak nagy nyelvtaníróinak, bibliafordítóinak és költőinek munkássága!
3. Keresd meg Sylvester János legismertebb időmértékes magyar versét az 1541-es magyar Újtestamentum-kiadásból! Megtalálhatod a QR-kóddal jelzett oldalon. Hogyan rajzolódna ki e disztichonokból Sylvester anyanyelvi művelődéssel kapcsolatos gondolatai?
4. QR-kód linkjén a talán legelterjedtebb, ún. egységes székely-magyar rovásábécét láthatjátok. Ennek segítségével, jobbról balra haladva írd le keresztnévedet, lakóhelyed nevét és kedvenc ételeid nevét!

Interaktív feladatok

1. Készíts társaiddal híres magyar nyelvemlékek, kódexek, korai grammatikák és bibliafordítások címlapjával 16 db memóriakártyát 2-2 példányban. Például a nyelvemlekek.oszk.hu, corvina.hu oldalakról tölthettek le képet. Ha ezzel megvagytok, nyomtassátok és vágjátok ki őket, és indulhat a memóriajáték! Játshattok úgy is, hogy 8-8 különböző lapot kap két játékos. Aki a saját kártyái közül többnek tudja a pontos megjelenési adatait, az a nyertes.

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Készíts diabemutatót Szenczi Molnár Albert életéről, magyar–latin szótáráról és nyelvтанáról!

Kulcsfogalmak

középmagyar kor, könyvnyomtatás, irodalmi nyelv kezdetei, szótárak, nyelvtanok, bibliafordítás, mellékeles magánhangzók; török, német és neolatin jövevényszavak; új nyelvi-etnikai térszerkezet a török kor után

10. AZ ÚJMAGYAR KOR

Az újmagyar kor legfontosabb nyelvi folyamata a 18–19. század fordulóján kibontakozó nyelvújítás. Az alábbi szolisztában sikeres nyelvújítási szavakat keverünk olyan régi magyar szavakkal, melyek már az ómagyar kor hajnalán, a 10. században is megvoltak nyelvünkben, továbbá olyanokkal, melyek a korai ómagyar kornál későbbi jövevényszavaink. Rendezd ezeket a táblázat sorai szerint a füzetedben! A szétválogatásban segítenek 11. osztályos tanulmányaid és ennek a könyvnek a nyelvtörténeti (6–9.) fejezetei, továbbá az *Etimológiai szótár* (Tinta Könyvkiadó, Budapest, több kiadása is van). A táblázat negyedik sorát saját adatokkal töltsd meg!

király, anyag, módi, disznó, állam, festmény, szüm~szēm~szem, szőlő, cukor, fénykép, ribizli, piac, bőrönd, gyimilcs > gyümölcs, ostrom, reá > rá, mund > mond, lát > lát, iskola, köztársaság, herceg, istálló, perec, hodu > had, egyenruha, honvéd, angyal, ribizli, mandula, uborka, váru > vár, száz, füge, alma, ló, borjú, növény, zongora

Az ómagyar kor hajnalán, a 10. században is ismert, eredeti magyar szavak és ősi jövevényszavak	
Kései ómagyar, középmagyar és újmagyar kori jövevényszavak (latin, szláv, német, olasz)	
Nyelvújítási (18. század vége – 19. század) szavak	
Legújabb magyar kori jövevényszavak 1920-tól máig	

A nyelvújítástól a modern magyar köznyelv születéséig

Az újmagyar kor kezdetét Bessenyei Ágós tragédiája című drámájának 1772-es bécsi megjelenéséhez kötik, azonban Bessenyei híres röpiratai (*Magyarság* 1778, *Jámbor szándék* 1781, megjelent 1790-ben) még inkább jellemzik a szimbolikus korszakhatárt, a magyar felvilágosodás kezdetét. A 18. század erőszakos németesítő folyamataival szemben Bessenyei a magyar nyelv gazdagításának, a magyar nyelvű tudományosság fejlesztésének programját hirdeti meg, kiegészítve egy honi tudós társaság megalapításának igénye iránti „jámbor szándékkal”.

Az újmagyar kor folyamán a magyar nyelv olyan modern európai nyelvvé válik, melyen minden tudományág eredményesen művel-

Nyelvújítás = 1. A nyelv állandó, tudatos fejlesztésére irányuló törekvés.
2. A magyar nyelvtörténet 1772 utáni, a magyar szókincset megújító néhány évtizede vagy évtizedei.

hető. A folyamat fontos állomásai a rendszeres magyar nyelvű sajtó megindulása 1779-től, a magyar nyelvű színjátszás fokozatos térnyerése és az első magyar tudományos társaságok megalakulása. 1793-ban Marosvásárhelyt jön létre az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. 1825-ben, a pozsonyi országgyűlésen Széchenyi István gróf a Magyar Tudós Társaság (később Magyar Tudományos Akadémia) megalapítására, „a hazai nyelv művelésére” ajánlja fel egyéves jövedelmét. A korszakban sorban jelennek meg

az új szótárak és nyelvtanok. (Ezekről a 11. leckében lesz szó.)

Felvirágzik a magyar mint környezeti (és idegen) nyelv tanítása is: amikor a Nagyszombatból Budára költöző, Pázmány alapította egyetemen 1791-ben megalakul az első magyar nyelvi tanszék, az a magyar mint környezeti nyelv tanításának műhelye lesz. Ezt a kor Magyarországnak etnikai-nyelvi viszonyai magyarázzák: a törökök pusztításainak utóhatásaként a 18. században erősen megnőtt a többnyelvű vármegyék száma, ahol magyar–szláv vagy magyar–román együttélés alakult ki. A szepességi városoktól Pozsonyon, Budán, Újvidéken át Dél-Erdélyig igen jelentős volt a német (szász) polgárság aránya. Nekik jelennek meg a magyar nyelv mesterek, társalgások illusztris szerzők tollából Bél Mátyástól Vörösmarty Mihályig.

Az újmagyar korszak legfontosabb nyelvi mozgalmaként a **nyelvújítás**, melynek irányt szabó időszaka Bessenyei fellépésével kezdődik, és Kazinczy Ferenc (1759, Érsemjén – 1831, Széphalom) *Orthologus* és *Neologus nálunk és más Nemzeteknél* című programadó-összegző tanulmányával zárul. A nyelvújítást Bessenyeitől kezdve a korszak legtöbb költője, írója, tudósa támogatta, és a magyar sajtóorgánumok is mellette törtek lándzsát. A nyelvújítási mozgalom azonban hamar két táborra, a nyelvi hagyományokat féltő ortológusokra és a gyökeres újításokat követelő neológusokra oszlott, közöttük 1804 után élénk vita bontakozott ki, melynek legfontosabb állomása az ún. Mondolat-pör volt. 1813-ban a *Mondolatnak* nevezett munkában, Verseyhy Ferenc háttértámogatásá-

val, az ortológus dunántúli tábor figurázza ki a nyelvújítás vadhajtasait: Helmecey Mihály, Folnesics Lajos, Barczafalvi Szabó Dávid és mások „szócsinálmányait”. A *Mondolat* címlapképe nyíltan Kazinczyt gúnyolta, ezért a széphalmi mester hívei közül Kölcsy Ferenc és Szemere Pál gúnyos vitairatban válaszoltak (*Felelet a Mondolatra*, 1815). A személyeskedő vitát Kazinczy briliáns, máig számos tekintetben aktuális, a nyelvújítás minden szempontját felölelő szintézise zárta 1819-ben, *Orthologus és Neologus nálunk és más Nemzeteknél* címmel.

Nöstényítés. A kor újtító, de korántsem mindig józan ötleteinek egyike Folnesics Lajostól származott. Szerinte őseink „kifelejtették” a magyarból a nyelvtani „szexuálszövevényt”, így azt az *ő* : *őné*, az : *azné*, *jó* : *jóné* stb. párokkal kellene pótolni.

Egyéni feladatok

1. A nyelvújítás legfontosabb szóalkotási módjai a szóképzés és a szóösszetétel voltak, sikeres szavai különböző forrásokból táplálkoztak, pl. tájnyelvi és elavult szavakat vontak a köznyelvbe, de a leggyakoribb szókincsgazdagítási mód a szóképzés volt. Az alábbi szavakat rendezd a füzetedben táblázatba aszerint, melyik szóképzési móddal keletkeztek: szóképzés meglévő, gyakori képzőkkel; új képzőbokrok, pl. *-sít*, *-zat*, *-ászat* *-ias*; szóvégből elvont képzők: *-da*, *-nok*; szóelvonás képzős *-s*, *-ű* melléknévképző vagy igeképzők elhagyásával; névszói szóösszetételek; igető+főnév alapú szóösszetétel (ritkább).

köztársaság, alkotmány, lőpor, varroda, lőfegyver, költemény, vigjáték, derül > derű, rakpart, raktár, csontozat, piros > pír, örömteli, színház, kötszer, fásít, szemhatár, gyógyszer, nőies, életveszélyes, dalnok, egykedvű, óvoda, dacos > dac, varázsol > varázs, döllyfős > döllyf, növényzet, népies, nőietlen, szobrászat, számlál > számla, mérnök, lakbér, földrengés, búskomor, folyóirat, ügyvéd, hagyomány, folyadék

2. Olvasd el Kazinczy *Orthologus és Neologus nálunk és más Nemzeteknél* című tanulmányát könyvben vagy itt:

Gyűjts belőle idézeteket arra, hogyan látta Kazinczy nyelv és nép (nemzet), nyelv és természet, nyelv és beszélőinek viszonyát, mit gondolt a nyelvi változásról, ortológia és neológia helyes viszonyáról!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. A 8. leckében található térképről készíts rajzos másolatot, és jelöld be rajta a legkorábbi, még 18. századi magyar nyelvű folyóiratok születésének főbb állomásait! A következő lapokat jelöld az alapítás évével: Magyar Hírmondó, Pozsony, 1779; Magyar Kurir, Bécs, 1786; Magyar Museum, Kassa (Pest), 1788; Hadi és Más Nevezetes Történetek, Bécs, 1789; Mindenest Gyűjtemény, Komárom, 1789; Orpheus, Kassa, 1790; Uránia, Pest, 1794; Diétai Magyar Múzsza, Pozsony, 1796.
2. Az előbbi feladatban felsorolt lapok közül melyek kapcsolódnak a következő költőkhöz-írókhoz: Kazinczy Ferenc, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Baróti Szabó Dávid, Batsányi János? Készíts diabemutatót az alkotók szemszögéből a hozzájuk tartozó folyóiratokról!

Interaktív feladatok

1. Két-három, érettségiző társaddal vitasd meg az alábbi ellentmondást: Bessenyei György szerint „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Az egész nyelvújítás nagyrészt erre az eszmére épült, s ez a nyelvújítóknak hála a magyar nyelvet a tudományokban is versenyképesre tette. Ma viszont erősen terjed az az elképzelés, hogy helyzeti előnyt jelenthet a gyermekeket idegen nyelvű gimnáziumba járatni, és hogy tudományos cikkeket csak angolul érdemes írni. Vitassátok meg, mik lehetnek a veszélyei az utóbbi két vélekedésnek a magyar nyelv jövőjére nézve! Milyen lenne az észszerű egyensúly anyanyelv- és idegennyelv-használat között?

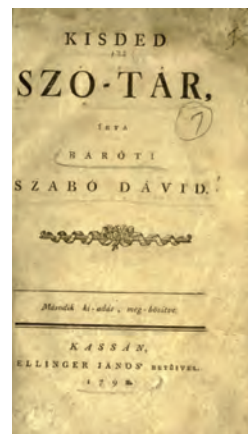
Kulcsfogalmak

újmagyar kor, felvilágosodás, nyelvújítás, ortológia és neológia, szóalkotás, nyelvi egységesülés, Mondolat-pör; a magyar sajtó kezdetei, a Magyar Tudós Társaság megalapítása, modern magyar nyelvtanok és szótárak, a magyar mint idegen nyelv és a magyar mint környezeti nyelv tankönyvei, két- és többnyelvűség a történelmi Magyarországon

Tekintsd át, hányféle szótár és nyelvtudományi kézikönyv van otthoni könyvespolcodon! Mely szótárakat használod esetleg digitális formában? Böngészhetsz a családi könyvespolcokon is. Ha kész a leltár, csoportosítsd a műveket a következők szerint: a) egy- és kétnyelvű szótárak, b) ha több egynyelvű szótárt találtál, ezeket is alcsoportokra oszthatod rendeltetésük szerint, c) egyéb nyelvi kézikönyvek (nyelvtörténeti, helyesírási, nyelvhasználati tanácsadó stb. kézikönyvek).

A magyar szótárírás kezdetei

A nyelvtanok, szótárak alkotásának vágya szinte egyidős a nyelv története és szerkezete iránti tudatos és tudományos érdeklődés kezdetével. Sorok közé vagy lapszélre vetett szómagyarázatokat már kódexeinkben is találunk: a felső-ausztriai Schlägl premontrei monostorában őrzött *Hortularium* kódex része volt egy 2140 szavas magyar **szó-jegyzék** is. 1400 táján, sorközi glosszákként írta a kódexbe másolója. Ez a legrégebbi ismert szótártörredékünk. Az első magyar **nyomtatott szótár** Pesti Gábor hatnyelvű (latin–olasz–francia–cseh–magyar–német) fogalomszótára volt, 1538-ban jelent meg Bécsben. Első latin–magyar, a későbbi kiadásokban latin–görög–magyar nagyszótárunkat Szenczi Molnár Albert adta ki 1604-ben. Első értelmező szótárunk pedig Baróti Szabó Dávid nevéhez fűződik: munkája először 1784-ben jelent meg Kassán, *Kiseded szó-tár* címen.

▲ A schlägli monostor és Baróti Szabó Dávid Kiseded szó-tára

A magyar nyelvű szótárak fajtái

A szavak eredetével és történetével az etimológiai szótárak foglalkoznak. A napi nyelvhasználat kérdéseiben ellenben az értelmező szótárak, szinonima- és antonimaszótárak, közmondás- és szólásgyűjtemények igazítanak el. Ha egy-egy nyelvjárás vagy falu tájszavaira vagyunk kíváncsiak, akkor pedig a tájszótárakat kell keresnünk. Mindent összevetve Baróti Szabó Dávid szótárától máig ez az egynyelvű magyar szótárak esetében is több száz munkát jelent. Ha a két- és többnyelvű, részben magyar szótárakat és szaknyelvi szótárakat is figyelembe vennénk, akkor az összteremtés több ezerre rúgna.

a) Történeti szótárak: etimológiai szótárak és szótörténeti tárcák

Az etimológiai szótárak az adott nyelv szavainak (esetleg toldalékainak) eredetével, végső forrásaival foglalkoznak. A szótörténeti tárcák a szavak művelődéstörténeti hátterét is részletesebben megvilágít(hat)ják. Néhány jeles munka: – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* + *Mutató.* Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 1970, 1976, rövidítése: TESz. A magyar nyelv 12 000 szavának eredetét mutatja be, az első ismert írásos előfordulástól kezdve gazdag példaanyaggal. Csekély mértékben bővített német változata, az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1992-ben jelent meg. – *Etimológiai szótár.* Főszerk. Zaicz Gábor. Tinta Kiadó, Budapest, 2006. Az előző mű anyagának némileg frissített, rövidebb szócikkeket tartalmazó, népszerű változata. Körülbelül 9 000 szó és toldalék eredetét mutatja be. – *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIV.* Főszerk. Szabó T. Attila. 1976 és 2014 közt jelent meg 14 kötetben, különböző kiadóknál. Ezt a szótárat jelenleg digitalizálják. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* a 16–19. századi erdélyi magyar nyelv szókincsének a gyűjteménye. Az anyagot mintegy másfél millió adat alkotja, mely nyelvtörténeti és művelődéstörténeti utazásra invitál a történeti Erdélybe.

Görögből származó szótártudományi szavak:

lexikon 'szótár'; **etimon** 'eredeti jelentés' > **etimológia** 'szóeredettan'; **szinonima** 'rokon értelmű szó' < syn 'azonos'+ónima 'név'; **antonima** 'ellentétes értelmű szó' < anti 'ellen'+ónima 'név'

b) Leíró jellegű szótárak: az értelmező szótáraktól a tájszótárakig

A szinkrón nyelvállapotot leíró szótáraknak számos alfajuk van: a mindennapi igényes nyelvhasználatot könnyítik meg az értelmező szótárak, ezeket kiegészíthetik a szinonima- és antonimaszótárak, közmondásszótárak, kifejezésgyűjtemények, nyelvművelő kézikönyvek. Inkább csak a szakembereknek készülnek a szóvégmutato és a gyakorlati szótárak. A nyelv területi változatainak szótárai a nyelvjárási szótárak. Néhány fontos munka:

– *A magyar nyelv szótára I–VI.* Szerk. Czuczor Gergely – Fogarasi János. Emich Gusztáv, Pest-Budapest, 1862–1874. Rövidítése: CzF. A magyar nyelv első grandiózus, tudományos igényű leltára, elsősorban értelmező szótár, gazdag példaanyaggal, népnyelvi példákat, szólásokat és közmondásokat is beleértve. A hat kötetben 122 000 címszó, összességében több százezer magyar szó található. A szótár az eredeti akadémiai terv szerint etimológiai részt is tartalmazott volna, ez azonban csak részben valósult meg. A magyar gyökszótárak közt is kiemelkedő, azonban gyök-

alapú szófejtéseinek egy része túlzottan spekulatív volt. Gyökön olyan tovább már nem bontható, abszolút szótövet értettek, mely esetenként akár egészen absztrakt. Pl. a *fordul, forgat, forog* szavak töve a *for-* abszolút szótő, ugyanakkor a *pördül, pörget, pörög pör-* töve ennek jelentésbéli rokona. A kettő közös töve már nem tő, hanem gyök. Ez már egészen absztrakt, és így írható le: *f/p+magánhangzó+r*.

– *Értelmező szótár+ 1–2.* Főszerk. Eöry Vilma. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. Kb. 25 000 Kárpát-medencei magyar köznyelvi szó magyarázatát adja. A szótár jó példája a szótáriróadalomban ma népszerű, rendkívül olvasóbarát irányzatnak. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és színes mellékletekkel illusztrált fogalomköri csoportok is helyet kaptak benne, a két kötetben négy-öt szótártípus funkcióit egyesíti.

– *Új magyar tájszótár 1–5.* Szerk. Hosszú Ferenc – B. Lőrinczy Éva. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1979–2010. Az öt kötet 120 000 címszavas, gazdagon adatolt szócikke a teljes Kárpát-medencei magyar nyelvjárásterület tájszavainak korszerű feldolgozása.

Egyéni feladatok

1. Írd össze, hány és milyen részre tagolódnak *A magyar nyelv etimológiai szótárának* és az *Értelmező szótár*+-nak a szócikkei, és a szócikkekben milyen fontosabb rövidítéseket alkalmaznak!
2. Írj saját kútforrásból, tehát „puskázás” nélkül értelmező szócikket nyelvtani tudnivalókkal és példamondatokkal az alábbi szavakhoz: a) pizza, b) kétszerindulás, c) cset, d) hiperszonikus, e) szupermarket, f) népballada, g) biliárd.
3. Ismételd át az egy- és többnyelvű szótárak típusait!
4. Keresd ki a *pörög* szócikkét *A magyar nyelv szótárából* és *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárából*! Miben különböznek? Miért?

Interaktív feladatok

1. Készíts egy vagy két, emelt szintű magyarra készülő társaddal együtt egy 30 címszavas szójegyzéket egy általad kiválasztott kedvenc témakörből (pl. közös kedvenc sportotok vagy más közös hobbik, az osztályotokban használt 30 legviccesebb szó). Készítsetek melléjük értelmező szócikkeket úgy, hogy közösen határozzátok meg a felépítésüket, az alkalmazandó rövidítéseket, de magát a szócikkírást külön-külön végezzétek; fejenként 10 szócikket kell írnotok. Ha ezzel megvagytok, tartsatok szerkesztői értekezletet, azaz egységesítsétek a szócikkeiteket!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Keress rá a világhálón az alábbi fogalmakra: tájszótár(ak), nyelvjárási szótár(ak), nyelvatlasz(ok). Írd össze a találataidat, és tedd rá egy Kárpát-medencei térképre, mely régióknak, városoknak, falvaknak van nyelvjárási szótárak és/vagy nyelvatlaszuk. Kartográfiai munkához kiindulásnak használhatod a 16. leckében található Kárpát-medencei nyelvjárási térképet.
2. Keresd ki a Zaicz-féle *Etimológiai szótár*ból 10 olyan szót, amely uráli eredetű, és 10 olyat is, amely szláv jövevénytörzse a magyarban!

Kulcsfogalmak

egynyelvű szótárak; etimológiai, értelmező és tájszótárak; lexikon, szinonímia, antonímia, homonímia és poliszémia, glosszák, két- és többnyelvű szótárak

12.

RÉGI MAGYAR IRODALMI SZÖVEGEK NYELVI JELLEMZŐI

Olvasd el az alábbi, 16. századi emlékiratrészletet! Fogalmazd meg tartalmát mai magyar nyelven is! Az eredeti szövegnek a mai nyelvtől eltérő szóhasználati és nyelvtani jellemzőit gyűjtsd a következő, táblázatosan felsorolt öt kategória szerint a füzetedbe! (A füzetedben táblázatos formában dolgozhatsz.)

Ezönközbe a várát és az várást es a sok rútságtul, dügtül, holt néptől megtisztítják a császár bémentére, kibe oztán császár es bémegyen, és mind várát, várasát megjárja, és mindjárt építeni kezdeti erős és temérdök kőfalakkal, és tizenötöd napig ott lakott vót, még az épejtésnek a dereka megkésztölt vót. (Zay Ferenc: Az Landerfejűvár [Nándorfehérvár] elveszésének oka e vót, és így esött. 1550 körül írt szöveg)

Archaikus szóalakok: *épejt* 'épít'

A maival azonos vagy csaknem azonos alakú, de eltérő jelentésű szavak: *dereka* 'java része'

A mainál zártabb magánhangzós vagy ö-ző forma (utóbbi nyelvjárási szín)

Archaikus igealakok jelen és múlt időben, egyszerű és összetett múlt idők

Egyéb jellemzők: *kibe* 'amibe, amelybe'

Régi irodalmi szövegek nyelvtörténeti tanúsága

Mennyire tükre egy-egy próza- vagy drámaíró műve kora nyelvallapotának? Pázmány Péter prózája nemcsak barokkos körmondatairól, hanem különleges szókincséről is híres: izes nyelvjárási szavak garmadáját építette be szövegeibe – jóval a nagy nyelvújítás előtt. Balassi Bálintról és családjáról tudjuk, hogy ízig-vérig palócföldiek, mégis, Balassinál a palóc színek alig-alig bukkannak fel. Írói tudatosságból minden magyar olvasóhoz egyformán, egy még alig-alig felsejlő irodalmi nyelven akart szólni? Vagy mert dajkája, aki nevelte, tényleg dunántúli volt? Nem tudjuk. A művek azonban beszélnek, akaratlanul is megmutatják a kor irodalmi ízlését és nyelvallapotát. Irodalom és nyelv kapcsolatának illusztrálására egy Pázmány-töredéket közlünk, és bemutatjuk *A róka és a holló* című Aesopus-mese három változatát: egyet 1536-ból, egyet 1566-ból és egy mai magyar átiratot, Romhányi József briliáns róka-holló variációinak első, klasszikus tételét.

Pesti Gábor, Heltai Gáspár és Pázmány Péter szövegei közt vannak komoly nyelvi és stílus eltérések, elvégre különböző idők különböző nyelvjárási hátterű, eltérő tehetségű alkotói. Abban viszont megegyeznek, hogy már mindannyian a Huszita bibliában megjelent mellékjeles magánhangzó-jelölést követik. Emiatt műveik hangjelölése (helyesírása) már nem áll oly távol a mai írásmódtól, mint a korai ómagyar szövegeké. Írói stílusuk, nyelvjárási színeik ma már archaikusnak hatnak, de ez teljesen természetes.

Ez írásra honnan adatott okom, és hány részre osztatik ez könyvecske. [...] Két vagy három esztendővel azután, hogy ezeket írtam vala, magyarul fordíták Csepreg vidékén az Haffenreffer könyvét, s hogy az бүдös bor cégér nélkül ne maradna, az könyv eleiben valmi szakadozott toldalékot függesztének, melyben az én írásomon kezdének szegez-kedni. Mindjárt válaszok lön: és henyében torkokba verek éretlen kérődések. (Pázmány Péter: *Csepregi szégyenvallás...* Prága, 1612)

Az hollóról és rókáról

Az holló valami hús fultot fel kapván kezdé az ágon vele csergeni. Hozzá mene a róka, és mondá neki: Hallottam vala gyakorta, hogy hamis volna a hír, de mastan látom, hogy igaz, mert azt mondják vala, hogy az szuroknál feketébb volnál, de mastan látom, hogy fejbé vagy az hónál. Hogyha a szód ilyen szép, mint tennen magad, bizon minden madaraknak királné asszonyának merlek mondani. Ez hízelkedésre az holló énekelni akara. És az hús ki esék szájából, mellyet a róka nagy kacagással fel kapa és meg ön. (*Aesopus fabulái, mellyeket mastan újonnan magyar nyelvre fordított Pesthi Gábiel.* Bécsben, 1536)

A hollóról és rókáról

Egy holló egy igen szép darab sajtat ragada egy ablakból, és felröptüle egy magas fára véle. Látván azt egy róka, igen kezdé a sajtot kívánni. És a fa alá mene, és szólni kezdé a hollónak, és igen dicsírni, mondván: „Ó, te holló, nemes madár vagy! Nincsen tenéked mása. Szép tollaid vannak,

fénesek, melyekkel semmi bársony nem ér; csak hogy szavad szép volna, termethöz hasonló. Hiszem is, hogy szép szavad legyen, de nem hallottam.” A holló igen örüle e dicsőretnek, és elhívé magát; és hogy szép szavát megjelentené a rókának, felfuvalá a torkát, és kinyútá a nyakát, hogy ugyan öregén szólhatna. És midőn a száját megnyitná, kiesék a sajt a szájából. És ottan elragadá a róka a sajtot, és elkezdte menni véle. Ottan elszomorkodék a holló, értvén, hogy a róka a jó sajtért tőtte volna a szép dicsőreti orációt. (Heltai Gáspár: *Száz fabula, melyeket Esopusból és egyebűnnen egybe gyűtet és össze szőrzet a fabuláknac értelmével egytembe.* Heltai Gáspár. Colosvarot, 1566)

▲ Gábor Éva – Zombory Éva:
A holló meg a róka

A róka és a holló

A téma

Fenn csücsült a holló a dús hársfa ágán,
Csőrében jó nagy sajt, fogyasztásra várván.
Arra kószált búsan a ravaszdi róka,
Ki nem jutott sajthoz fagyosszentek óta.
Hogy a fára nézett, elszállt komor kedve,
Felujjongva tört fel mohó gyomornedve.
És szólt álnok bájjal: – Tollad ó be ékes,
Hogy madárkirály légy, régen esedékes!
És a neved, „HOLLÓ”, oly olvadó-omló.
Csak hangod nyikorog, mint egy rozsdás olló.
A dicsőret szép szó, ámde a bírálát
Már olyasvalami, mit ki nem bír állat.
Így hát a holló, hogy meggyőzze a dörét,
Vad rikácsolással tátotta ki csőrét.
A sajtja lehullott, erre várt a róka,
Ezúttal elnyerte tetszését a nóta.
(Romhányi József: *Szamárful.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1983)

Egyéni feladatok

1. Pázmány prózájában gyakoriak a személytelen, passzív igealakok. Próbáld meg a fenti részleteket ezen alakok átalakításával átírni mai magyarra! Milyen szabályszerűséget és nehézséget veszel észre az átalakítás során?
2. Gyűjtsd ki Pesti Gábor és Heltai Gáspár szövegéből a nyelvhasználati (szókincsbeli, alaktani stb.) különbségeket! Vannak-e bennük közös, a mai magyar nyelvállapottól eltérő, archaikus vonások?
3. Hányféle egyszerű és összetett múlt idejű igealak szerepel a Pázmány-, a Pesti- és a Heltai-szövegben?

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Néhány állatmesét Csokonai Vitéz Mihály is fordított, de nem közvetlenül Aesopustól, hanem Lessing német írótól. Olvasd el Csokonaitól *Az oroszlán és szamár* történetét, és hasonlítsd össze Heltai Gáspár itt közölt meséjével! Elemezd, milyen különbségek vannak a két alkotó nyelvhasználatában! A két fordítást több mint kétszáz év választja el egymástól. A szöveget megtalálhatod a QR-kóddal jelzett oldalon.
2. Ismételd át a *Halotti beszéd és könyörgés* és az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvi jellemzőit! Hasonlítsd össze őket a Pesti- és a Heltai-szöveg nyelvi jellemzőivel! Az észlelt nyelvi változásokat rendszerezd egy táblázatba!

Interaktív feladatok

1. Vitasd meg társaiddal, helyes-e magyar anyanyelvű gyerekeknek átírni az *Egri csillagokat* egyszerűsített, mai magyar nyelvre! A vitában ne csak nyelvi, hanem irodalmi, esztétikai és pedagógiai szempontokat is érvényesítsetek!
A vita után, a témához érdekes olvasmányok lehetnek a QR-kód linkjén található szövegek, különösen Bárdos József irodalomtörténész szavai.

Kulcsfogalmak

írói stílus, archaikus nyelvi jegyek, nyelvi archaizmus, nyelvjárási vonások az irodalomban

13. KORLÁTOZOTT KÓDÚ NYELVEK

Az alábbi mondatokból hiányoznak szavak. Helyettesítsd be őket úgy, hogy a mondatok értelmesek legyenek! A hiányzó szavakat a szöveg alatt találod.

A ... és a beszéd szorosan összetartozó fogalmak, nem választhatók szét. A nyelv a nyelvi ... és a szerkesztési ... összessége. A beszéd tevékenység, a nyelv ... A nyelv tehát eszközkészlet, a beszéd pedig ennek a működtetése, úgy is mondhatnánk, hogy a ... lévő nyelv. A nyelv közös (...), ... jelenség, amelyet az egyén a beszéd megalkotásakor használ. Ezzel ellentétben a beszéd egy ... jelenség, az egyén alkotja az adott kommunikációs helyzetben.

egyéni, alkalmazása, működésben, társadalmi, szabályok, kollektív, nyelv, jelek

Kidolgozott kódú nyelvnek tekintünk minden olyan nyelvet, amelynek használata során a nyelvi és a hozzá kapcsolódó nem nyelvi kódrendszer egészét tudjuk használni, ezzel lehetővé téve a **teljes értékű kommunikációt**. Az egyes népek, törzsek nyelvei szinte kivétel nélkül ebbe a kategóriába tartoznak. A nyelvi kommunikációt kísérő nem nyelvi jelenségek, mozdulatok összességét **gesztusnyelvnek** nevezzük. A gesztikuláció során szinte mindegyik testrész szerephez juthat, a leghangsúlyosabbak mégis a fej, a kéz és a karok. A gesztusok használatának különböző szerepeit ismerjük, mint például a *nyelvi jel helyettesítése* (pl. valaki megtapsolása vagy kifütyülése), a *mondanivaló megerősítése* (pl. a hüvelykujj felfelé mutatása dicséret közben), valamint a *szavakkal kimondottak kétségbe vonása* (pl. érdeklődés kifejezése közben a fej elfordítása vagy csóválása). A gesztusok kultúránként eltérhetnek, a legtöbb esetben nem alkotnak teljes jelrendszert, a beszédet kiegészíthetik, a mondánivalót megerősíthetik vagy megkérdőjelezhetik, de általában csak kísérik a verbális kommunikációt.

Ezzel szemben **korlátozott kódú nyelvnek** azt nevezzük, amikor az adott nyelv vagy kódrendszer jórészt (vagy egyáltalán) nem támaszkodik a nyelvi (verbális) kódra. Ezek a nyelvek, kódrendszerek sokszor részben, sokszor egészükben eltérnek a hagyományos nyelvhasználattól, nem a beszédet és a vokális kommunikációt használják elsősorban, ha használják egyáltalán. Természetes nyelveknek is lehet korlátozott, leegyszerűsített változatuk, mint például egyes társadalmi csoportok vagy egy család belső nyelvi kódja, de a korlátozott kódú nyelvek többségét mesterségesen hozták létre.

Korlátozott kódú nyelv a **jelnyelv**. Általában a siketek számára létrehozott nyelvet nevezik így, a többi, inkább mutatható jelekből és kevésbé hangokból álló jelhasználatot csak jelbeszédnek hívják. A jelnyelvnek nevezett siketek nyelve azonban nem nemzetközi, hanem országonként változik, bár az egyes országok jelnyelvei között van kapcsolat. A beszélt nyelvekhez hasonlóan ezeknek is van nyelvtanuk, pontosabban mondva sajátos hangtanuk, alaktanuk, mondattanuk és szókincsük. A siketek jelnyelvéhez hasonló

feladatot látnak el a beszélt nyelv hangjaihoz megalkotott ujjábécék, a **daktil** és a **fonomimikai ábécé** is. Ezek segítségével van lehetőség nemcsak szavak, kifejezések kommunikációjára, hanem például az egyes szavak, tulajdonnevek betűzésére is.

Magyarországon a jelnyelv státuszát és használati lehetőségeit 2009 óta törvény határozza meg. A jelelés során a jelelőnek több lényeges jelentésképző és -módosító elemre szükséges figyelnie, mint például a kézforma (a kezek által felvett forma), az artikulációs hely (a jel kivitelezésének helye), az orientáció (a tenyér iránya), a mozgás (a kezek mozgása) és a mimika (az ajakgesztusok).

Korlátozott kódú nyelv, pontosabban írásrendszer még a **Braille-írás**, amely a vakoknak teszi lehetségessé az olvasást és az írást. Csakúgy, mint a jelnyelveknek, a Braille-írásnak is nyelvenként eltérő változatai vannak, azonban kódolásuk alapelvei azonosak. A Braille-karakterek általában 6 pontból állnak (ismert 8 pontos változat is), és két oszlopba, téglalapalakba rendezik őket.

A korlátozott kódú nyelvet használók ún. **nyelvi hátrányban** vannak, mivel beszédjüknek, beszédmegértésüknek, írásuknak, olvasásuknak olyan akadálya van, amelynek eredményeként az illető képtelen a hagyományos kommunikációs helyzetben egyenrangú félként részt venni.

Fontos hangsúlyozni, hogy nyelvi hátrányban lehetnek olyanok is, akik természetes anyanyelvüket használják, de a kidolgozott kódú nyelvet nem tudják megfelelően használni – akár társadalmi helyzetüknél, akár valamilyen sérülésüknél fogva. Az átlagos nyelvhasználók többnyire pontosan alkalmaznak nyelvtani és mondattani szabályokat, különféle mellé- és alárendelést használó összetett mondatokat, változatos mellékeveket és határozókat használva nyilvánulnak meg. A nyelvi hátrányban levők azonban erre képtelenek, és gyakran az is előfordul, hogy a gesztusnyelvet használva egészítik ki mondánivalójukat, vagy helyettesítik az egyes szavakat. Fontos még, hogy a választékos és kifejező nyelvhasználatra természetesen a korlátozott kódú (mesterséges) nyelvek használói (mint pl. a siketek) is képesek, csak nem a hagyományos keretek között, hanem saját kódrendszerükön belül.

KÉK

LILA

BETEG

TISZTA

▲ A kézforma jelentésmegkülönböztető szerepe

▲ A mozgás jelentésmegkülönböztető szerepe

LILA

SZÜRKE

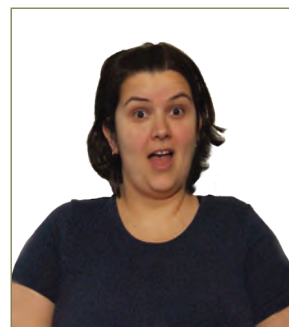
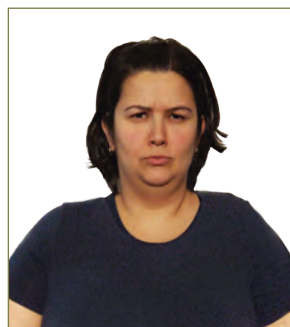
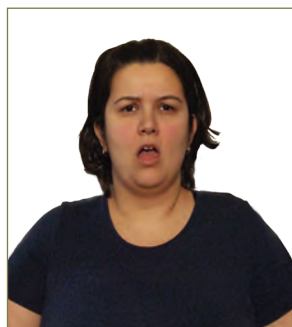
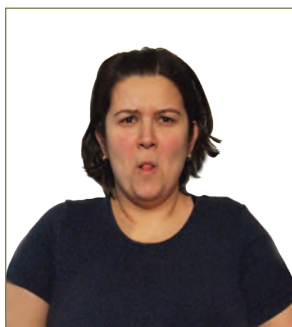
GYEREK

KOLDÚS

▲ Az artikuláció jelentésmegkülönböztető szerepe

▲ Az orientáció jelentésmegkülönböztető szerepe

▲ A mimika jelentésmegkülönböztető szerepe

Egyéni feladatok

1. Gondolj a korábban tanult kommunikációs modellre, és annak alapján hasonlítsd össze a kidolgozott és a korlátozott kódú nyelveket!
2. Határozd meg a gesztusnyelv és a jelnyelv fogalmát! Mi a különbség a kettő között?

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Sokan tévesen úgy gondolják, hogy a jelnyelvet csak a siketek/hallássérültek csoportja használja. Kik használják még a jelnyelveket? Gondolkodj el, és nézz utána!
2. Írj össze 5 olyan gesztust, amelyek egyes kultúrákban mást-mást jelentenek! Írd le az eltérő jelentéseiket is!
3. Mi a különbség a *jelnyelvi tolmács* és a *siket jelnyelvi tolmács* között? Segítségként keresd meg az interneten a 2009. évi CXXV. törvényt a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról!

▲ Az ujjábécé (daktil)

Kulcsfogalmak

kidolgozott kódú nyelvek, korlátozott kódú nyelvek, teljes értékű kommunikáció, gesztusnyelv, jelnyelv, daktil, Braille-írás, nyelvi hátrány

14. AZ EMBERISÉG INFORMÁCIÓS FORRADALMAI

Válaszolj az alábbi kérdésekre a középszinten tanultak alapján!

- Mi a különbség a beszéd és az írás között? Mi kapcsolja össze a kettőt?
- Hozzávetőlegesen mikor alakult ki a beszéd, és mikor az írás?
- Mi az az elsődleges és másodlagos szóbeliség?
- Milyen fajtáit ismered az írásnak?
- Mik az alapvető jellemzői a magyar írásnak?

Információs vagy kommunikációs forradalmaknak nevezzük az emberiség történetének azokat a fordulópontot jelentő időszakait, amelyekben egy hosszabb fejlődési szakaszt követően megjelenik a társadalomban egy-egy új találmány, eszköz – főként az emberi kommunikációban –, és ez olyan robbanásszerű változást idéz elő, amely alapjaiban változtatja meg az információcsere módját. Ezekre a forradalmakra tekinthetünk úgy, mint a társadalmi élet jelentős változásaira adott reakciókra, az emberi kommunikáció fejlődésének újabb és újabb szakaszaira. Napjainkban a technológia és az internet térhódítását tapasztalva érezhetjük olyan rohamos fejlődést, amely kihat a nyelvre és a nyelvhasználatra is. Többnyire öt kommunikációs forradalmat szokás elkülöníteni, ezek a következők:

1. A beszéd forradalma

Ezt nevezik az emberré válás forradalmának is, amelynek különféle biológiai (az agy térfogatának növekedése, a hangképző szervek kialakulása és fejlődése) és társadalmi (az ősközösségi társas kapcsolatok megszületése) feltételei voltak. Ez a forradalom hívta elő az elsődleges szóbeliséget, amely lehetővé tette a személyes kommunikáció kialakulását, a beszéd kialakulása pedig visszahatott az evolúciós-civilizációs folyamatokra is: további távlatokat nyitott meg.

2. Az írás forradalma

Walter J. Ong szerint az írás megjelenése után az elsődleges szóbeliség mellett megjelent az elsődleges írásbeliség, és ezzel növekedett az információ tárolásának és továbbadásának lehetősége. Ez a forradalom egy alapvető kulturális változást is magával hozott, hiszen az emberek már úgy is részesei lehettek egy kultúrának, hogy nem egy térben és egy időben voltak jelen. Az írás megjelenése számos kaput nyitott meg az emberiség előtt: lehetővé vált például a világról kialakult tudás rögzítése, felhalmozása, így fennmaradása már nem csak az emberi memória befogadóképességén, valamint a közös emlékezésen, a közös tudaton múlt.

3. A könyvnyomtatás forradalma

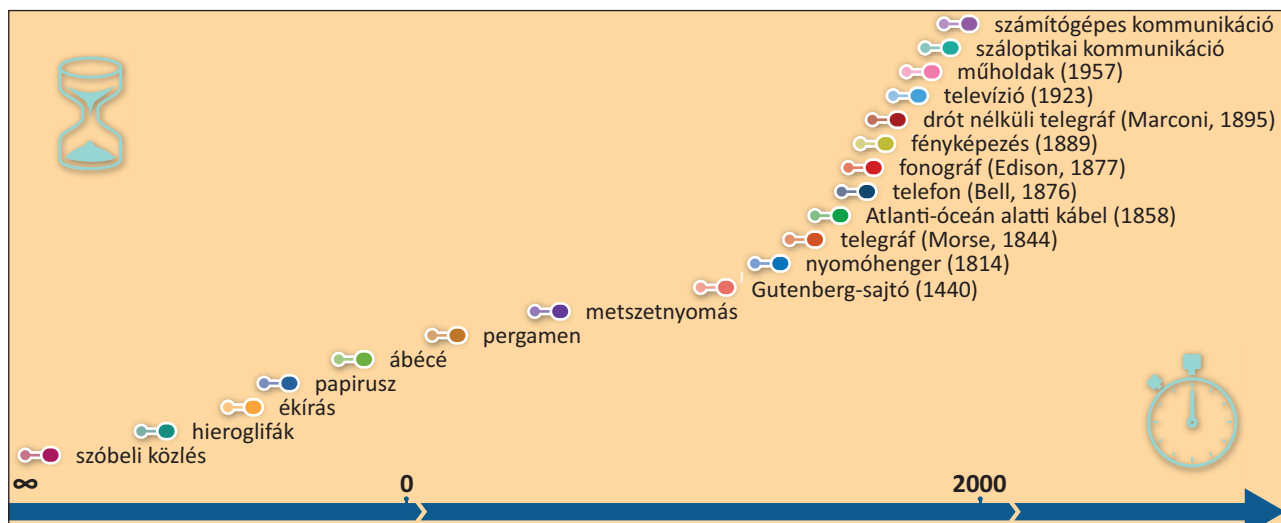
A következő kommunikációs-nyelvi forradalmat a könyvnyomtatás megjelenése jelentette, ennek időpontját Európában 1453-hoz, Johannes Gutenberg nevéhez és tevékenységéhez kötik. Ez a forradalom biztosította az írott szövegek, ismeretek tömegekhez való eljutását (tehát bizonyos szempontból az első tömegkommunikációs forradalomnak is tekinthetjük). A tudás és gondolkodás írásos formájának térhódítását Gutenberg-galaxisnak nevezzük.

4. A távközlés, a tömegkommunikáció forradalma

A 19. század közepétől a tudományok fejlődésével újabb találmányok, eljárások jelentek meg, melyek segítségével lehetővé vált az emberi nyelv hangzó formájának rögzítése, megőrzése, továbbá az élőbeszéd közvetítése. Ilyen találmány például a telefon, a rádió, a televízió, melyeknek tömeges elterjedése megsokszorozta az információ terjedésének sebességét. Ezt az időszakot nevezzük másodlagos szóbeliség korának.

5. Az informatika, az információ forradalma

Napjainkban a számítógépek, az „okoskészülékek” és az internet terjedésével-fejlődésével az információáramlás olyan mértékben felgyorsult új módjának lehetünk részesei, melyet az informatika találó módon nevez információs szupersztrádának. Az internethasználat az emberi gondolkodást és nyelvhasználatot is jelentősen befolyásolja: a szöveg, a kép és a hang új megjelenési formái új feldolgozási (befogadási) módot alakítanak ki. További hatása az internetnek, hogy a korábbi információközlési módokat is képes egybeemosni, mondhatjuk, hogy hibrid műfajokat teremt. Ezt a korszakot másodlagos írásbeliségnek is nevezzük.

▲ Az infokommunikáció technikai eszközeinek fejlődése. Nádasi András *Információtörténelem* című tanulmányában szereplő ábra nyomán

Egyéni feladatok

- Alakítsd táblázattá a táblafejeket (oszlopok) a füzetedben a következő szempontok (sorok) alapján: másik megnevezés; forradalmi találmány; az információ rögzítése; az információ sokszorosítása. Helyezd el a kész táblázatban a következő kifejezéseket: elsődleges szóbeliség; másolás; könyvek és nyomtatott oldalak; telefon, rádió, tévé; digitalizálás. Az üres cellákba írd saját példákat! Próbáld mindig olyan példát keresni, amely az adott korszakra a legjellemzőbb! (Például ma nemcsak digitálisan rögzítünk információt, de a nem digitális információkat is egyre inkább digitálissá tesszük, digitalizáljuk.)

a beszéd forradalma	az írás forradalma	a könyvnyomtatás forradalma	a távközlés forradalma	az informatika forradalma
---------------------	--------------------	-----------------------------	------------------------	---------------------------

- Mit gondolsz, milyen társadalmi kihívások, igények hívhatták létre az egyes kommunikációs forradalmakat?

Önálló kutatást igénylő feladatok

- Fejtsd ki néhány sorban, hogy te hogyan éled meg a jelenleg is zajló informatikai forradalmat a nyelv szempontjából, tehát szerinted hogyan alakítja át napjaink informatikai forradalma a nyelvhasználatot! Nézz utána az interneten is!
- Hogyan képezed el az emberiség következő információs forradalmát? Ismersz-e olyan irodalmi művet, filmet, amely ezt a kérdést dolgozza fel? Ha nem, keress rá az interneten, illetve kérd tanárod segítségét!

Kulcsfogalmak

a beszéd forradalma, az írás forradalma, a könyvnyomtatás forradalma, a távközlés és a tömegkommunikáció forradalma, az informatika és információ forradalma, elsődleges szóbeliség és írásbeliség, másodlagos szóbeliség és írásbeliség

15. A JELTÍPUSOK ÉS A NYELVI JEL

Az alábbi ábrán 'Hold', 'Nap' és 'csillag' jelentésű jeleket látsz. Csoportosítsd a jeleket az alábbiak szerint: nyelvi–nem nyelvi, motivált vagy nem motivált (önkényes) jel! Milyen szempontok szerint tudnád további alcsoportokra bontani az itt látható nyelvi jeleket? A kandzsik jelentése balról jobbra: 'Hold', 'Nap', csillag.

Hold	Moon	Nap	Sun	Csillag	Star	
月		日		星		

Jeltípusok. A nyelvi jel tulajdonságai: önkényesség és motiváltság

A bennünket körülvevő világ tele van jelekkel. Ezeket feloszthatjuk nem nyelvi és nyelvi jelekre. A **nem nyelvi jelek** döntően képi jelek: ikonok, piktogramok, smiley-k, azaz

hangulatjelek. Képi jelek a közúti jelzőtáblák is a KRESZ-ben, a legösszetettebbek és a legfejlettebbek mégis a **nyelvi jelrendszerek**. Ezen belül a nyelv hangzó, más szóval verbális oldala történetileg és funkcionálisan is elsődleges: ebbe beletartozik a teljes hangzó kommunikáció beszédhangjainkkal, a hangsúllyal és a beszéddallammal. A verbalitás sajátos, szinte képi megjelenésformái a siketek nemzeti jelnyelvei. Még áttételesebb, és a vizualitást még inkább előtérbe helyezi az itáliai gesztusnyelv, melyben a mimikától a széles karmozdulatokig és a különféle pózokig változatos nonverbális kifejezőkészlet szolgálja a tel-

jes kommunikációt. Ezt a gesztusnyelvet történetileg éppen az egymás távoli nyelvjárásait alig értők használták kommunikációra az Appennini-félszigeten.

A nyelvnek később kialakult, írott oldala is nagy változatosságot mutat a különböző kultúrákban. Az ikonikus eredet tetten érhető számos képirásban, így pl. az ősi kínai kandzsikban is. Másrészt vannak behatárolt kommunikációs célokat szolgáló képirások is, melyekben a vizualitás dominál. Ilyen például az inkák ősi csomóírása, a kipu is.

A jelek egyezményesek. Csak akkor tudjuk helyesen értelmezni és használni őket, ha legalább csoportszintű megegyezésen alapulnak. (A jelzőlámpa színeit sem lehet többféleképp értelmezni, abból tragédia lehetne.)

A nyelvtudomány réges-régi vitája, hogy a jelölő és a jelölt (jeltárgy) között van-e összefüggés, motivált vagy önkényes-e a nyelvi jel? Például a gyalogos-jelzőlámpa tilos és szabad jelzése részben motivált, hiszen álló vagy sétáló ember is látható benne. A járművekre vonatkozó három színből a sárga motiválatlan, avagy önkényes.

Az támasztja alá, hogy a nyelvi jelek alapvetően önkényesek, hogy a magyar *nevet*, a német *lachen*, az olasz *ridere* ugyanazt a cselekvést jelenti. Más oldalról a finn *panna* 'tenni' és az olasz *panna* 'tejszín' hangsor kiejtése igen hasonló, mégis teljesen mást jelentenek. Ugyanakkor súlyos hiba lenne feltételezni, hogy minden nyelvi jel önkényes. A motivációnak komoly szerepe van számos szó hangalakjában. Nyelvenként eltérő, hogy ez a teljes szókincs hány százalékát teszi ki. A magyarban elsősorban az alábbi négy esetben beszélhetünk hangalakai motiváltságról:

a) Hangutánzó (onomatopoetikus) szavak: *reccsen*, *loccsan*, *löttyen*, *csattan*, *csobban*, *süvölt*, *susog*, *csivitel*,

Zöld vagy kék?

Japánban a jelzőlámpa zöldje európai szemmel kék(es)nek látszik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a japánoknál a kék a 'mehet, szabad' színe, csupán azt, hogy a japán kultúrában másutt van a kék és a zöld szín határa.

zizzen, klaffog (a papucs) stb. Ezeknek a magyar igéknek leggyakrabban CVCCVC a hangszerkezete.

b) Hangulatfestő (deskriptív) szavak: *nyafog, röhög, andalog, andalít, pihe-puha, ciróka-maróka, tutyimutyi*.

c) Motivált gyökök (abszolút szótövek): pl. *f/p+V+r > forog, pörög, forgattyú, pörge(ttyű), forgatag, förgeteg*. Ilyen, sok esetben az abszolút szótónél is absztraktabb, ám hangalakjában már némileg motivált szóelemeket, ún. gyököket a legnagyobb számban *A magyar nyelv szótára*, Czuczor Gergely és Fogarasi János hatkötetes munkája tartalmaz (*A magyar nyelv szótára I–VI*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1862–1874).

d) Grammatikai ikonicitás: a motiváltság más dimenziója. A magyarban és a magánhangzó-harmóniát ismerő nyelvekben gyakori, hogy a rámutató (deiktikus) elem-párok esetében a magas hangrendű közelre, a mély hangrendű változat távol(abb)ra mutat: *ez:az, erről:arról, ide:oda, itt:ott, innen:onnan*. Még átvittebben: *így:úgy, ilyen:olyan*. Egy másik esete ennek a kisebb vagy nagyobb intenzitás jelölése: pl. *csingilingi, csengő, csöngettyű:kong* (nagy harang).

A nyelvhez hasonlóan minden más jelrendszer is folyamatosan alakul a társadalmi, kulturális és gazdasági változások hatására. A KRESZ-táblák is sokat változtak az első magyar szabályzat megjelenése óta.

Egyéni feladatok

1. Így néztek ki Európa első KRESZ-táblái 1910-ben. Nézz utána a világhálón, mit jelentettek, és keresd ki mai megfelelőiket is! Mi a magyarázata a színek-dok változásának?

2. A helyi jelnyelv a világ 41 országában hivatalos nyelvnek számít, köztük például Magyarországon, Ausztriában, Szlovéniában és Szerbiában is. Gondold végig, milyen siketeknek szóló jelnyelvi információkkal, TV-műsorokkal stb. lehet találkozni a mindennapokban!
3. Keresd ki a 'fa' és a 'megpihen' jelentésű kínai írásjegyeket a világhálón! Milyen típusú nyelvi jelek ezek?
4. Írj rövid fogalmazást támogató példaanyaggal arról, mik a nyelvi jel önkényességének vagy motiváltságának ismérvei!
5. Keress szócsaládot az alábbi abszolút tövek vagy gyökök mellé! Ne feledd, hogy az azonos szócsaládba tartozó rokonok között hangalaki motiváltság, jelentésbeli kapocs van. *k/gVr-*: pl. *kerek, gurul; csVcs-*: pl. *csúcs; csecs; nyVI-*: pl. *nyel*. A kutatásban használhatod a Czuczor–Fogarasi-szótárat is, amelynek adatait fent találod, és amely a MEK felületén is elérhető.

6. Gyűjts olyan magyar ikerszókat, amelyek a magas és mély hangrendű párok szembeállításán alapulnak! Pl.: *izeg-mozog, dirib-darab, dibben-dobban*. Vizsgáld meg jelentésüket is!

7. Rendszerezd a nyelv fizikai megjelenésének (hallható versus látható, grafikus versus nem grafikus stb.) megjelenési formáit David Crystal nyomán! (David Crystal: *A nyelv enciklopédiája* 225–245. l.)

8. Készíts magadnak rövid, képes vázlatot az írás kialakulásáról és különféle típusairól Kéki Béla: *Az írás története* c. könyve (Gondolat Kiadó, Budapest, 1984) alapján!

▲ Fogalomírás (egyiptomi)

9. Ha van kutyád vagy macskád, tekintsd át, hány és milyen típusú jellel kommunikálsz vele! Szerinted mi az alapvető különbség az emberi és az állati kommunikáció közt?
10. Vannak-e olyan nyelvi jeleid, melyeket csak baráti vagy családi körben használsz? Emlékszel-e kialakulásuk történetére?
11. Osztályozd azokat a verbális és nonverbális jeleket, amelyek tipikusak egy-egy általad látogatott testnevelésórán, edzésen vagy táncpróbán! És ne csak az edző/tanár, hanem a sportolók jelzéseit is!

Kulcsfogalmak

jel, jeltípusok, jelrendszer, nyelvi jel, jelölő és jeltárgy vagy jelölt vagy denotátum, konvenció, konvencionális, önkényesség, motiváltság, motiváció, ikonicitás

16. A NYELVJÁRÁSOK ÉS A NYELVI NORMA

Osztályozd az alábbi szavakat és mondatrészleteket aszerint, melyik nyelvhasználati rétegbe tartoznak! Elevenítsd fel, amit korábban a nyelv vízszintes és függőleges tagolódásáról, a magyar nyelvjárásokról, a rétegnyelvekről és a nyelvi normáról (standardról) tanultál! A nyelvjárási magyar betűk (grafémák) hangértéke: *á* = illabiális rövid mgh., körülbelül mintha egy köznyelvi rövid *a*-t ejtenének; *ā* = labiális hosszú mgh., nagyjából egy köznyelvi hosszú *a*-nak felel meg; *ē* = középzárt hang, körülbelül mintha egy köznyelvi rövid *e*-t ejtenének. Van-e olyan eset, amikor valami akár standard, akár rétegnyelvi formának is értékelhető? Miért?

szeretett vóna ott lenni, igēn mēsszerettē a jānkāt, bírom a csāvót, kiválóan sikerült múzeumlátogatás, ēis akkor mēg-kírette a jānt, csalán, csóvāny, csollány, kacsa, kácsā, kācsā, ruca, tutira meglesz a cucc, vuót a kertünkbe mindēnfiēlē gyüműőcs, semmire nyerve utolsó adogatójátékát hat kettőre hozta a szettet, nagyon beleesett a srácba, SARS-CoV-2 RNS-kimutatás valós idejű RT-PCR módszerrel, megrázó élmények, 30 napos diákberlet; ēk kis bort kīsztíttek, mēgkínāták, elbeszítettek; mindiēg isz szuólított, jaj, igazgató úr

Standard magyar alakok	Nyelvjárási alakok (hangtani, alaktani, lexikai változatok)	Rétegnyelvi alakok (szaknyelvek, csoportnyelvek)
------------------------	--	---

A norma és a nyelvjárások viszonya. A nyelvváltozatok fontossága

A világon ma (még) beszélt szűk hatezer nyelv kisebb részének van csak normatív változata. (Ezt magyarázza az a meglepő tény is, hogy a jelzett mennyiség nagyobbik fe-

lét, mintegy 3500 nyelvet a föld lakosságának kevesebb, mint 0,1%-a beszéli! Ezeknek a kis és törpe nyelveknek többnyire írásbeliségük sincs.) Az egyre éle-

sebb globális versenyben viszont csak azoknak a nyelveknek van esélyük beszélőik megtartására, amelyeknek van írott és **szabályozott (standard) nyelvváltozatuk** is. A tudatos nyelvtervezéssel létrehozott standard nyelvváltozatokat az írásrendszer, a hangrendszer, a grammatikai szabályrendszer, a szókészlet, sőt a hanglejtés bizonyos fokú egységessége jellemzi. A területi nyelvváltozatokra ezzel szemben a hangtani, alaktani, szókincsbéli változatosság a jellemző, s ezáltal elkülönülnek egymástól és a normától is. A nyelvjárások többségére nem, vagy csak a normánál kisebb mértékben jellemző az írásbeliség, és nagyon kevés nyelvjárásnak van normatív változata.

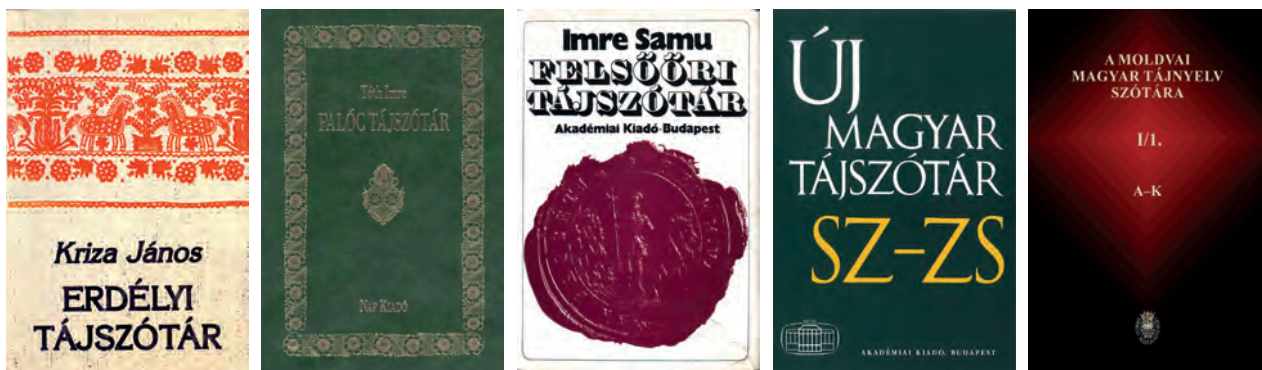
A hatékony, fejlődőképes normatív nyelvváltozatokat napjainkban az egy- és többnyelvű szótárak, a digitális nyelvi adattárak és a széles körű infotechnológiai alkalma-

zások bősége jellemzi. A nyelvjárások többségének ilyen körű adatoltsága ritkán van, de azért vannak kivételek Európában: pl. a délszlének, a szavói finnek, az itáliai venetói nyelvjárásnak és az alnémetnek van részleges digitális támogatottsága is. Nyelvjárási szótára sok magyar nyelvjárásnak, mi több, számos falu nyelvváltozatának is van Moldvától egészen az ausztriai Felsőöorig.

Az írásbeliség és a digitalizáció tovább erősíti az egységesülési folyamatokat. Ezzel is magyarázható, hogy a nagyobb írásbeliségű, elterjedtebb, digitalizált köznyelv természetesen erősebben hat a nyelvjárásokra, mint fordítva. Ellenkező irányú hatásra a **regionális köznyelvi változatokat** említhetjük Székelyföldön, Mezőségben, a Tiszántúlon, a Dunántúlon és Palócföld egyes vidékein: a regionális köznyelvek tájnyelvi színei, elsősorban hangtani és ritkábban alaktani jellegzetességei a nyelvjárásokból erednek.

A nyelvi norma és a standard dominanciája nem jelenti azonban azt, hogy a nyelvváltozatok ne lennének természetesek, és ne lenne szükség rájuk. Épp ellenkezőleg. A magyar irodalmi nyelv óriási szinonimagazdagságát történeti és földrajzi nyelvi háttérországának, a magyar nyelvjárások változatos szókincsének köszönheti. A nyelv vitalitása, grammatikai és lexikai megújulóképessége nagymértékben függ a változatok, elsősorban is a területi változatok, azaz a nyelvjárások gazdagságától. Egy életerős nyelv ezerszínű, mint egy gyönyörű virágos rét, ezzel szemben a változatait vesztett köznyelv olyanná válhat, mint egy monokultúrás búza- vagy kukoricatábla.

Tudtad, hogy alig 50 olyan nyelv van a világon, amelynek (elvben) teljes körű infotechnológiai támogatottsága van? Ezeket, köztük magyar nyelven is rendelkezésre állnak szoftverek és más digitális alkalmazások.

▲ Néhány magyar nyelvjárási szótár, balról jobbra az első megjelenés idejével: Erdélyi tájszótár 1863, Palóc tájszótár 1987, Felsőőri tájszótár 1973, Új magyar tájszótár 1979–2010, A moldvai magyar tájnyelv szótára 2016–2017

Néhány nyelvjárási hangtani érdekességről. A nyelvjárás egyben élő nyelvtörténet is

Csend szavunknak a köznyelvben is van *csönd* megfelelője, a lépcsőn is *fel-* vagy *fölmehetünk*. A köznyelvi *gyerek*nek ellenben csak a nyelvjárásokban vannak *gyerek ~ gyerék ~ gyerök* alakváltozatai. Sőt, Moldvában *dzserek, dzserék, dzsermek, dzsermek, dzsermek* változatokat is hallhatunk, amelyekben a *dzs-* megőrzött régiség, l. még a moldvai *dzsenge* 'gyenge', *dzsepü* 'gyapjú', *dzsüker* 'gyökér', *dzsümölcs* 'gyümölcs' szavakat. Ez utóbbit érdemes összevetni a *Halotti beszéd és könyörgés* vélhetően *dzsimilcs*

ejtésű szavával! A köznyelvi *Holdnak* keleten, nyugaton, délen és a palócságban is leggyakrabban *hód* volt az ejtése. A nyelvhasználatból kiderül, hogy a *hód* az eredetibb, az *l* később került bele. Egy-egy köznyelvi szóalak sok-sok nyelvjárási változatát legkönnyebben a nyelvjárási atlaszok szótérképein lehet tanulmányozni. Ezek közül a legnagyobbak *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNYA) és *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNYA).

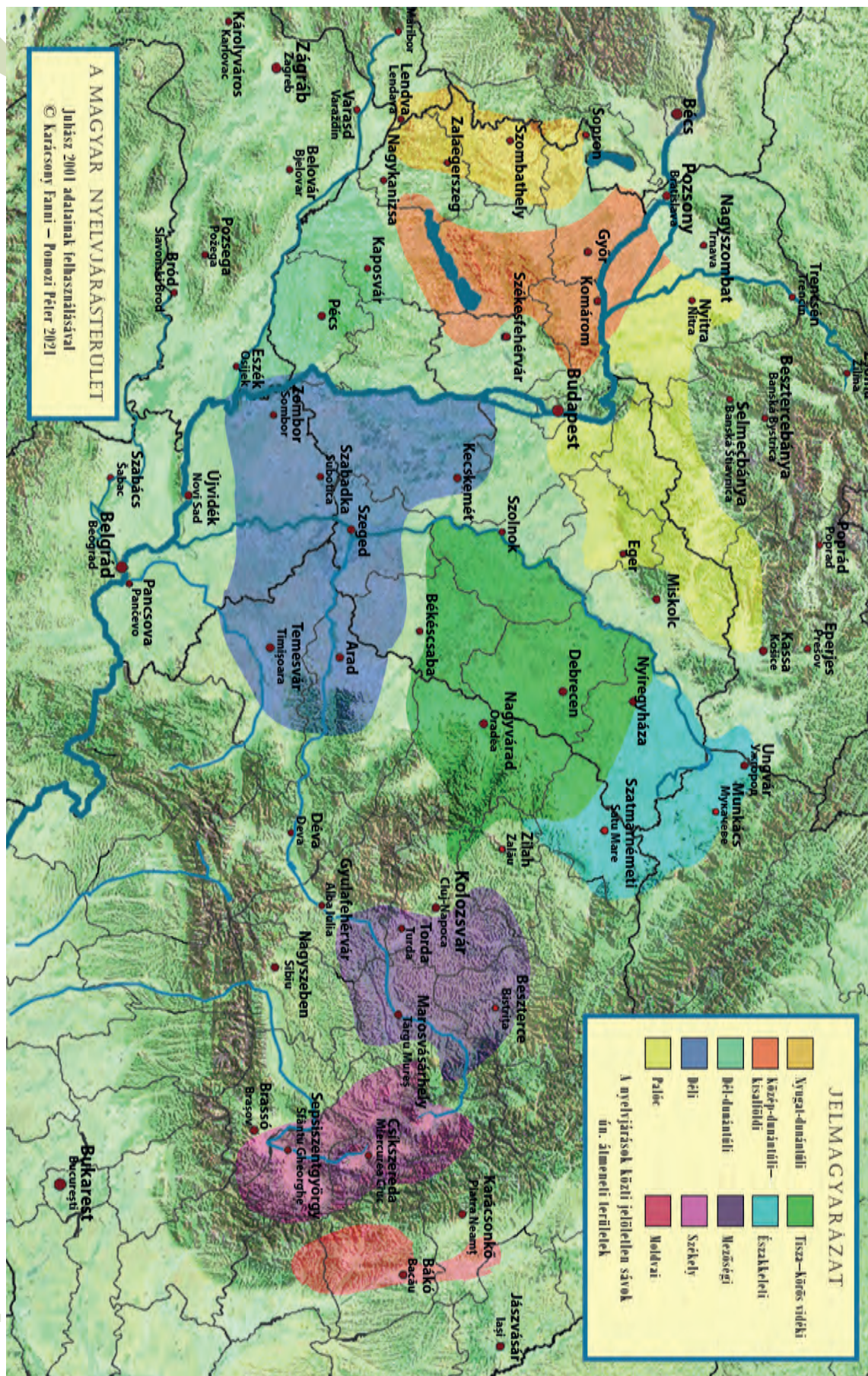
Tíz nyelvjáráscsoportunkból (nyelvjárási régióinkból) a palóc nyelvjárás, azon belül esetenként az Ipoly-vidéki palóc néhány hangtani jellegzetességét vetjük össze táblázatunkban a köznyelvi megfelelőekkel:

Rövid, ajakréses <i>ă</i>	Köznyelvi rövid <i>a</i>	Lágy (palatalizált) ejtés	Nem palatalizált ejtés
<i>ăblăk, măráttăm</i>	<i>ablak, maradtam</i>	<i>gyijó, tyükör, kápányi</i>	<i>dió, tükör, kapálni</i>
Hosszú, ajakkerekítéses <i>â</i>	Köznyelvi hosszú <i>á</i>	-val/-vel rag nem hasonul	Köznyelvi hasonulás
<i>tăplă, mă, lăbăn</i>	<i>táplál, már, lábán</i>	<i>tehenvê, tejvê ~ tehenvel</i>	<i>tehénnel, tejjel</i>
Hosszú nyílt <i>ē</i> megléte	Rövid <i>e</i>	Szó(tag)végi -l kiesése	A szó(tag)végen az -l megvan
<i>ēmēnt, ēfoktāk, mézvē</i>	<i>elment, elfogták, mézzel</i>	<i>bódbó, repűt, kisű, bóha</i>	<i>boltból, repült, kisül, bolha</i>
Palatalizált (lágyan ejtett) <i>l'</i> megléte	Palatalizált <i>l'</i> helyén <i>j</i> vagy <i>l</i> (fonéma) van	Szórványos utolsó szótagi <i>í-zés</i>	Azonos helyzetben <i>é</i> fordul elő
<i>l'ánkă, l'uk, bagol'</i>	<i>lányka, lyuk, bagoly</i>	<i>penyész, píz, nehesség</i>	<i>penész, pénz, nehézség</i>

A táblázat adataiból látható, hogy a palóc nyelvjárásban a magyar köznyelvi hangállományhoz képest fonémátöbblet van: a köznyelvi *e-é* párral szemben az ajakréses, elől képzett, alsó nyelvállású hosszú *ē* és a középzárt *ē* is jelentkezik. Az *ē* a palóc nyelvjárásváltozatok többségében ma már csak úgynevezett polifonemikus (több fonéma értékű)

helyzetben fordul elő, leginkább a köznyelvi *el-* hangkapcsolat változataként: *ēmēnt – elment*.

A palóc nyelvjárásban általánosan meglévő rövid ajakréses *ă*, illetve a palatalizált *l'* megőrzött régiség, legrégebbi szövegemlékeinkben is nagy valószínűséggel előforduló ejtésről, sőt valószínűleg ősmagyar kori hangok továbbéléséről van szó.

Egyéni feladatok

1. Leckénk bevezető gyakorlatában számos nyelvjárási alak fordult elő. Rendezd ezeket a hang- és alaktani saját-ságaik alapján a megfelelő csoportokba! Gyűjtsd is ki külön lapra az egyes példák nyelvjárási jellegzetességeit! Az alább megadott példák segítenek a rendszerezésben.

Dunántúli nyelvjárás: <i>bár ëccërü asszon vuót, ollan juó mondásokat tudott...</i>	
Palóc nyelvjárás: <i>à mädärà mäd dänolt, repkëdëtt, nem vót ànnák sëmmi bájà së</i>	
Tisza–Körös vidéki nyelvjárás: <i>akkor elhítta a szüle-jit, az idësapját, idësanýját a fjú.</i>	

2. A lecke térképe alapján rendszerezd a Kárpát-medence magyar nyelvjárásaira vonatkozó ismereteidet! (Egyedül a moldvai csángómagyar nyelvjárás esik a Kárpátok keleti oldalára.) Hány nyelvjárási régióra osztható a magyar nyelvjárásterület? Ezek hol helyezkednek el? Ne csak országokban, hanem földrajzi tájegységekben is gondolkodj, hiszen szá-mos nyelvjárási régió nem korlátozódik egy ország-ra. A felosztási szempontoknak további helyeken is utánanézhetsz, pl.: *Magyar dialektológia*, Osiris, Budapest, 2011. 262–324., térképekkel. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Buda-pest, 2018., térképekkel.
3. Összegezd, hány nyelvi szintre terjed ki a nyelvi standardizáció, és mik a legfontosabb hivatkozási forrásai egy nyelv standard változatának!
4. Keresd meg a világhálón *A keleti palóc betyárme-sék és hiedelemmondák* című, szabad hozzáférésű könyvet (mek.oszk.hu), válassz ki belőle egy neked tetsző, rövidebb történetet, és írd át a szövegét köz-nyelvire, köznyelvi helyesírással!

Interaktív feladatok

1. Vitasd meg társaidkal az alábbi kérdéseket!
 - a) Miért van szükség a nyelvi normára?
 - b) Miért veszteség, ha elszintelenednek (eset-leg el is tűnnek) a nyelvjárások?
2. Vitasd meg társaidkal az alábbi problémát! A nyelv normatív változata standardizáció útján jön létre, és a norma e változat bizonyos szabályszerűségeinek rögzítését, általános érvényűvé tételét jelenti. Ugyanakkor tudjuk, hogy a nyelv folyamatosan változik. Vajon hogyan lehet összhangba hozni ezt a tényt azzal az igénnyel, hogy a teljes nyelvközösség számára mindig kölcsönösen érthető, korszerű köznyelvi norma álljon rendelkezésre?

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Ha van a családban vagy a rokonságban olyan ember, aki még nyelvjárásban (is) beszél, gyűjtsd tőle hangzó nyelvi anyagot (okostelefonon is lehet), és próbáld meg lejegyezni, rendszerezni a kapott szöveg(ek) nyelvjárási jellegzetességeit! Különösen figyelj a hangtanra és a szavakra!
2. Keresd meg a világhálón a geolingua.elte.hu oldal Térképek/Nyelvjárás-területek térképét. Kattints rá mind a tíz nyelvjárási régióra, és gyűjtsd adatokat az *e ~ ë ~ ö* váltakozáshoz! Például *ember* (*e*-ző forma), *embër* (*ë*-ző forma), *embör* (*ö*-ző forma). Ha az adatgyűjtés kész, rajzold föl eredményeid egy nyelvjárásterület-vaktérképre!

3. Olvasd el a Kosztolányi Dezső szerkesztette *A Pesti Hírlap nyelvőre* c. könyvecskéből a *Bőszégszaru* című fejezetet! Gyűjtsd újabb, az 1930-as évek óta vagy akár napjainkban született rokon értelmű szavakat az eredeti írás „haladás”, „buta” és „részeg” címszavaihoz! (*A Pesti Hírlap nyelvőre*, Légrády-testvérek, Budapest, é. n. 52–54.) Mi az oka annak, hogy ilyen sok rokon értelmű magyar szó akad egy-egy fogalomkörben?

Kulcsfogalmak

nyelvi norma, nyelvi standard, köznyelv, regionális köznyelv, írott és beszélt nyelvváltozatok, területi és társadalmi nyelvváltozatok, nyelvjárások; nyelvjárási hangtani, alaktani és lexikai változatok; jelenséghatárok

A kétnyelvűség fogalma és formái

A világon csaknem 6000 nyelvet beszélnek kb. 200 országban, így a Föld országainak többsége két- vagy többnyelvű. Az országok döntő részében csak egy **hivatalos nyelv**

(ún. államnyelv) van, ennek következtében a többi nyelv helyzete általában hátrányos, függetlenül a beszélők számától. Ha egy ország-

attitűd = hozzáállás, ez esetben a nyelvhez való viszonyulás

ban a nyelvi kisebbség nyelvi jogi helyzete hátrányos, az a nyelvi kisebbség többségi nyelvbe való beolvadásával, a **kisebbségi nyelv** elnémulásával járhat. Jelenleg a világ nyelveinek döntő többségét, több mint 90%-át fenyegeti az eltűnés veszélye. Ha a nyelvi kisebbség A nyelvét B-re cseréli, akkor nyelvcsere történt. A nyelvi jogi helyzet, a belső (beszélőközösségen és családon belüli) és a külső (beszélőközösségen kívüli, környezeti) nyelvi attitűdök döntően befolyásolják a két- és többnyelvűség különböző formáinak alakulását.

A kétnyelvűségnek két, alapvetően különböző fajtája van: a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség. **Hozzáadó kétnyelvűség** esetén a beszélő egyenértékűnek tekinti, és korlátozás nélkül használ(hat)ja mindkét nyelvét, és mindkettőt anyanyelvének tekint(het)i. Hozzáadó kétnyelvűség akkor alakul ki, ha egy gyermek kétnyelvű környezetbe születik (különböző anyanyelvű szülők és/vagy többnyelvű régió szülőtte), vagy – ez ritkább – ha felnőtt fejjel anyanyelvi szinten képes megtanulni egy másik nyelvet. A hozzáadó kétnyelvűség fenntartásához szükséges a pozitív belső és külső attitűd.

Felcserélő kétnyelvűség esetén a nyelvek tudása aszimmetrikus, és az A (többnyire kisebbségi) anyanyelvtől a B (többnyire a többségi, hivatalos nyelv) irányába halad. A nyelvészetben ezt a folyamatot nyelvi dominanciaváltásnak is hívják, melynek végállomása a nyelvcsere. Ezt a folyamatot társadalmi méretekben a negatív külső attitűd váltja ki: a kisebbségre ez esetben külső (politikai, gazdasági, többségi nyelvek negatív attitűdje miatti) nyomás nehezedik, és ez idővel a kisebbség belső nyelvi attitűdjét is negatívan befolyásolja: a továbbiakban nem kívánja megőrizni anyanyelvét.

A kétnyelvűség különleges, de nem ritka esete az úgynevezett **kettősnyelvűség**, ebben az esetben a beszélő egy nyelv két különböző változatát beszéli: az egyik általában az anyanyelvjárása, a másik ugyanennek a nyelvnek a standard változata. Gyakori, hogy a kettősnyelvű csak az iskolában sajátítja el a standard változatot. Ez még ma is megfigyelhető a magyar nyelvjárások peremterületein.

Közkeletű tévedés, hogy a valódi (hozzáadó) kétnyelvűség hátrányos a gyermek szellemi fejlődésére. Számtalan empirikus kutatás bizonyítja, hogy a valódi két anyanyelvű gyermekek kognitív képességei kiemelkedőek, sokkal tudatosabban ismerik és használják mindkét anyanyelvüket, ráadásul emiatt újabb idegen nyelvet is könnyebben tanulnak.

A Kárpát-medencei magyarság nyelvi helyzete

A történelmi Magyarországon, különösen a peremterületi vármegyékben és Dél-Erdélyben természetes és gyakori volt a hozzáadó kétnyelvűség, azaz az érintkező etnikumok természetesen megtanulták egymás nyelvét. A helyzet a 19. században, a tudatos nyelvpolitikai gondolkodás kezdetével, illetve a szláv és román nemzetiségi szeparatizmus hatására kezdett megváltozni. 1920-ban a trianoni békediktátum végleg felborította az ezeréves nyelvi status quót: a Kárpát-medencei magyar nyelvterület nagyobb (!) részén 3 millió magyar kisebbséggé vált, és az utódállamok türelmetlen, magyarellenos nyelvpolitikája miatt nyelvi asszimilációs fogyáshoz indult. 1981 és 2011 között gyorsuló ütemben csökkent a Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában és Horvátországban élő őshonos magyarok száma. A magyar mint őshonos kisebbségi nyelv egyedül a szlovéniai Muravidéken élvez teljes körű egyenjogúságot az iskolától az élet minden területéig. Előremutató még a horvátországi iskolarendszer nyelvi modellje is. A fő probléma az, hogy e két országban összesen csak bő ötvenezer magyar anyanyelvű él, ellenben a több mint kétmillió erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar nem használhatja szabadon anyanyelvét.

Bár a szerbiai Vajdaság tartományban létezik magyar autonómia, a magyar nyelvhasználat terén gyakorlati okokból mégis elég kevés valósulhat meg. Szlovákiában, Ukrajnában és Romániában az utóbbi két évtized során számos olyan törvény (köztük államnyelvtörvény) született, amelyek súlyosan korlátozzák a kisebbségek nyelvhasználati jogát, sőt számos esetben büntetik nyelvük használatát. Ugyanakkor reményt keltő, hogy Felvidéken és Erdélyben számos kulturális szervezet végez kiváló munkát a magyar nyelv és kultúra presztízsének emeléséért. A megoldás a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság – és a világ minden kisebbsége – számára az lenne, ha a többnyelvű államok belátnák a hozzáadó kétnyelvűség előnyeit, és lemondanának többnyire agresszív, a felcserélő kétnyelvűséget erőltető politikájukról. A nyelvi asszimiláció, a nyelvek elhallgattatásának útja helyett a többnyelvűség megőrzésének, a nyelvi disszimilációnak

az útját kellene választani. Csak ez utóbbival őrizhető meg örökölt nyelvi és kulturális gazdagságunk, és építhető tovább nyelv- és kultúrközösségünk. A disszimiláció előnye-

it az asszimiláció hátrányaival szemben táblázatban összegezzük.

Asszimiláció (A > B)	Disszimiláció (A és B)
nyelvcseré > nyelvfeladás	többszínűség megőrzése
nyelvi-kulturális veszteség keletkezik	nyelvi-kulturális többlet keletkezik
eltűnik a magyar identitás	megmarad a magyar identitás
eltűnik a magyar mint környezeti nyelv	megegyezik a magyar mint környezeti nyelv
nincs helyzeti előny idegennyelv-tanuláshoz > gyengébb idegennyelv-tudás	előny az idegennyelv-tanuláshoz > jobb idegennyelv-tudás
nyelvi-kulturális identitászavar, lelki problémák, a nemzeti közösségek szétesésének reális veszélye	kiegyensúlyozott ember, nincs identitászavar, egészséges helyi magyar közösség
a társadalmi méretű, gyakran erőszakolt asszimiláció miatt komoly társadalmi feszültségek keletkeznek	békés disszimiláció, fair többszínűség esetén nincsenek nyelvi alapú társadalmi feszültségek
eltűnik a kulturális „fair trade” gazdaságot és kultúrát támogató lehetősége > nincs ilyen gazdasági potenciál	fennáll a kulturális „fair trade” gazdaságot és kultúrát támogató lehetősége > van ilyen gazdasági potenciál

▲ Az asszimiláció negatív és a disszimiláció pozitív hatásai (Pomozi 2017 és 2020 nyomán)

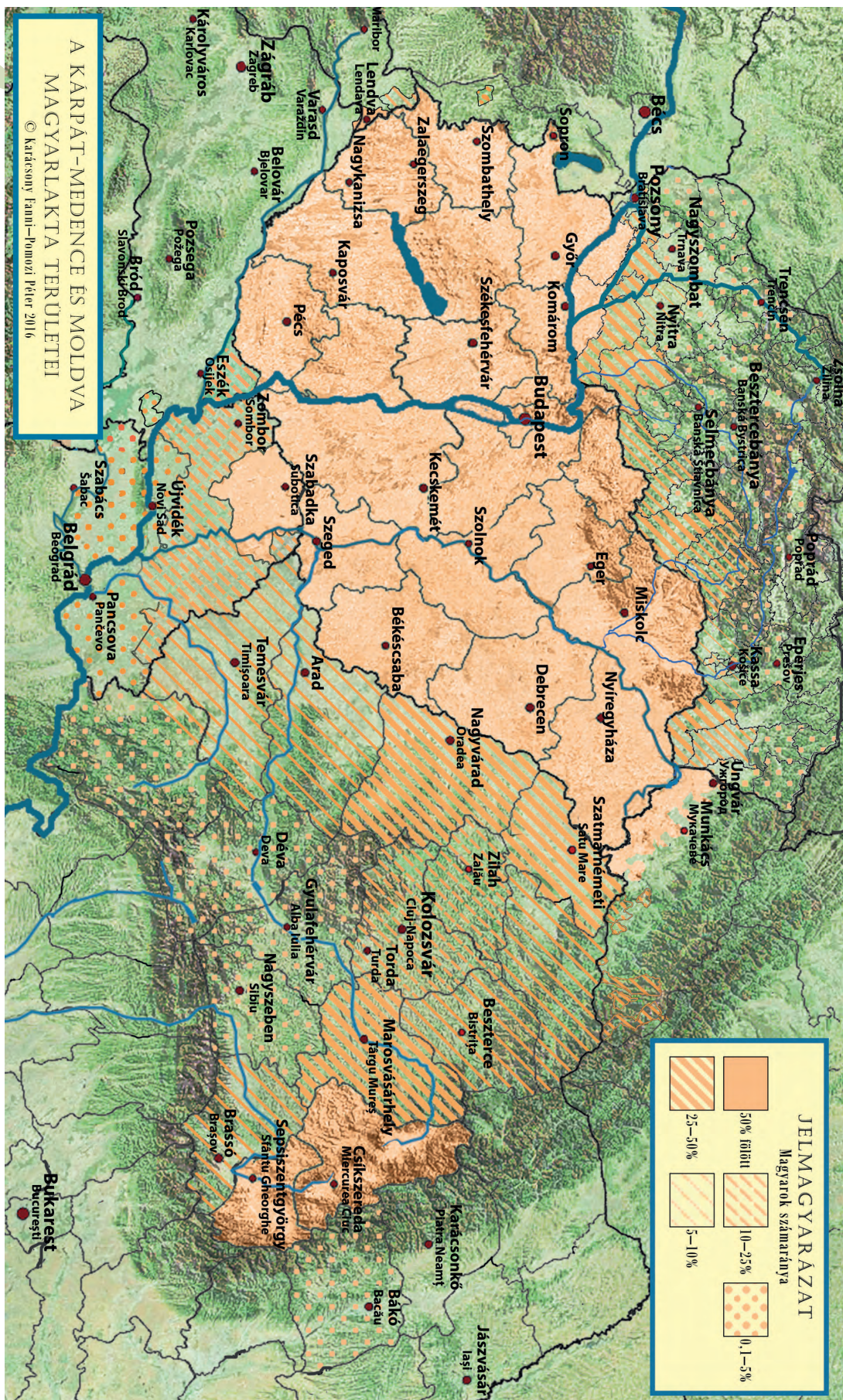
▲ Munkács vára

▲ Selmecbánya

▲ Ipolypásztó látképe

Egyéni feladatok

1. Összegezd a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség közötti különbségeket! (Szempontok: nyelvelsajátítás módja és ideje, nyelvtudás jellege, külső és belső nyelvi attitűdök, a kétnyelvű beszélő és a közösség nyelvi jogi helyzete.)
2. Nézd meg újra a magyar nyelvjárásterület térképét (16. lecke). Hány olyan magyar nyelvjárás van, amely részben vagy egészben egy szomszédos ország területén van? Milyen az egyes országok magyar anyanyelvű beszélőinek nyelvi helyzete?
3. Párosítsd az alábbi országok betűit az ott beszélt kisebbségi nyelvek számaival! (Olyan országokról van szó, ahol a nyelvi kisebbségek – vagy egyes nyelvi kisebbségek – korlátlanul használhatják anyanyelvüket.) A. Svájc, B. Finnország, C. Szlovénia, D. Spanyolország. 1. svéd, 2. magyar, olasz, 3. katalán, 4. olasz, rétoromán
4. A Kárpát-medencei nyelvek évszázados egymás mellett élésének beszédes példái a kölcsönzések. A nyelvtörténetből közismert, hogy a magyar nyelvben nagyszámú szláv jövevényszó van. Az kevésbé ismert, hogy a magyarból is sok szó került a szláv nyelvekbe és a románba is. Találd ki, hogy mely magyar szavakból származhatnak a szlovák és a román nyelv alábbi szavai! Mi a szabályos hangmegfelelés (hangtani eltérés) az átadó és az átvevő nyelv között?
magyar ? > román *oraș, Oradea*; szlovák *telčir, reselou, habverou, belčou*
(román ș = magyar s, szlovák č = magyar cs)

▲ Szabadka, városháza

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Dolgozz ki nyelvmegtartó stratégiát egy tetszőlegesen kiválasztott Kárpát-medencei magyar vagy valamely más európai nyelvi kisebbség érdekében! Kiindulásként a lecke asszimilációs–disszimilációs táblázatának tényeit és szempontjait használd! A kiválasztott kisebbségnek keresd fel a világhálós nyelvi-kulturális és oktatási oldalait!
2. Keresd fel a velemjaro.sk nyelvhasználati alkalmazást! (Le is töltheted a mobilodra.) A Velemjáró oldalán naprakész információkat találsz a szlovákiai magyarság számáról és területi megoszlásáról. Készíts jegyzetet vagy diasorozatot arról, hányféle módon segíti ez az oldal a felvidéki (szlovákiai) magyarul beszélőt anyanyelve szabad használatában!

Interaktív feladatok

1. Készíts társaiddal településpárosító kártyajátékot! 32 kártyára íratok határon túli magyar településneveket: pl. Kolozsvár, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Klézse, Kassa, Selmecbánya, Lőcse, Ungvár, Munkács, Újvidék, Szabadka, Eszék, Lendva stb., 32-re pedig ezek idegen nyelvi megfelelőit. A kártyapárok hátára azonos megkülönböztető jegyet tegytek (a 64 kártyára 32-félét). A játék menete: a lefordított idegen nyelvű kártyák közül az első játékos felvesz egyet. A névvel felfelé néző magyar nyelvűek közül kikeresi a párját. Ha a párosítás sikeres, újabb kártyát húzhat, ha nem, a második játékos következik. Akinek több kártyapárja lesz a végén, az a nyertes.

Kulcsfogalmak

hozzáadó és felcserélő kétnyelvűség, nyelvi kisebbségek, nyelvi jogok, nyelvcseré, asszimiláció és disszimiláció, külső és belső nyelvi attitűd

A NYELVMŰVELÉS ÉS A NYELV VÁLTOZÁSA (TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS)

Deme László: Anyanyelvünkről,
ápolóiról, szövetségükről

Olvasd el Deme László magyar nyelvész és nyelveművelő rövid írását, melyet az Anyanyelvápolók Szövetségének tiszteletbeli társelnökeként tett közzé, majd válaszolj a kérdésekre!

- Az első bekezdésben is említett (ismeret)átadásnak milyen változatait ismered még? Mire utal a szöveg? Hogyan függnek ezek össze a nyelvvel?
- A második bekezdésben Deme említi az önkifejezést, a tájékoztatást, a befolyásolást mint funkciókat. Milyen további kommunikációs funkciókat ismersz? Milyen más funkciói vannak a nyelvnek a kommunikáción kívül?
- Mire, melyik korábban tanult fogalomra utalhat az a sor, hogy „jól kell ismernünk

az eszközök értékét és a használat szabályait”?

- Milyen nyelveművelői fogalmak, kulcsszavak jelennek meg a harmadik bekezdésben?
- Nézz utána, hogy milyen tevékenységeket folytat, valamint milyen programokat szervez az Anyanyelvápolók Szövetsége! Mi a véleményed ezekről, érdekel-e valamelyik?

A nyelv, mint tudjuk, folyamatosan változik, ennek alapja a nyelvhasználatnak a környezet változásaival párhuzamos módosulása: a régi egy részének elhagyása és új nyelvi jelenségek, elsősorban szavak születése. A nyelvhasználati változások nagy része pedig mindenkor a nyelv mint rendszer részévé válik.

A 19. század első felében az egységes nemzeti nyelv létrejötte jelentős változást hozott a nyelvszemlélet szempontjából is. Ez a változatok felett álló irodalmi és köznyelv, ahogy sokáig nevezték, a kezdetektől fogva tekintélyi változatnak számított, igazodási és viszonyítási pont volt. Tulajdonképpen ez volt a normatív változat, bár sokáig még nem így emlegették. Ez a tekintélyi változat a kezdetektől fogva konzervatívnak számított abból a szempontból, hogy a nyelvi változásokat csak lassan és csak részben követte, így a nyelv mint rendszer viszonylag stabil maradt. A nyelveművelés is – amelynek megszületése szorosan követi a tekintélyi változat kialakulását – ehhez a relatíve stabilnak számító nyelvi rendszerhez viszonyítja a nyelvhasználatot, s többnyire arra törekszik, hogy ezt a viszonylagos stabilitást megőrizze.

A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat kettősségét a nyelveművelés történetében is meg kell különböztetnünk, hiszen a különböző nézetek között a legerősebb választóvonal mindig is az volt, hogy a nyelvi rendszert vagy a nyelvhasználatot, nyelv szokást tartották-e a „nyelvi helyesség” mércéjének, későbbi szakszóval normájának.

Már a 19. században különböző nézetekkel találkoztunk. **Szarvas Gábor** úgy vélte, aki nem követi a nyelvi szabályokat, szabályosságokat, az morálisan is vétkezik, a nyelvi változásokról pedig azt nyilatkozta, hogy: „Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen

nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság elmozdítását”. Ezzel szemben kortársa, **Brassai Sámuel** a nyelvhasználatra, a nyelv szokásra helyezte a hangsúlyt, kiemelve, hogy a nyelv szabályai „nem abszolúte kötelezők”. **Simonyi Zsigmond** hasonlóképpen azt vallotta, hogy a nyelvi norma (a nyelv helyesség) alapja a nyelvhasználat, épp ezért szerinte bármi norma lehet, „ha egyébiránt megfelel az általános [nyelvi] analógiáknak”, így tehát a változás természetes.

A két világháború között **Gombocz Zoltán** nyelvész a következőt írja: „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelv közösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelv szokás, a nyelv állapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetesen következik, hogy nincs egyetemes érvényességű nyelvi norma [...]” – ezzel azt mondja, hogy a nyelveművelés feladata ennek a változásnak a nyomon követése és ismertetése. Ugyanekkor a magyar nyelv védelmében olyan ismert írók is publikáltak, mint Kosztolányi Dezső vagy Gárdonyi Géza. Ők viszont úgy tartották, hogy az idegen vagy helytelen kifejezések használata erkölcsi vétés, sőt hazaárulás.

A második világháború után a „nyelvvédő” megközelítést vette át **Benkő Loránd** és **Bárczi Géza**, ők a nyelv szokás helyett a nyelvi hagyományra helyezték a hangsúlyt. Ez azt jelenti, hogy szerintük nem az adott kor, hanem a múltbéli, folyamatosságot mutató szokások sora határozza meg a nyelvi normát. Ez a szemlélet felerősítette a kodifikációs-standardizációs, tulajdonképpen szabályszentesítő és egységesítő folyamatokat, segítve ezzel a közös változat fejlesztését, azonban számos tévhit elterjedését is eredményezte – akár éppen a nyelv változásával, változatosságával kapcsolatban.

A rendszerváltás előtti évtizedekben **Lőrincze Lajos** emelkedett ki nyelvművelő tevékenységével. Ezt ő „emberközpontú nyelvművelésnek” nevezte, mivelhogy a nyelvhasználót (is) próbálta középpontba helyezni. A nyelvi norma és a nyelvhelyesség fogalmát azonosította egymással, és alapjának a nyelvhasználatot, a nyelvszokást tartotta, de még mindig egyetlen helyes nyelvváltozatról szólt, és a nyelvi változást minimalizálándónak látta.

A rendszerváltás a nyelvművelésben is váltást hozott: egyetlen norma helyett már több normáról beszélnek a nyelvművelők, a nyelvi változást elismerik, természetesnek tartják. Grétsy László nemzetközpontú, Heltainé Nagy Erzsébet kommunikációközpontú nyelvművelést hirdet, és mindketten az érthetőséget helyezik a középpontba. Balázs

Géza nyelvművelő szemlélete is elismeri a különféle normák létét, azonban szerinte a központi norma a többi fölé emelkedik.

Ezt sem Tolcsvai Nagy Gábor, sem Huszár Ágnes nem tartja megfelelő megközelítésnek. Huszár szerint a nyelvművelés dolga a nyelvi normáról való gondolkodás bátorítása volna, Tolcsvai szerint pedig a nyelvművelés nem korlátozódhatna a nyelvi normára, hiszen a nyelvhasználatot erőteljesen irányítják kommunikációs, társadalmi, viselkedési normák is. Ahogy ő fogalmaz: „A norma ebben a felfogásban az interakcióban megmutatkozó, a beszélő és a hallgató között jelentkező koordinációs problémák megoldását szolgálja”. Így tehát változataiban, változásában és használatában él a nyelv.

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Készíts vázlatot a fenti szöveg alapján arról, hogy az egyes nyelvművelési korszakokban mit gondoltak a nyelvi változásokról, kiváltképp az idegen szavak használatáról! Nézz utána az interneten is, rákeresve az egyes nyelvművelők nevére, írásaira!
2. Érvekkel és ellenérvekkel fejezd ki egyetértésed vagy egyet nem értésed az 1. feladatban felkutatott vélekedések mellett, avagy azokkal szemben!
3. Mi a te véleményed a nyelvi változásokról, az idegen szavak tömeges beáramlásáról a magyar nyelvbe? Kellene tenni valamit? Miért? Ha igen, akkor mit?
4. Próbáld meg kitalálni, majd keresd meg az interneten, hogy mit jelentenek és hol használatosak a következő szavak: *lézeres miska*, *(USB-)kulcs*, *táblica*. Mi lehet a véleménye erről a jelenségről egy nyelvközpontú, és mi egy emberközpontú nyelvművelőnek? És mi a te véleményed?
5. Keresd fel a Szómagyarító elnevezésű honlapot, és gyűjts olyan magyarázatokat, amelyek nem terjedtek el, és szerinted nincs is esélyük arra, hogy elterjedjenek! Melyek ezek, és miért gondold rólok, hogy nem kerülnek be a nyelvhasználatba?
6. A nyelvműveléssel összefüggő tevékenység a beszédművelés is. Nézz utána, hogy mi a különbség a kettő között, és hogy miben hasonlítanak! Keres legalább két beszédművelőt!

Kulcsfogalmak

nyelvi norma, nyelvközpontú nyelvművelés, emberközpontú nyelvművelés, nyelvhelyesség, adekvátság, kodifikáció, standardizáció, nyelvi változás, nyelvváltozatok

Interaktív feladatok

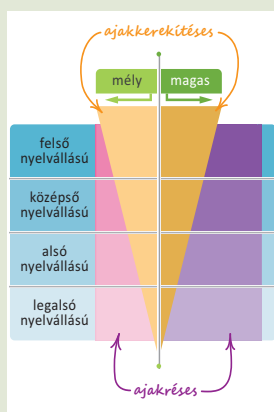
1. Nézd meg társaddal együtt az alábbi képeket, és nevezzétek meg a rajtuk található technikai eszközöket, illetve jelenségeket! Vitassátok meg, hogy van-e ezeknek magyar megfelelőjük! Ha van, mennyire használatosak, és vajon miért? Ha nincs, akkor szükség volna rájuk? Van esetleg kreatív szóötletetek?

19. HANGRENDSZERÜNK JELLEMZŐI ÉS FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 6., 7., 8., 9., 10., 16. leckében.

Készíts el a mellékelt minta segítségével a füzetedben a magyar beszédhangok rendszerének képzési sajátosságait bemutató ábrákat! Megoldásaidat a 9. osztályos tankönyv segítségével ellenőrizheted.

A KÉPZÉS HELYE											
Ajakhang		Foghang				Szájpadláshang				Gégehang	
Zöngés	Zöngétlen	Elülső foghang	Hátulsó foghang	Elülső szájpadláshang	Hátulsó szájpadláshang	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen
		Z+	Z-	Z+	Z-	Z+	Z-	Z+	Z-		
Zárhang											
Réshang											
Zár-rés hang											
Orrhang											
Folyékony hang											
Pergőhang											

A magán- és mássalhangzók képzési jellemzői

Kilencedik osztályban megismerkedhetél hangképző szerveink működésével, a magánhangzók és mássalhangzók képzési sajátosságaival, illetve a mai magyar köznyelv főnéma-rendszerével.

A hangrendszer táblázatos leképezése azonban a valóságot jelentősen leegyszerűsíti. Az egyes hangok képzési módja és helye között igazából nem húzható éles határ vonal, az átmenet folyamatos. (Egyaránt ajakhangnak tekintjük pl. a *b* és a *v* hangot, holott mindenki számára könnyen észlelhető, hogy a *b* ejtésekor alsó és felső ajkunkkal, a *v* ejtésekor pedig felső ajkunkkal és alsó fogorunkkal képzünk akadályt.) Az artikulációt sok tényező befolyásolja: ilyenek az egyéni kiejtési sajátosságok (például beszédhiba) vagy a nyelvjárás. A különböző dialektusokban eltérő pl. az *e*, *a*, *á* hangok esetében a nyíltság foka vagy a *t*, *d* esetében a képzés pontos helye. De azt is tapasztalhatjuk, hogy nyelvjárásaink több olyan hangot is használnak – *ë*, *ä*, *ly* stb. –, amelyeket a köznyelv nem. Idegen nyelvi hatások is érvényesülhetnek a kiejtésben. A mondat- és szövegfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés, beszédtempó), az érzelmi és tudati állapot (például az ittas emberek furcsa kiejtése), a fone-

A zárt *ë* hang a mai napig is használatos a magyar nyelvjárások többségében. Csak a moldvai régió északi részén, a mezőségi és az északkeleti régióban nem ismerik. Mivel a magyar irodalmi nyelv a Kazinczy által is beszélt északkeleti nyelvjárásból alakult ki, ezért nem vette át ezt a fonémát, s így az akadémiai helyesírás sem jelöli. Pedig – túl azon, hogy színesebbé tenné a köznyelvi kiejtést – jelentésmegkülönböztető szerepe is lenne, például *Ti hova menték?* – *Ők messzire mentek.* – *Én életet menték.*

ben a nyíltság foka vagy a *t*, *d* esetében a képzés pontos helye. De azt is tapasztalhatjuk, hogy nyelvjárásaink több olyan hangot is használnak – *ë*, *ä*, *ly* stb. –, amelyeket a köznyelv nem. Idegen nyelvi hatások is érvényesülhetnek a kiejtésben. A mondat- és szövegfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés, beszédtempó), az érzelmi és tudati állapot (például az ittas emberek furcsa kiejtése), a fone-

tikai környezet (máshogy ejtjük pl. a *h* hangot az *ihlet* és az *ihat* szóban) szintén hatással lehet a hangok képzésére.

A magyar hangállomány sajátosságai

A mai magyar köznyelvben – elméletileg – 9 magánhangzót és 25 mássalhangzót különböztetünk meg (nem számítva a hosszú–rövid párokat).

A magánhangzók között sajátos jelenség az *a*–*á* és az *e*–*é* pár, mert bár nemcsak időtartamban, hanem a nyíltság fokában (nyelvállás) is eltérnek egymástól, sőt az *a* ajakkerekítéses, az *á* pedig ajakrész, mégis egymás hosszú–rövid párjaként képesek viselkedni. Hasonlítsuk össze például a *kenyér*, *kéz*, *tenyér*, *madár*, *számár*, *sár*; illetve a *híd*, *víz*, *út*, *kút*, *nyúl* és *tűz* szavak toldalékolását: utóbbiak esetében épp azok előtt a toldalékok előtt rövidül meg a többelseji magánhangzó, amelyek előtt az *á*-ból *a*, illetve *é*-ből *e* lesz (*kéz*–*kézzel*–*kezek*; *madár*–*madárral*–*madarak*; *víz*–*vízzel*–*vizek*). Azt, hogy az *a* és az *á*, illetve az *e* és az *é* egymás rövid–hosszú párjaként viselkednek, a magyar helyesírás is követi a betűrendbe sorolás szabályaival, hiszen nem tesz különbséget *a* és *á*, illetve *e* és *é* között. (*Váradi* előbb szerepel a névsorban, mint *Varga*; ugyanúgy, ahogy *Kós* is megelőzi *Kovácsot*.)

Mássalhangzóink többségének megvan a zöngés–zöngétlen párja. Kivétel a *h* zöngétlen gégehang, a zöngés orrhangok (*m*, *n*, *ny*), a folyékony hangok (*l*, *j*) és a szintén zöngés pergőhang (*r*). A zöngés–zöngétlen párok minden más képzési sajátosságukban megegyeznek. Figyeljük meg, hogy suttozva a *b*-t *p*-nek, a *d*-t *t*-nek, a *z*-t *s*-nek stb. ejtjük, hiszen suttozáskor nem rezegnek a hangszalagjaink.

A magyar hangrendszer néhány nyelvtörténeti vonatkozása

A mai magyar hangrendszer kialakulásához is hosszú út vezetett. Az alábbiakban a legjellemzőbb fejlődési tendenciákat szedtük egy csokorba.

- Az ősmagyar kori hangok kihalása, pl. mély *i*, rövid *ā* és *ē*; *w* (két ajakkal képzett zöngés réshang, vö. angol *well*), *ð* (a *z*-nél előrébb képzett zöngés réshang, vö. angol *the*), *ly* (lágyabban képzett *l*) stb.
- Új hangok keletkezése, pl. a hosszú magánhangzók: az *a* és *ō*; a zöngés zárhangok, ezeken kívül a *z*, *gy*, *ty*, *c*, *zs*, *dz*, *v*, *dzs*, *g*, *h* hangok stb.

- A kettőshangzók (diftongusok) hosszú magánhangzová válása, pl.: *szēip* > *szép*, *juo* > *jó*.
- A magánhangzó-harmónia gyengülése (elsősorban a mély *i* magassá válása, illetve a jövevényszavak miatt).
- A magánhangzók nyíltabbá válása, pl. *pukul* > *pokol*, *ürdüng* > *ördög*.
- A tövéghangzók lekopása és a többelseji magánhangzók megnyúlása (pótlónyúlás), pl.: *utu* > *út*, *feherü* > *fehér*.
- Kétnyíltzótagos tendencia (ha egy szóban két egymást követő szótag magánhangzóra végződött, akkor a második magánhangzó gyakran kiesett, pl. *malina* > *málna*, *uruszág* > *ország*).

Egyéni feladatok

1. Mondd ki hangosan többször egymás után a *túloldalán*, a *rám alkonyul*, az *ítélet* és a *felépít* szavakat! Figyeld meg a nyelved mozgását! Magyarázd meg, miért nevezik a felső nyelvállású magánhangzókat zárt, az alsó és legalsó nyelvállású magánhangzókat nyílt hangoknak is!
2. Melyek azok a magyar mássalhangzók, amelyeket náthásan nem tudunk helyesen artikulálni? Milyen hangokat ejtünk helyettük? Miért?

3. Toldalékolod a *híd*, *szív*, *kín*, *hív*, *ír*, *hír*, *kincs* és *int* szavakat! Milyen nyelvtörténeti oka lehet annak, hogy a fenti szavak némelyikének toldalékolásakor látszólag megszegjük az illeszkedés törvényét?
4. A kettőshangzók között megkülönböztetünk nyitódó, illetve záródó diftongust aszerint, hogy a második tagja az elsónél nyíltabb vagy zártabb. Helyettesítsd az alábbi szavak köznyelvi hosszú magánhangzóját nyitódó, illetve záródó diftongussal: *kék*, *szép*, *jó*, *hó*, *kő*, *lő*!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Nyelvészeink véleménye nem egységes abban a kérdésben, hogy a magyar nyelvben önálló fonéma-e a *dz* és a *dzs*, vagy létezésük csak egy hangtörvénynek, a *d* és a *z*, illetve a *d* és a *zs* összeolvadásának az eredménye. Gyűjts érveket mindkét nézet mellett! Olvass utána a témának az interneten is!
2. a) A kétnyíltzótagos tendenciát – felfedezőjéről, Horger Antaltól – Horger-törvénynek is szokták nevezni. Horger Antal neve irodalomóráról lehet ismerős. Mit tudsz róla? Nézz utána nyelvészeti munkásságának!
b) Mi lehet az alábbi szláv szavak magyar megfelelője? Mutasd be a példák segítségével a kétnyíltzótagos tendenciát! *konica*, *mulinar*, *obolok*, *palica*, *perina*, *pijavica*, *pojata*

Interaktív feladatok

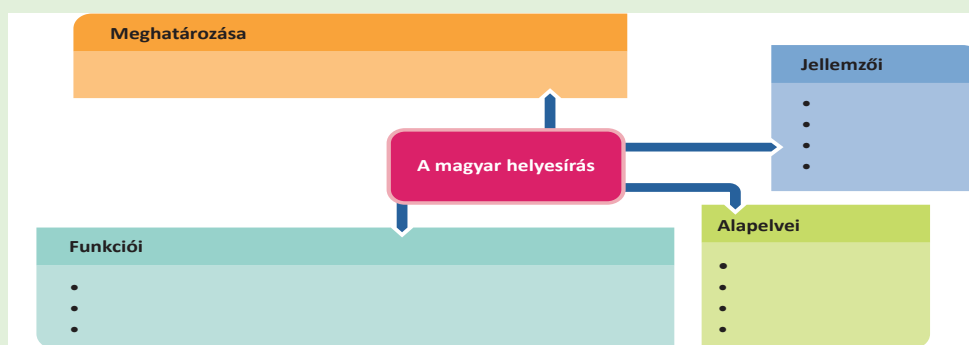
1. Készíts társaiddal felmérést ismerőseitek körében arról, hogy az alábbi alakváltozatok közül melyiket szeretik használni!
Ofel Oföl
Oezzel/azzal Oevvel/avval
Otűrülköző Otörölköző Otörülköző
Ovakarózik Ovakarózik
Oférfival Oférfivel
a) Miben térnek el az egyes alakváltozatok?
b) Kutatásotok alapján van-e összefüggés a használt változat, valamint az életkor, a társadalmi hovatartozás, a képzettség, illetve a származási hely között?
2. Készítsetek interjút egy foniáterrel vagy egy olyan ismerőstökkel, aki járt már foniátriai kezelésen! Mivel foglalkozik a foniáter?

Kulcsfogalmak

magánhangzórendszer, mássalhangzórendszer, artikuláció, köznyelv, mondat- és szövegfonetikai eszközök, hosszú-rövid pár, többelseji magánhangzó, betűrendbe sorolás, zöngés–zöngétlen pár, hangfejlődési tendenciák, kettőshangzók (diftongusok), magánhangzó-harmónia, pótlónyúlás, kétnyíltzótagos tendencia

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 19., 21., 29., 31. és 32. leckében.

Készíts hasonló ábrát a füzetedben, korábbi tanulmányaid alapján töltsd ki, majd szóban értelmezd!

A magyar helyesírás szabályozása

Attól kezdve, hogy kisiskolás korodban elkezdted írni, folyamatosan ismerkedtél meg a magyar helyesírás rendszerével, alapelveivel és szabályaival. Később azt is megtanultad, hogy a magyar helyesírás egységes szabályozása a 19. század első harmadának végén, a Magyar Tudományos Akadémia (korabeli nevén Magyar Tudós Társaság) létrejöttével vált lehetségessé, s az első szabályzat 1832-ben jelent meg a *Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* címmel (többek között Vörösmarty Mihály szerkesztésében). A jelenleg használatos akadémiai kézikönyv *A magyar helyesírás szabályai* tizenkettedik kiadása (2015).

A hangjelölés nehézségei

Fölmerülhet a kérdés: mi volt 1832 előtt? Mindenki úgy írt, ahogy akart? A válasz: nagyjából igen, de ez egyáltalán nem volt annyira egyszerű és praktikus, mint amennyire elsőre gondolhatnánk. Helyesírásunk latin betűs, ez azt jelenti, hogy a latin ábécé betűkészletét használjuk a magyar szövegek leírására. Igen ám, de ez a betűkészlet mindössze 26 betűjelet tartalmaz, a mai magyar köznyelv hangállománya pedig (ha a rövid-hosszú párokat is beleszámítjuk) 64 fonémából áll, ha pedig a valós beszédhangokat, a nyelvjárásokat, illetve a régebben használt, de mára kihalt hangokat is hozzávesszük, akkor még nagyobb gazdagságot látunk a magyar hangkészletben. Nem csoda, hogy az államalapítást és a latin betűs írás átvételét követően igen nagy gondot okozott a magyar nyelvű szövegek lejegyzése ezzel a szűk jelkészlettel, még ha kisebb volt is a hangállomány a mainál. Ez a korai magyar szövegek helyesírásának nagyfokú következtelenségéhez vezetett. Hosszú évszázadokig tartott, mire kialakultak azok a **betűkombinációk, mellékjeles betűk és betűkettőzések**, amelyeket ma használunk.

Kísérletek a helyesírás egységesítésére

Már a középkorban is, de főleg az újkorban számos **kísérlet** történt a **helyesírás szabályozására, egységesítésére**. De mivel nem létezett egységes magyar köznyelv sem, a különböző **nyelvjárásokat** beszélő írástudók **különböző helyesírási rendszereket** alkalmaztak, sőt a 17. századtól kezdve **felekezeti különbségek** is megmutatkoztak az írásban: eltérő volt a katolikus és a protestáns helyesírás. Jelentős esemény volt a magyar helyesírás történetében a 18–19. század fordulóján az úgynevezett **ypsilonista-jottista vita**, melyben végül az utóbbi győzedelmeskedett: az összeolvadást nem jelöljük, vagyis **szóelemző írást** alkalmazunk a *tudja, látja, anyja* típusú szóalakokban az ypsilonisták által javasolt **kiejtés szerinti írással** szemben: *tuggya, láttya, annya*.

Helyesírás és stílus

A helyesírásnak is lehet stílusértéke. De hogyan lehet ezzel élni ma, amikor az akadémiai szabályzat egységesen vonatkozik mindenkre? Merjük kimondani: a szabályok áthágásával! Ha tudatlanságból vagy tévedésből írunk hibásan, az negatív stílusértéket hordoz: szövegünk olvasója igénytelennek, műveletlennek fog minket tartani. Lehetséges azonban a szabályok szándékos megszegése is, épp egy bizonyos stílus- vagy jelentéstöbblet létrehozása céljából. Ezzel nemcsak a szépirodalomban élnek a szerzők, hanem a mindennapi írott nyelvhasználatban is gyakran előfordul. Az alábbiakban ilyen szándékos szabálytalanságokra következik néhány példa a teljesség igénye nélkül.

- Mindenki által ismert példa Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regényében *nemecsek ernő* nevének csupa kisbetűvel történő írása megszégyenítés, megbélyegzés céljából.

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 22., 23., 24., 29. és a 30. leckében.

Készíts korábbi tanulmányaid alapján a magyar nyelv szófaji rendszerét bemutató táblázatot! Szerepeljenek benne az egyes szófajok jellemzői és típusai! Az egyes szófajtypusokra példákat is említs!

A magyar nyelv szófaji rendszere

Egy szó szófajának meghatározásakor, illetve a szófajok jellemzésekor a következő szempontokat szoktuk figyelembe venni: **1. jelentés** (szemantikai viselkedés); **2. toldalékolhatóság** (alakítani viselkedés); **3. mondatrészi szerep** (mondatbeli viselkedés). Ezek megállapításával tudjuk kategorizálni a lexémákat, illetve állapíthatjuk meg az egyes szófajok altípusait is. Ez egy egzakt rendszer, ennek ellenére sok esetben mégsem teljesen egyértelmű, hogy egy adott szónak mi a pontos szófaja.

Kettős szófajú szavak

Gyakori jelenség, hogy ugyanazon szótári szó különböző mondatokba helyezve más-más szófaji tulajdonságokat kap. Ezt nevezzük **kettős szófajúságnak**. A **népnevek** és a **színnevek** például főnévként és melléknévként is szerepelhetnek: *Jövő héten meglátogatnak minket a németek.* – *Jövő héten meglátogatnak minket német barátaink.* *Kedvenc színem a türkiz.* – *A türkiz asztalterítőt kérem.* A **számszavak** szintén szerepelhetnek főnévként is: *Tizenhárom testvérem van.* – *A tizenhárom szerencsétlen szám.* *Kilencedik vagyok a sorban.* – *Következik a kilencedik.* A **napszaknevek** főnevek vagy határozószók is lehetnek: *Őrült ez az éjjel.* – *Éjjel érkezem.* A kettős szófajú szavak esetében mindig egyértelműen meghatározható, hogy az adott mondatban milyen szófajúak, ugyanis mondatba helyezve egyszerre mindig csak az egyik szófaj tulajdonságait hordozzák.

Átmeneti szófajok

Átmeneti szófajúak azok a szavak, amelyek aktuális előfordulásuktól függetlenül mindig két szófaj tulajdonságait mutatják egyszerre. Ezért a szófaji rendszerben is külön kategóriába soroljuk őket: ezek az igenevek. Az igeneveket igéből képezzük, és három fajtájuk van.

A **főnévi igenév** cselekvést, történést, létezést vagy állapotot fejez ki (mint az ige – *enni*, *esni*, *lenni*, *lógni*), de elvont fogalomként (főnévi jelleg). Személyragokat kaphat (mint az ige – *olvasnom*, *olvasnod*, *olvasnia*, *olvasnunk*, *olvasnotok*, *olvasniuk*), mondatbeli viselkedése azonban a fő-

névvel azonos: leggyakrabban alany (*kirándulni* jó), tárgy (szeretek *kirándulni*) vagy határozó (elmegegyek *kirándulni*).

A **melléknévi igenév** a főnévi igenévhez (és az igéhez) hasonlóan cselekvést, történést, létezést vagy állapotot fejez ki (*táplálkozó*, *zuhanó*, *leendő*, *törtött*), mégpedig tulajdonságként (mint a melléknév). Három fajtája (folyamatos, befejezett, beálló) utal a három idősíkra (múlt, jelen, jövő), mint az igeidők. Az *olvasott* diák azért művelt, mert sokat olvasott, az *olvasó* diák épp most művelődik (olvas), az *olvasandó* könyvet pedig a jövőben fogja elolvasni. Nem véletlen, hogy a befejezett melléknévi igenév képzője (-tt, -t) megegyezik a múlt idő igejelével, a beálló melléknévi igenév képzője (-andó, -endő) pedig a ma már nem használt egyszerű jövő idő jeléből (*olvasand*, *jövendő*) és a folyamatos melléknévi igenév képzőjéből tevődik össze. Ezen tulajdonságuk miatt nevezték régebben a melléknévi igeneveket *múlt idejű*, *jelen idejű* és *jövő idejű* melléknévi igenévnek is. Mai elnevezésük pedig arra utal, hogy – szintén az igékhez hasonlóan – kifejezik a cselekvés, történést lefolyásának jellegét (ún. aspektuális, illetve modális tartalmat) is, például állapotot (*kijavított dolgozat*, *bezárt ajtó*, *olvasó ember*), állapotváltozást (*induló vonat*), a beálló melléknévi igenév pedig felhívást (*kijavítandó dolgozat* – a cselekvést el kell végezni). A melléknévi igenév toldalékolhatósága is melléknévi jelleget mutat: fokozható (*felháborítóbb*, *legvisszafogottabb*, *legeslegelítendőbb*), határozói szerepben pedig határozóragot kap (*meghatóan*, *átkozottul*, *eredendően*). Mondatrészi szerepe megegyezik a melléknévvel: elsősorban állítmány (*viselkedésed felháborító/visszafogott/elítélendő*), jelző (*felháborító/visszafogott/elítélendő viselkedés*) vagy határozó (*felháborítóan/visszafogottan/elítélendően viselkedsz*) lehet.

A melléknévi igenevek (főleg a folyamatos, de gyakran a beálló és befejezett is) nemcsak átmeneti szófajok, de kettős szófajúak is lehetnek, hisz gyakran nem igenévként, hanem főnévként (!) szerepelnek a mondatban: *A tanulók szorgalmasan írják a beadandót.* *Az író elküldte a kiadónak a kéziratot.* *Földi halandó még nem úszott olyan gyorsan, mint ez a magyar sportoló.* *A körzeti megbízott kihallgatta a gyanúsítottat.*

A **határozói igenév** a határozószó és az ige közti átmeneti alapszófaj (talán szerencsésebb is lenne a **határozószói igenév** megnevezés, de a hagyomány a rövidebb változa-

tot szilárdította meg). Cselekvést, történetet vagy állapotot (tehát igei tartalmat) nevez meg, de körülményként (mint a határozószók): *kapaszkodva, hazamenvén, eldőlvén, tudván*. Ugyanúgy nem toldalékolható, mint a határozószók. (Ha a határozót nem határozószóval, hanem határozóraggal fejezzük ki, a rag akkor is lezárja a szóalakot, nem toldalékolható tovább.) A mondatban mindig határozó.

A szófajváltás

Ha a nyelvtörténet folyamán egy szó jelentése megváltozik, ez együtt járhat a toldalékolás és a mondatbeli szerep megváltozásával is: ez pedig egyben szófajváltás is. Így alakul ki a **kettős szófajúság**, de előfordulhat **teljes szófajváltás** is, amikor a szó eredeti használata és szófaja feledésbe is merül. Például a *kocsi* főnév eredetileg melléknév volt (jelentése: 'Kocs községből származó' – tudniillik ott találták fel a kezdetben *kocsi szekér* névre hallgató közlekedési eszközt). A névutók és a határozószók többsége pedig ragos névszóból keletkezett. Például a *mögött* szó töve a *mög* ('valami mögött lévő terület') főnév volt, amelyet ma már nem használunk, ehhez kapcsolódott a régi *-tt* helyhatározórag. Ugyanígy a *reggel* a *reg* ('a nap eleje') főnévből és a hasonult *-val, -vel* toldalékból tevődött össze.

Létezik **alkalmi**, más néven **aktuális szófajváltás** is. Ez esetben a szó jelentése nem, csak mondatbeli szerepe

változik meg, esetleg olyan toldalékot kap, amelyet eredeti szófaji szerepében nem kaphatna, például: *a szebbiket választottam* (melléknév > főnév); „Nézz, Drágám, kincseimre, / Lázáros, szomorú **nincseimre**” (Ady Endre: *Nézz, Drágám, kincseimre* – ige > főnév); „Elegem van a **miszerintekből**.” (Lázár Ervin: *A fájós fogú oroszlán* – kötőszó > főnév); *szabadjon megjegyeznem* (melléknév > ige).

▲ A Kő mögé a romániai Bodoki-hegység legmagasabb hegye Kovászna megyében. A név őrzi a *mög* szó eredeti szófaját és jelentését.

Egyéni feladatok

1. Az újszövetségi *János evangéliuma* a következő kijelentésekkel kezdődik: „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ő volt kezdetben Istennél. Minden általa lett.” (A Szent István Társulat 2018-as kiadásában szereplő fordítás.)
a) Mit jelent ebben az idézetben az *Ige*?
b) Mi indokolja nagy kezdőbetűs írását?
c) Miért van a szófajok között épp az igenek ilyen világformáló jelentősége?
2. Milyen nyelvtani jelenségek okozzák az alábbi mondatok humoros hatását?
Nem szoktam zokni.
Ha elmész vizitúra, akkor evez le Szentendre, de ajándék csónak ne nézd a lapát!
A követ követ egy követ.

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Keress példákat Madách Imre *Az ember tragédiája* című művében az alábbi jelenségekre:
a) kettős szófajúság; b) átmeneti szófajok;
c) teljes szófajváltás; d) aktuális szófajváltás;
e) *-and, -end* képzős jövő idejű igealakok!
2. Nézz utána, hogyan keletkeztek a magyar nyelvben a névelők és az igeekötők!

Interaktív feladatok

1. Versenyezzetek: ki tudja a leghosszabb értelmes és nyelvtanilag helyes magyar mondatot szerkeszteni ige nélkül? Mi helyettesíti ezekben a mondatokban az igeiket?
mosolyognom (főnévi igenév)
kell (ige)
szabad (melléknév)
nálam (személyes névmás)
elől (határozószó)
elől (névutó)
írat (ige)
írat (főnév)

Kulcsfogalmak

kettős szófajúság, átmeneti szófajok, teljes szófajváltás, alkalmi (aktuális) szófajváltás

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 16., 18., 24., 30. leckében.

Korábbi tanulmányaidból elevenítsd föl a szintagmák típusait! A különböző fajtákra egy-egy példát is mondj!

Szabad és kötött bővítmények

Kilencedik osztályban megtanultátok, hogy az **alárendelő szintagmákat** (szószerkezeteket) úgy lehet megkülönböztetni a mellérendelőktől, hogy az irányító taggal rá lehet kérdezni az irányítottra. Pl. *kifli^t sü^t* – Mit sü^t? Az irányítót nevezzük **alaptagnak** (sü^t), az irányítottat **bővítménynek** (kifli^t). A bővítmény lehet **szabad** vagy **kötött**. A kötött bővítményeket **vonzatoknak** is nevezzük. A vonzat (a szabad bővítményekkel ellentétben) olyan szorosan hozzátartozik az alaptag jelentéséhez, hogy nélküle hiányosnak érezzük. Pl. a *Hajnalka megeszi* szószerkezetben az alany (mint mindig) az állítmány vonzata, de mindenképpen kívánczik hozzá még egy tárgy is, hiszen a közlés jelentésének lényegi eleme, hogy a cselekvő mit fogyaszt el: *Hajnalka megeszi a pacalpörköltet*. Azokat az alaptagokat, amelyeknek jelentése csak (egy vagy több) vonzattal teljes értékű – tehát szükségképpen kötött bővítmény(ek)et **vonzanak** magukhoz –, **régenseknek** nevezzük.

Intranszítív vagy tárgyatlan igéknek nevezzük azokat, amelyekhez egyáltalán nem – vagy csak kivételes esetben – kapcsolódhat tárgy, pl. *megy, ül, áll* (kivételes esetek pl. *nagyot megy, tíz évet ül, őrt áll*). A tranzitív vagy tárgyas igéknek sem feltétlenül kötelező vonzatuk a tárgy, pl. *Hédi jól lát; Feri esténként olvas*. A kétféle igeragozás (1. általános, más néven alanyi; 2. határozott, más néven tárgyas) közül a másodikat csak tranzitív igék esetében használjuk (ellenpélda: *állja a sarat*). De csak akkor, ha az igéhez harmadik személyű, határozott tárgy kapcsolódik: *írom a regényt* – *írok egy regényt*. A tárgy határozottságát figyelembe vevő két különböző igeragozás kizárólag a magyar nyelvben létezik.

nélküle is. A *Jenő mérges* szerkezet anélkül is értelmezhető, hogy megmondanánk, kire haragszik az alanyként megnevezett személy, a *mérges* szónak ugyanis van olyan jelentése, amely a személy állapotát általában nevezi meg, nem csak olyan, amelyben az is a jelentés része, hogy kire mérges (*Jenő mérges Ottóra*).

Milyen mondatrész lehet vonzat?

Ahogy említettük, az **alany** szinte mindig vonzat (*Kati tanul; tanulunk*). Gyakori vonzat a **tárgy** (*fát vág*), illetve a különféle **határozók** (*nyolckor kel; sokba kerül; hozzáfog a munkához; nekiütközik a falnak*). Ritkábban **jelző** is lehet vonzat (pl. *kék szemű; négy kilométer*).

Régensek és vonzatok a mondatban

Vannak olyan szavak, amelyek – akármilyen mondatban szerepelnek – mindig régensként viselkednek, pl. a *töröl* ige minden esetben megkíván egy tárgyat, vagy a *jártas* melléknév mindenképpen állandó határozót vonz (*valamiben jártas*). Sok mondatrész azonban csak egy konkrét mondatban lesz régens vagy vonzat. Pl. a *szem* szó önmagában nem régens, de a *Nórinak kék szeme van* mondat csak a jelzővel (*kék*) együtt lesz értelmes.

Egymást kizáró vonzatok

Többjelentésű (poliszém) szavak különböző jelentéseihez kapcsolódhatnak különböző vonzatok, de mivel ezeket a szavakat egy aktuális mondatban mindig csak az egyik jelentésükben használjuk, a különböző jelentésekhez tartozó vonzatok közül is egyszerre csak egy szerepelhet. Pl. *néz valamit* vagy *valakit / valahová* vagy *valamibe / valakit valamit(lyen)nek / valahogyan; tart valamit / valahová / valakitől* vagy *valamitől / valakit* vagy *valamit valami(lyen)nek / valamit valamiről* vagy *valakiről / valamit* vagy *valakit valahogyan / valahol / valamiben / valamit valahol; jó valakihez / valamiben / valakinek / valakinél* stb.

Szinonim vonzatok

Egy régenshez tartozhat több rokon értelmű vonzat. Ez esetben a beszélő választásán múlik, hogy melyiket használja, ugyanis stílusbeli eltérés lehet köztük. Például *álmodhatunk valakivel* vagy *valakiről; érdeklődhetünk valakiről* vagy *valaki felől; csatázhatunk valakivel* vagy *valaki ellen; hasonlíthatunk valakihez* vagy *valakire; várhatunk valakire* vagy *valakit*.

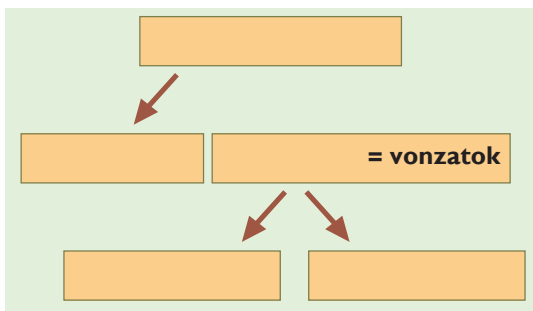
Állandósult szókapcsolatok

Vannak nyelvünkben olyan, formailag szó szerkezetnek tűnő, több szóból álló kifejezések, amelyek a gyakori együtthasználat miatt, módosult jelentésben lexémaértékűvé váltak, ezért egy mondatrészként elemezzük őket. Pl. *perbe fog, részt vesz, szert tesz, fittyet hány, keresztet vet, jó reggelt, mi újság, fehér cápa, tanár úr* stb. Ide tartoznak a két szóból álló szólások és közmondások is (pl. *lóvá tesz,*

saját szakállára, hasára üt, fából vaskarika). Természetesen a kettőnél több szóból álló szólások és közmondások is lehetnek lexémaértékűek (pl. *orránál fogva vezet, veszett fejsze nyele, fátylat borít a múltra*), de nem szólás- vagy közmondásjellegű állandósult szókapcsolatok is állhatnak kettőnél több szóból (pl. *világot jelentő deszkák, legkisebb közös többszörös, falra hányt borsó*).

Egyéni feladatok

- a) Alkoss az *Egymást kizáró vonzatok* és a *Szinonim vonzatok* című részekben található példákkal mondatokat úgy, hogy a névmásokat valódi névszókkal helyettesítsd!
b) Állapítsd meg a példákban szereplő határozók típusát!
- A *Szabad és kötött bővítmények* és a *Kötelező és fakultatív vonzatok* című részek alapján egészítsd ki az alábbi ábrát!

- Milyen vonzatok kapcsolódhatnak az alábbi szavakhoz? Alkoss velük példamondatokat!
hisz • szerelmes • kifogy • gratulál • gondolkodik • felelős • ellenáll

Interaktív feladatok

- a) Csoportmunkában készítsetek egy 20–30 elem-ből álló szójegyzéket, amelyben vonzatos igék és melléknevek szerepelnek!
b) Az általatos tanult idegen nyelvek hogyan fejezik ki ezeket a vonzatos szerkezeteket?
- Egy napon át figyeld meg magad és ismerőseid beszédét a vonzatok szempontjából! Figyeld a szinonim vonzatok használatát, és kérdezd meg ismerőseidet, miért az adott változatot használják!

Önálló kutatást igénylő feladatok

- Etimológiai szótárban nézz utána a *vonzat*, a *bővítmény* és a *régens* szavak eredetének! A leckénkben szereplő fogalmak miért kaphatták ezeket a megnevezéseket?
- Tanulmányozd a HB és az ÓMS szövegét a vonzatok szempontjából! Milyen egyezéseket, illetve eltéréseket találsz a mai nyelvhasználat-hoz képest?
- Helyezzétek mondatokba az alábbi közmondásokat! Ha valamelyiknek nem vagytok tisztában a jelentésével, nézzetek utána!

felkavarja az állóvizet

feni a fogát

ár ellen úszik

füstbe megy

inába száll a bátorsága

tiltott gyümölcs

lenyeli a békát

leszedi a keresztvizet

beletörik a bicskájá

egy követ fűjnek

vaj van a fején

körmére ég

borotvaélen táncol

legény a gáton

felfelé bukik

légvárat épít

csöbörből vödörbe

rossz lóra tesz

darázs-fészekbe nyúl

lyukat beszél a hasába

dróton rángat

olajat önt a tűzre

állja a sarat

szeget szeggel

kilóg a sorból

kiteregeti a szennyest

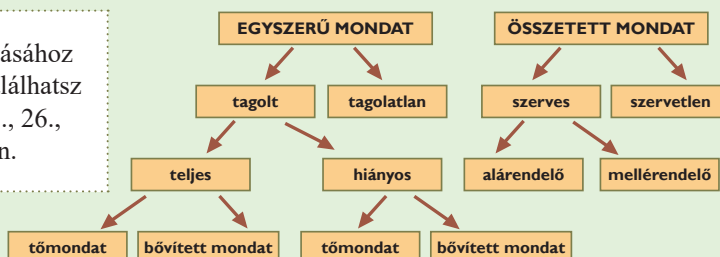
két tűz között

Kulcsfogalmak

szabad és kötött bővítmények, kötelező és fakultatív vonzatok, régens, alanytalan mondat, állandósult szókapcsolat

23. MONDATVARIÁNSOK

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 2., 20., 22., 24., 25., 26., 27., 28., 31. leckében.

Tanulmányozd a mellékelt ábrát! Szóban egészítsd ki példamondatokkal és magyarázatokkal!

Rendszermondat és szövegmondat

Magyar nyelvi tanulmányaid során eddig a mondatról mint a legnagyobb nyelvtani egységről, a nyelvi lépcső legfelső szintjéről tanultál. Vagyis egy olyan konstrukcióról, amely a kisebb nyelvi elemekből (hangokból, szóelemekből, szavakból, szó szerkezetekből) rakható össze a nyelvtani szabályoknak és az alkotóelemek jelentésének figyelembevételével. Ezeket a szöveggörnyezet nélküli mondatokat nevezzük **rendszermondatoknak**.

A beszéd során használt mondataink azonban nem szöveggörnyezetükből kiragadott tankönyvi példamondatok. Csakis szövegben, a szöveg elemeiként léteznek, hiszen minden megnyilatkozásunk szövegnek minősül. Jelentésüket, szerkezetüket befolyásolja az aktuális szöveggörnyezet, amely felül is írhatja a nyelvtan szabályait.

A különféle nyelvi játékok során előállított szintetikus mondatok, pl. a visszafelé olvasva ugyanazt a betűsört kiadó palindromok (*Géza, kék az ég! – Erőszakos kannak sok a szőre.*) vagy az eszperente mondatok (pl. *Te tetted e tettetett tettet, te tettetett tettek tettese, te!*) rendszermondatként hibátlanok, szövegmondatként azonban aligha képzelhetnénk el őket. A leghosszabb ismert magyar palindrom azonban egy több mondatból álló, összesen 185 szót tartalmazó szöveg: egy fiktív szerelmes levél Breyer Gyula sakknagy-mester (1893–1921) tollából.

a szöveggörnyezetből félreérthetetlenül kiegészül. A *szokásosat add, légy szíves!* mondat grammatikailag ugyan helyes, a jelentésével azonban már akadnak problémák, ha rendszermondatként vizsgáljuk, hisz csak a kontextusból derülhetne ki, hogy ki a megszólító és a címzett, hogy konkrétan mire vonatkozik a szokásos (alkalmilag főnévként használt melléknév), illetve a beszédhelyzet

sem világos (mivel rendszermondat esetében nincs is). *A Lili kezében volt a könyv.* mondatban a határozott névelő arra utal, hogy a megnevezett könyv a szövegben korábban már szerepelt, vagy a címzett legalábbis tudja, milyen könyvről van szó, hiszen ellenkező esetben ez a mondat hangozna el: *Lili kezében volt egy könyv.* Vagy: *Lili kezében egy könyv volt.* Vagy: *Egy könyv volt Lili kezében.* De a mondatban megnevezett személy pontos kiléte is ismert kell hogy legyen a címzett számára, hiszen Liliből sok van: ha a kontextusból nem tudnánk pontosan, ki ő, akkor teljes nevének kellene neveznünk, illetve be is kellene mutatnunk (kinek a kije, honnan ismerem stb.).

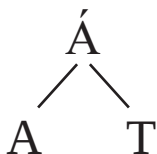
Topik, komment, fókusz

A magyar ún. szabad (vagy viszonylag szabad) szórendű nyelv, ami azt jelenti, hogy a mondaton belül a mondatrészek sorrendje kevésbé kötött, mint pl. az indoeurópai nyelvek többségében. Ez különösen a nyelvtani kötöttségre vonatkozik, a magyarban nemigen van olyan szabály, hogy melyik mondatrész hol helyezkedhet el a mondatban (de kivétel pl. az, hogy a jelző mindig megelőzi a jelzett szót). A szórend variálása nyelvünkben remek lehetőséget biztosít különböző jelentésárnyalatok kifejezésére. Az alábbi mondatok ugyanazokat a lexémákat tartalmazzák, és szerkezetileg azonosak, mégsem ugyanazt jelentik. Ha van is a különböző szórendű mondatok között több közel azonos jelentésű, hangsúlyozásukban és hanglejtésükben – ennek következtében pedig stílusukban is – mégis van különbség:

1. Zoltán megölelte Lujzát.
2. Zoltán Lujzát ölelte meg.
3. Zoltán Lujzát megölelte.
4. Zoltán ölelte meg Lujzát.
5. Lujzát Zoltán ölelte meg.
6. Lujzát Zoltán megölelte.
7. Lujzát megölelte Zoltán.
8. Lujzát ölelte meg Zoltán.

Ha szerkezeti ágrajzzal ábrázoljuk a fenti mondatot, ugyanazt az eredményt kapjuk:

A jelentésárnyalatok és a stílus (amelyet jelen esetben a szórend befolyásol) tehát nem adhatók vissza szerkezeti elemzés segítségével. Ezért alkalmazza a mondatok, elsősorban a szövegmondatok elemzésére a nyelvtudomány az ún. topik–komment felosztást (is); mely szerint általában

a mondat bevezető (még nem hangsúlyos) része a **topik**. Itt olyan információk szerepelnek, amelyek a címzett számára már ismertek vagy könnyen felismerhetők. A mondat másik része a **komment**, amely az új közléselemet tartalmazza. A komment eleje hordozza a főhangsúlyt, ezt nevezzük **fókusznak**. A szórend változtatásával különböző **mondatvariáns**okat hozunk létre, és mivel ilyenkor a topik, a komment (a fókus) szerepébe más és más szó kerül, változik ezeknek a variánsoknak a lényegi üzenete. A topik és a fókus el is maradhat, ilyenkor lapos prozódiajú mondatokról beszélünk (ilyen a fenti mondatok közül az 1., a 3., a 6. és a 7.).

Egyéni feladatok

1. a) Figyeld meg a fenti példamondatok hangsúlyozását, és állapítsd meg, mely részek alkotják a topikot, a kommentet és a fókuszt!
b) Konkrétan hogyan változik meg a mondatok jelentése és stílusa a szórend variálásával?
2. Helyezd különböző kontextusokba A szokásosat kérem. mondatot, és állapítsd meg, hogyan változik a tárgy, illetve az egész mondat jelentése a szöveggörnyezettől, illetve a beszédhelyzettől függően!

Interaktív feladatok

1. Találj ki társaiddal egyszerű szerkezetű mondatokat, és írájátok le a lehető legtöbb szórendi variánsukat! Hangosan olvassátok fel őket egymásnak, és keressétek meg bennük a topikot, a fókuszt és a kommentet!
2. Kérdezzétek meg 10 ismerőstől, hogy szerintük mi a nyelv legnagyobb egysége! Aki a szöveget nevezi meg, azt próbáljátok meggyőzni arról, hogy valójában a mondat az! ... Sikertől? Hogyan érveltetek?

Kulcsfogalmak

rendszermondat, szövegmondat (nyilatkozat), topik, komment, fókus, mondatvariáns

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. a) Olvasd el és értelmezd Tóth László *Egy mondat* című versét!

*Egy mondat. Egy mondat
most az életem. Egy mondat
a képernyőn. A mondatom.
A helyőrről kijelölöm,
jobbra-balra mozgatom.
Nézegetem, vizsgálgom némán.
Látom: ő is visszanéz rám.
Kimondtam. S ő kimondott szintén.
Én ő vagyok, ő, aki pont olyan, mint én.
Én az alanya – ő állít engem.
Nélküle nem is lehetne lennem.
Rám kérdez. Felszólít. Megtagad.
Megelőz. Bevár. Elmarad.
A kintemmel kellene ez órán
valamit kezdenem...
Hallgatva, ahogy bentemből valaki
beszélni kezd velem.*

- b) Milyen értelemben beszél a költő a mondatról? (Rendszermondat? Szövegmondat? Egyéb?)
 - c) Mi a jelentősége a mondatnak a vers beszélője szerint? Hogyan viszonyul hozzá? Miért?
 - d) Milyen a vers hangneme, stílusa, hangulata, nyelvezete?
 - e) Keress rá az interneten a vers megzenésített változatára Göbő Anna és Sándor előadásában! Hogyan viszonyul a zene a vers hangulatához és jelentéséhez? Képes hozzáadni valamit? Esetleg elvesz belőle? Szegényedik vagy gazdagodik a szöveg a zene által? Miért?
2. Nézz utána, honnan származnak, és eredetileg mit jelentenek a *topik*, *komment* és *fókus* kifejezések! Milyen jelentésben szoktuk használni őket, ha nem a mondatok szerkezetéről beszélünk? A mondat egy-egy-éi vajon miért kapták ezeket az elnevezéseket?

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 21., 22., 23., 24. leckében.

Alább egy egyszerű és egy összetett mondatot olvashatsz. Készítsd el szerkezeti elemzésüket a tanult módon, ágrajzzal! Az egyszerű mondatot a mondatrészek viszonya alapján elemezd, az összetettet pedig a tagmondatok viszonya alapján!

A nagyon tehetséges, mégis végtelenül szerény sportoló a tegnapi verseny után büszkén mutatta feltűnően csinos feleségének és három cuki kisgyerekének a kemény küzdelemben megszerzett aranyérmét.

Ezt a sportolót nagyon tehetségesnek tartják, ő maga mégis végtelenül szerény, és mindennél fontosabb neki a családja, ezért rögtön fölhívta őket tegnap, miután megnyerte a versenyt, és a telefonja kameráján keresztül büszkén mutatta nekik az aranyérmét, amelyet olyan kemény küzdelemben szerzett meg, mint amelyet ezelőtt még sosem kellett vívnia, s amelyet talán el sem tudott volna képzelni.

Hány szintből állnak az elkészült ágrajzok? Mit jelent, hogy – akár az egyszerű, akár az összetett – mondatban szerkezeti „szintek” vannak?

Az egyszerű mondatok szinteződése

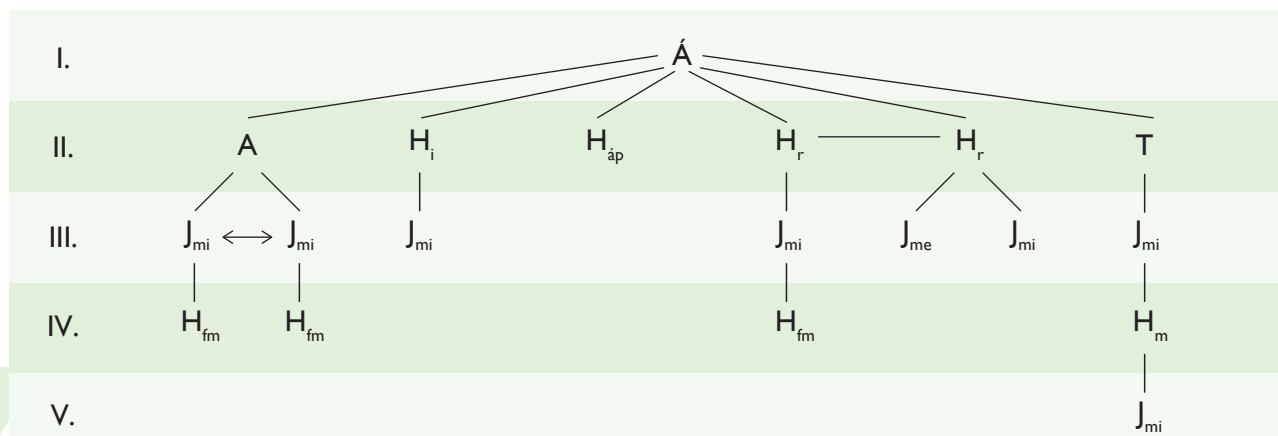
Az egyszerű mondatok szerkezetében azért alakulnak ki szintek, mert van bennük alárendelő szintagma (minimum az alany–állítmányi). A mondat legfelső szintjén kizárólag az állítmány áll. Fenti példánkban ez a *mutatta*.

Az állítmány közvetlen bővítményei és/vagy vonzatai alkotják a mondat második szintjét. Példamondatunkban itt helyezkedik el az alany (*sportoló*), az állítmány időhatározója (*verseny után*), állapothatározója (*büszkén*), részeshatározói (*feleségének és kisgyerekének*) és tárgya (*aranyérmét*). A harmadik szinten az állítmány bővítményeinek/vonzatainak a bővítményei/vonzatai állnak: példánkban az alanynak van két minőségjelzője egymással ellentétes mellérendelő viszonyban (*tehetséges, de szerény sportoló*), az időhatározónak, a részeshatározóknak és a tárgynak is van egy-egy minőségjelzője (*tegnapi verseny után, csinos feleségének, cuki kisgyerekének, megszerzett aranyérmét*), a második részeshatározónak egy mennyiségjelző-

je is van (*három kisgyerekének*), így ennek a mondatnak a harmadik szintje a legnépesebb.

A negyedik szintet a harmadik szinten lévő mondatrészek bővítményei/vonzatai alkotják: vizsgált mondatunkban az alany minőségjelzőihez, valamint az első részeshatározó minőségjelzőjéhez tartozik egy-egy fok-mérték határozó (*nagyon tehetséges, végtelenül szerény, illetve feltűnően csinos*), a tárgy minőségjelzőjének pedig egy módhatározója van (*küzdelemben megszerzett*).

A példamondat végül ötszintes lesz, mert az utoljára említett módhatározónak is van egy minőségjelzője (*kemény küzdelemben*). Ha jól oldottuk meg a feladatot, akkor az alábbi ábrát kellett kapnunk. A szinteket az ábrán római számokkal jelöltük. Ez a mondat ötszintes, de a szintek száma elméletileg végtelen. A mi mondatunkat talán egy fok-mérték határozóval lehetne még tovább bővíteni: (*roppant kemény küzdelemben megszerzett aranyérmét mutatta*).

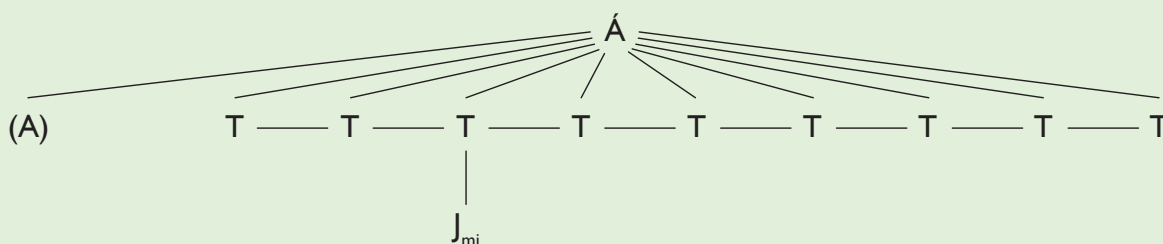
Tömbösödés az egyszerű mondatban

Az ábra is jól mutatja, hogy az egymáshoz szerkezetileg közelebb álló mondatrészek szorosabban összetartoznak egymással.

Ha kettőnél több mondatrész alárendeléssel kapcsolódik egymáshoz, akkor a mondaton belül ún. **szószerkezetláncot** alkotnak egymással. Ilyen az előző rész végén említett példa, de az elemzett mondatban több szintagmaláncot is megfigyelhetünk: *nagyon tehetséges sportoló megmutatta; végtelenül szerény sportoló megmutatta; tegnapi verseny után megmutatta; feltűnően csinos feleségének megmutatta; három kisgyerekének megmutatta; cuki kisgyerekének megmutatta*. A szószerkezetlánc utolsó szeme mindig az állítmány, ezért a mondat leghosszabb szintagmalánca mindig pontosan annyi tagból áll, ahány szintes a mondat.

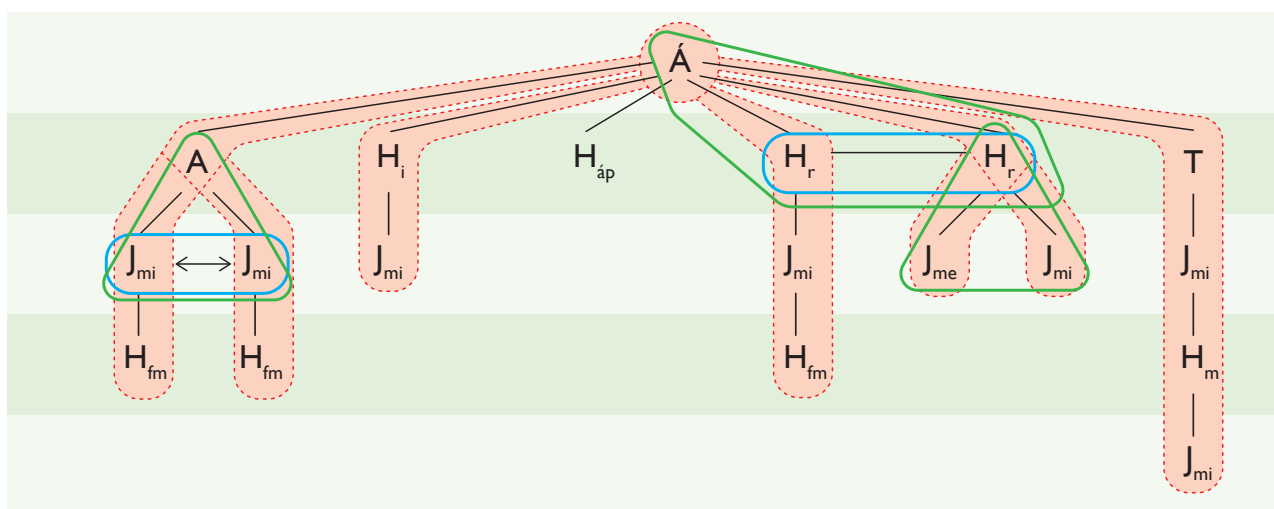
Az egymással mellérendelő viszonyban lévő mondatrészek **szószerkezetsort** alkotnak: *feleségének és kisgyerekének; tehetséges, mégis szerény*. Példamondatunkban csak két kéttagú szintagmasor van, de egy többtagú felsorolás vagy halmozás egészen hosszú szószerkezetsort is létre tud hozni, például *Hozd el a könyveket, a labdákat és az egyéb játékaidat, a fürdőruhádat, a fogkefédet, a naptejet, az irataidat, a pénzedet és a telefonodat!*

A magyar mondatokban előfordulhat ún. szerkezeti kétértelműség, amely nem a szavak több jelentéséből adódik, hanem abból, hogy egy mondat szerkezetileg többféleképpen is elemezhető. Pl. *Ausztriában lopott autóval karambolozott három magyar fiatal*. Ausztriában történt a karambol? Vagy Ausztriában lopták az autót? Melyik autó volt lopott: amelyikben a magyar fiatalok ültek, vagy amelyiknek nekiütköztek?

Egy mondatrész a saját közvetlen bővítményeivel együtt úgynevezett **szószerkezetbokrót** alkot: *megmutatta feleségének és kisgyerekének; tehetséges, mégis szerény sportoló; három cuki kisgyerekének*.

Az alábbi ábrán pirossal jelöltük az elemzett mondatban előforduló szószerkezetláncokat, kékkel a szószerkezetsorokat és zölddel a szószerkezetbokrókat.

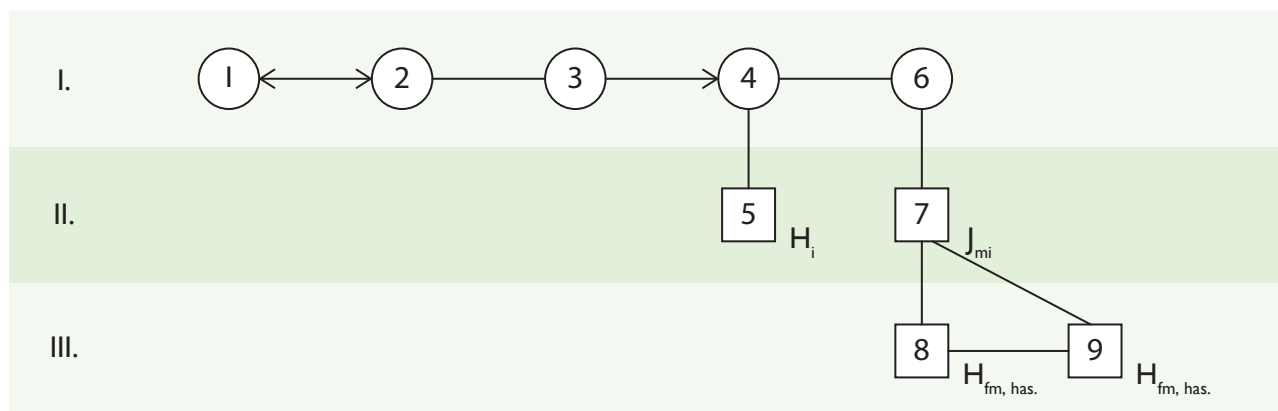
Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatokban

Ha egy összetett mondatot a tagmondatok viszonya alapján elemzünk, akkor is több szintet kapunk, amennyiben legalább egy alárendelés található a mondatban. Második példamondatunk többszörösen összetett, kilenc tagmondatból áll. Az alábbiakban megjelöltük a tagmondatatókat, és megszámoztuk a tagmondatokat.

damondatunk többszörösen összetett, kilenc tagmondatból áll. Az alábbiakban megjelöltük a tagmondatatókat, és megszámoztuk a tagmondatokat.

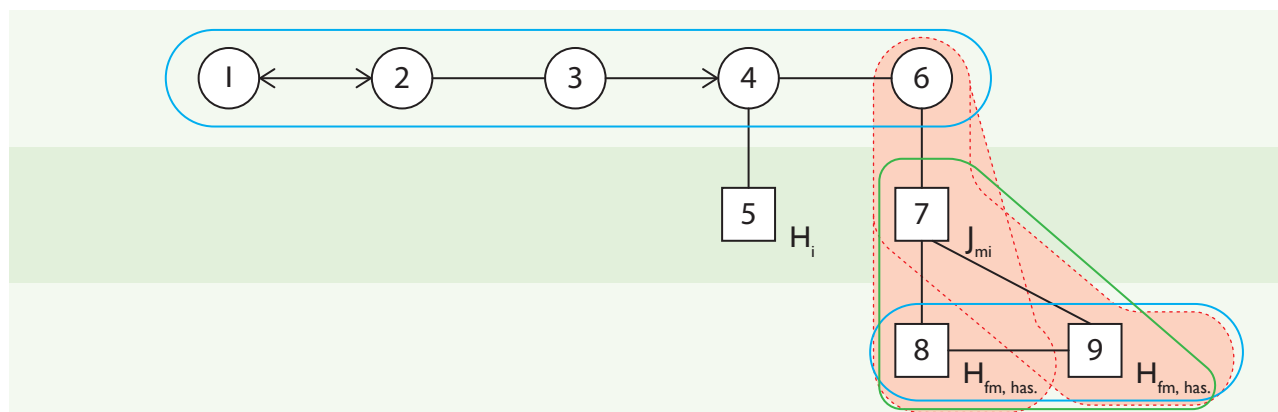
¹Ezt a sportolót nagyon tehetségesnek tartják,²ő maga mégis végtelenül szerény,³és mindennél fontosabb neki a családja,⁴ezért rögtön hívta őket tegnap,⁵miután megnyerte a versenyt,⁶és a telefonja kameráján keresztül büszkén mutatta nekik az aranyérmét,⁷amelyet olyan kemény küzdelemben szerzett meg,⁸mint amelyet ezelőtt még sosem kellett vívnia,⁹s amelyet talán el sem tudott volna képzelni.

Az elemzés eredményeként kapott ágrajz pedig így néz ki:

Jól látható, hogy az alárendelések miatt az összetett mondatban is kialakulnak mondat szintek. Ugyanígy megfigyel-

hetők **tagmondatláncok**, **tagmondatsorok** és **tagmondatbokrok**.

Egyéni feladatok

- Figyeld meg az alábbi mondat-sorozatokat!
 - Egy madár énekel.*
 - Egy madár a fán énekel.*
 - Egy madár a magas fán énekel.*
 - Egy madár a nagyon magas fán énekel.*
 - Egy madár a nagyon magas és öreg fán énekel.*
 - Egy madár a nagyon magas és öreg fán hangosan énekel.*
 - Egy madár a nagyon magas és öreg fán szépen, de hangosan énekel.*
 - Egy madár a nagyon magas és öreg fán szépen, de bántóan hangosan énekel.*
 - Egy madár és a párja a nagyon magas és öreg fán szépen, de bántóan hangosan énekel.*
 - Egy madár és a párja a kertünkben álló nagyon magas és öreg fán szépen, de bántóan hangosan énekel.*
 - Egy madár és a párja a kertünkben álló nagyon magas és öreg fán szépen, de bánatosan és bántóan hangosan énekel.*
 - Egy picike madár és a párja a kertünkben álló nagyon magas és öreg fán szépen, de bánatosan és bántóan hangosan énekel.*
 - A kezdeti tómondatot (egy eset kivételével) mindig egy-egy újabb mondatrészsel egészítettük ki. Ezt követve készítsd el a 12. mondat ágrajzát! Jelöld egyértelműen (és számozd is meg) a szinteket!
 - Keress szó szerkezetláncokat, szó szerkezet sorokat és szó szerkezetbokat a mondatban!
 - A sorozat egyik mondatában kivételesen nem egy, hanem két újabb mondatrészt adtunk az előző mondatához. Melyik ez a mondat? Vajon miért nem volt itt elegendő egyetlen mondatrészsel bővíteni a mondatot?
 - Folytasd tovább a sorozatot! Meddig tudsz eljutni?
- Az előző feladat 12. mondatát próbáld átalakítani a lehető legtöbb tagmondatból álló összetett mondatra úgy, hogy a jelentés a lehető legkisebb mértékben változzon!
 - Készítsd el a kapott mondat szerkezeti ágrajzát!
- Vörösmarty Mihály *A Gutenberg-albumba* című verse egyetlen – többszörösen összetett – mondatból áll. Készítsd el szerkezeti ágrajzát, és keress benne tagmondatláncokat, tagmondat sorokat és tagmondatbokat! (A verset megtalálod a tizedikes irodalmi szöveggyűjteményedben.)

Interaktív feladatok

- Az 1. feladat mintájára kezdjétek el fokozatosan kiegészíteni a *Csaba ül.* mondatot. Lehetőleg mindig egy-egy mondatrészt tegyetek hozzá az előző mondatához! Egyénileg dolgozzatok!
 - Vessétek össze a mondataitokat! Kié lett a leghosszabb?
 - Mindenki készítse el saját mondatának szerkezeti ágrajzát! Kié áll a legtöbb szintből?
 - Aki a leghosszabb mondatot írja, az rajzolja föl az ágrajzát a táblára! Keressetek benne szó szerkezetláncokat, szó szerkezet sorokat és szó szerkezetbokat!
- Készítsetek egymásnak feladványokat! Találjatok ki minél hosszabb, de értelmes, nyelvi és szerkezeti helyes egyszerű és összetett mondatokat, és készítsétek el egymás mondatainak szerkezeti ágrajzát! Közös beszélgetéssel megoldásaitokat!

Önálló kutatást igénylő feladatok

- Nézz utána, mit nevezünk *barokk körmondatnak*!
 - Könyvtárban vagy az interneten keresd meg Pázmány Péter néhány művét! Olvass bele, és írd ki néhány különösen hosszú mondatot!
 - Készítsd el a kiírt mondatok szerkezeti elemzését a tanult módon! Keres bennük láncokat, sorokat és bokat!

- Az interneten keresd rá Esterházy Péter *Függő* című regényére! A világhálón talált könyvismertető alapján szívesen elolvasnád Esterházy művét? Miért?

Kulcsfogalmak

mondat szint, szó szerkezetlánc, szó szerkezet sor, szó szerkezetboko, tagmondatlánc, tagmondat sor, tagmondatboko

25. SZÖVEGELEMZÉS

Az alábbi ábra segítségével röviden foglald össze a szövegtípusokról tanultakat! Egy-egy mondatban jellemezd az ábrán megnevezett szövegtípusokat!

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz az 1., 2., 4., 12., 23., 26., 27., 28., 35. leckében.

A szövegtani elemzés szempontjai

Irodalomórán nap mint nap szoktunk szövegeket elemezni. Az irodalmi-esztétikai szempontú elemzéstől azonban – bár kétségtelenül sok az átfedés köztük – meg kell különböztetnünk a szövegtani elemzést. Szövegtani szempontból – természetesen – nemcsak szépirodalmi, hanem bármilyen szövegtípusba tartozó szöveget – vagy szövegrészletet – elemezhetünk. A szövegtani elemzés elsődleges célja a szöveg külső és belső összefüggéseinek feltárása. Elemzésünk tárgya lehet írott vagy hangzó szöveg is – utóbbi esetben vizsgálatunknak ki kell térnie a mondat- és szövegfonetikai eszközökre (hangsúly, hanglejtés, hangerő, beszédtempó, szünetek stb.) is. Az alábbiakban az írott szövegek szövegtani elemzésének főbb szempontjait vesszük sorra, majd gyakorlati példaként megpróbálkozunk egy tudományos ismeretterjesztő szöveg rövid elemzésével.

- 1. Szövegtípus és -műfaj.** Tizedik osztályban megismertük a különféle szövegtípusokat. Ezeket szemlélteti a bevezető feladatban szereplő ábra. Szövegelemzés során először is azt kell megállapítanunk, hogy elemzésünk tárgya – a különböző kategóriák szerint – mely szövegtípusokba sorolható be, illetve egyértelműen besorolható-e, vagy bizonyos szempont(ok)ból valamiféle átmenetet képez. Szövegelemzés szempontjából a legfontosabb kategória talán a kommunikációs színterek szerinti osztályozás, hiszen ez fog továbbvezetni minket az adott szöveg műfajának meghatározásához. Ne ijedjünk meg, ha szövegünket nem tudjuk egy konkrét műfajba besorolni, hisz gyakoriak az átmeneti műfajú szövegek! A lényeg, hogy az elemzett szöveg legfőbb műfaji jellemzőit azonosítani tudjuk.
- 2. Szövegegységek, szövegtagolás.** A hosszabb szövegek (pl. regények) részekre, fejezetekre tagolódnak, amelyeknek akár külön címe is lehet. Az értelmezés szempontjából fontos a fejezetcímek vizsgálata, a különböző egységek egymáshoz viszonyított arányainak értékelése, az esetleges tartalmi eltérések megállapítása. A rövidebb szövegek fő egységei a – többnyire bekezdésekkel

jelölt – mondattömbök. A szövegelemzés során számba kell vennünk ezeket: hogyan építik föl, és hogyan strukturálják a szöveget? Hogyan szolgálják a szöveg üzenetének hatékony eljuttatását a befogadóhoz? Milyen tematikai sajátosságai vannak? Érdemes megkeresni és vizsgálni az egyes mondattömbök tételmondatát.

- 3. A mondatok kapcsolódása.** Az egyes mondatok egymáshoz való viszonyát szövegelemzésben mondattani-logikai szempontból vizsgáljuk. Megfigyeljük a viszonyszók használatát, illetve az aktuális mondattagolást és a szórendet is.

4. A szöveg jelentésbeli gerince. Megvizsgáljuk a címet, illetve a cím és a szöveg viszonyát, valamint a szöveg jelentésbeli kapcsolatait, **kohézióját**: a kulcsszavakat, illetve a szövegben előforduló izotópokat (szinonimák, névmások, körülírások, metaforák, alá- és fölérendelt fogalmak stb.).

Figyeljük meg a szövegben előforduló esetleges perspektívaváltásokat! A szerző mely nézőpontokból világítja meg szövege témáját? Ha találunk olyan szövegek közötti kapcsolatokat (intertextualitás), amelyek összekötik elemzett szövegünket más szövegekkel, és esetleg befolyásolhatják a jelentést is, akkor érdemes ezeket is megemlítenünk és értelmeznünk.

5. A szöveg grammatikai kapcsolóelemei (konnexió). Megfigyeljük az egyeztetéseket, amelyek azért fontosak, mert a magyar nyelvben nemcsak grammatikaiak, hanem jelentésbeliek is. A névmásításnak ugyancsak szerepe lehet nemcsak a kohézióban, hanem a konnexióban is. Térjünk ki a szöveg névelőhasználatára is, különös tekintettel a határozott névelőkre, hisz ezeknek visszautaló szerepük (is) van!

6. Stíluselemzés. Állapítsuk meg az elemzendő szöveg jellemző nyelvi elemeinek stilisztikai sajátosságait, nyelvhasználatának jellemzőit! Vizsgáljuk meg azt is, hogy a szöveg stilisztikai megoldásai

hogyan illeszkednek a szövegtípushoz és a műfajhoz, illetve milyen hatással lehetnek a befogadóra! A stíluselemzés során érdemes ki térni a nonverbális eszközök (írásjelek, a tagolás jelölése, az esetleges képi elemek) vizsgálatára is; azonban ezzel óvatosan bándjunk, mert a vizuális elemek (betűméret, betűforma, betűszín, illusztrációk stb.) nem a szöveg részei, csupán kiegészítői, amelyek egy szöveg eltérő közlései esetén változhatnak is, tehát azt is mérlegelni kell, hogy mennyire szerves a kapcsolat ezen eszközök és a tulajdonképpeni szöveg között. Verses szövegek esetében nem maradhat el a verstani elemzés sem. Fontos, hogy szövegtani elemzésünk végén szerepeljen egy rövid összefoglalás, mely összeköti egymással a különböző vizsgálati szempontokat, és rámutat arra, hogy ezek szerves egységben járulnak hozzá a szöveg értelmezéséhez. A szövegelemzés nem öncélú, mert a szöveg mélyebb megértését segíti elő.

A kohézió kifejezés a latin *cohaerere* ('összefügg') szóból származik. A kémiában a szilárd anyag atomjai vagy a folyadék molekulái között fellépő vonzóerőt jelenti. Ez biztosítja a szilárd testek állandó térfogatát és alakját. Magyarul: a kohézió tartja egyben a tárgyakat.

Egy tudományos ismeretterjesztő szöveg elemzése

▲ A tihanyi apátság alapítólevele

A *Tihanyi alapítólevél* s a *Halotti beszéd* magyar nyelvterületen keletkezett. A legrégebb ismert magyar vers szülőföldje azonban nem Magyarország volt.

A költemény, az *Ómagyar Mária-siralom*, mely 1280–1310 táján keletkezett, latin szöveg szabad átköltése. Mire 1922-ben véletlenül megtalálták, már majdnem olvashatatlanra vált. A hártylevélre írt verssorok nagy részét kikaparták. Csak nagytított fényképfelvételek tették láthatóvá, kibetűzhetővé az ómagyar szöveget.

A 37 sorból, 132 szóból álló vers – Mária siralma fiáért – a belgiumi Louvain egyetemének könyvtárában őrzött latin nyelvű kódexben látható.

[...]

A belgiumi egyetemi városka neve franciául Louvain, flamandul Leuven. Az *Ómagyar Mária-siralom* megőrzítő középkori kódex neve flamandul ment át a köztudatba.

A Leuveni kódex nem Magyarországon keletkezett. Az *Ómagyar Mária-siralom* Olaszországban, valószínűleg Bolognában vetették hártylevélre. Szerzője, a latin vers szabad átköltője mindenesetre magyar volt. Az első ismert magyar költőnek nevezhetnénk, ha tudnánk a nevét.

De névtelen. Magyar származású, Bolognába vagy más olaszországi helységbe került, ismeretlen Domonkos-rendi szerzetes lehetett.

[...]

A németek az első világháborúban, 1914-ben elpusztították a világhírű leuveni egyetemi könyvtárat. A békeszerződés kötelezte őket arra, hogy a megsemmisült gyűjteményt a régihez hasonló értékű kódexek, más kéziratok és könyvek átadásával állítsák helyre.

A német jóvátételi bizottság megkezdte vásárlásait, s ennek során 1922 áprilisában a müncheni Jacques Rosenthaltól több régi kéziratot s egy hártakódexet is vett. Ez a későbbi leltározás során a IV. 28. lajstromszámot kapta Leidinger György egyetemi tanártól, a müncheni bajor állami könyvtár kézirtárának igazgatójától.

Leidinger a kézirat átlapozása során a latin szövegen belül idegen, érthetetlen szövegre bukkant. Erről azonnal értesítette Babinger Ferenc német egyetemi magántanárt, aki magyarul is tudott. Ő megvizsgálta az idegen sorokat, és az alig-alig kibetűzhető szavakról azt állította, hogy azok ómagyar nyelven íródtak.

Babinger először Gragger Róbert magyar irodalomtörténéssel, a berlini Collegium Hungaricum vezetőjével közölte a felfedezést, Gragger pedig Budapestet értesítette, ahonnan Jakubovich Emil történészt, a Nemzeti Múzeum főkönyvtárosát küldték ki Németországba azért, hogy hitelesítse a kéziratot. [...]

A 134-ik hártalevél b lapján, a magyar szövegű első hasáb előtt s a magyar szövegű második hasáb után már latin szöveg olvasható. Az első hasáb magyar szövegének nagyobb részét – ki? kik? mikor? és miért? – súlyosan megrongálták. Igyekeztek letörölni, kikaparni az érthetetlen, idegen, „barbár” szöveget?

Gragger Róbert a 134b lapról Lipcsében nagyított fényképfelvételeket készíttetett. Egyetlen szó sem maradt kibetűzetlenül. A nagyításokról sikerült leolvasni a több mint hatszáz évvel ezelőtt keletkezett magyar költeményt. [...]

Több hártalevélen három magyar szerzetes keze vonása látható, olvasható. Magyar voltukra vall írásuk magyar „ductusa”, a korban használatos hazai sor- és vonalvezetés. Azt pedig, hogy hárman voltak, abból állapították meg, hogy három különféle magyaros írásmód nyomai lelhetők fel. [...]

A második világháborúban, 1940 májusában a leuveni egyetemi könyvtár teljesen leégett. A könyvtár legjelentősebb értékeit, közöttük a Leuveni kódexet, páncélszekrénybe zárták, mert közelített a front. [...]

A tűzvész után az épületben német tiszti bizottság katonai szemlét tartott. A belgák attól féltek, hogy a bizottság fel akarja kutatni és vissza akarja követelni az első világháború után jóvátételként átadott és a tűzvész ellenére is megmaradt értékeket.

A bizottság átment azon a benyílón is, ahol az elszenesedett faajtó mögött sértetlenül pihent a Leuveni kódex. A kis benyíló másik keskeny oldalán ugyanolyan faajtó látszott. Ez a mosdófülkébe vezetett. A bizottság tagjai látták a mosdó félig nyitott faajtóját, és azt hitték, hogy a másik, a megszenesedett faajtó mögött is ugyanolyan egészségügyi berendezés lehet.

Továbbmentek.

Ha megtalálják, s a háborút folytató, szüntelen légitámadásoknak kitett Németországba viszik viszsza, a *Világ világa*, *Virágnak virága!* egyszer már félig kikapart sorai talán végérvényesen megsemmisülnek.

(Ruffy Péter: *Virágnak virága* /részlet/. In: Uő.: *Bujdosó nyelvemlékeink*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977. 27–35.)

A szövegből – terjedelmi okokból – jó néhány bekezdést kihagytunk, de arra törekedtünk, hogy a szöveg lényege, struktúrája, belső logikája sértetlen maradjon, így el tudjuk végezni a szövegtani elemzést. Elemzésünk ugyanakkor kénytelen nélkülözni a teljesség igényét, csak a legfontosabb aspektusokat említjük meg.

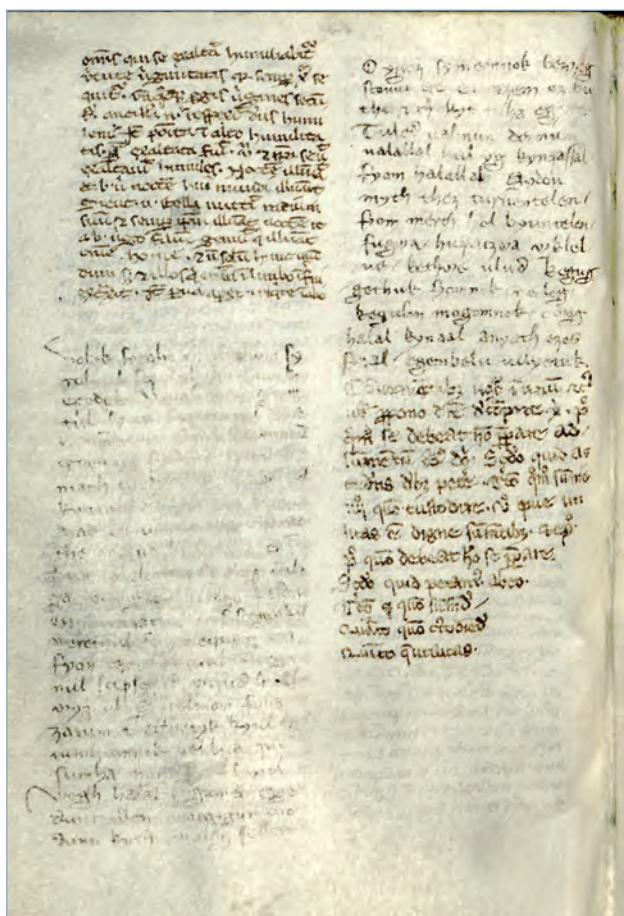
A szöveg eredetileg nyomtatott könyvben jelent meg, a kommunikációs eszközök szerint tehát nem digitális, a kapcsolat fajtája szerint írott szöveg. A szövegalkotás módja szerint tervezett; a kommunikáció iránya szerint monologikus (nincsenek benne párbeszédese részek, bár néhány kérdés szerepel benne). A kommunikációs funkciók szerint elbeszélő; elsődlegesen a tájékoztató funk-

ció érvényesül benne, és bár előfordulnak leíró részek is (a Leuveni kódex jellemzése), lényege az *Ómagyar Mária-siralom* keletkezésének és felfedezésének, valamint a kódexnek a kalandos története. A kommunikációs színterek szerint a tudományos, azon belül az ismeretterjesztő szövegtípusba tartozik elemzett szövegünk. Valójában egy monográfiának (Ruffy Péter nyelvemlékekről szóló könyvének) az egyik – önálló címmel rendelkező – fejezete, önmagában leginkább az ismeretterjesztő cikk műfaji jellemzőit hordozza. Tudományos témát dolgoz fel, de közérthető módon teszi, mert széles közönségréteghez kíván szólni: mindenkire, aki érdeklődik a téma iránt, de nem az adott tudományág (történeti nyelvészet) képviselője. A szakzsargont csak a minimálisan szükséges mértékben használja (pl. „a 134-ik hártylevél b lapján”), illetve meg is magyarázza (sőt egy helyen még idézőjelbe is teszi) a szak kifejezéseket: „írásuk magyar »ductus«, a korban használatos hazai sor- és vonalvezetés”. Helyenként a publicisztikai szövegtípussal mutat rokonságot: „Az első hasáb magyar szövegének nagyobb részét – ki? kik? mikor? és miért? – súlyosan megrongálták. Igyekeztek letörölni, kikaparni az érthetetlen, idegen, »barbár« szöveget?” Az ilyesfajta – hatáskeltő eszközként használt – közbevetett kiszólásként feltett kérdésekkel inkább az újságírás véleményező műfajaiban szoktunk találkozni. Szintén gyengíti a szöveg tudományos jellegét az utolsó négy bekezdés, mely a tudományos tényeken túl az írói fantáziára is épít, ahogyan elbeszéli azt a – nagyrészt elképzelt – szituációt, ahogyan a kódex a második világháborúban megmenekül(hetett). A szövegelemzéshez nem kell tudni, de érdekességgé megjegyezzük (s ezzel előző megállapításainknak tényszerű létjogosultságot is adunk), hogy a szerző nem nyelvtörténész, hanem újságíró volt.

A szöveg feltűnően rövid bekezdésekből áll, mégsem érezzük töredezettnek vagy túlságosan széttagoltnak. Az egyes mondatöbbségek többnyire egy-egy új információval építik tovább a szövege egész jelentését. A rövid bekezdéseknek lehet továbbá feszültségfokozó hatásuk is, erre a legjobb példa az egyetlen szóból álló utolsó előtti bekezdés: „Továbbmentek.” Az egyszerűsége, könnyű befogadhatóságra való törekvés tetten érhető a mondat szerkesztésén is. Az általunk közölt, húzott szöveg 39 mondatából 26 egyszerű mondat, 8 kéttagú, 4 háromtagú és mindössze 1 négytagú összetett mondat. Jellemző azonban a szó szerkezetbontások, valamint az értelmező jelzők gyakori használata, ami néhány mondat hosszát jelentősen megnöveli. (Pl.: „Babinger először Gragger Róbert magyar irodalomtörténésszel, a berlini Collegium Hungaricum vezetőjével közölte a fölfedezést, Gragger pedig Budapestet értesítette, ahonnan Jakubovich Emil történész, a Nemzeti Múzeum főkönyvtárosát küldték ki Németországba azért, hogy hitelesítse a kéziratot.”) Modalitás szempontjából a kijelentő mondatok dominálnak, kivételt csak a már idézett, kiszólásszerű kérdések jelentenek.

Címként a szöveg szerzője a tárgyalt nyelvemlék leghíresebb sorát („Virágnak virága”) választotta, melyből egy-

részt a közepes műveltségű olvasók is egyből tudni fogják, hogy az *Ómagyar Mária-siralom*ról lesz szó, másrészt pedig az ismerős, gyönyörű verssor kellemes érzést ébreszt az emberben, így már a cím elolvasásakor pozitívan hat a szöveg a befogadóra, és kedve lesz elolvasni. Tehát a cím egyben témamegjelölő és figyelemfelkeltő is. A nyelvemlék címe (*Ómagyar Mária-siralom*) összesen háromszor fordul elő a szövegben, meglepő módon először csak a második bekezdésben. Ugyanakkor izotópként már a bevezetésben megtörténik a meghatározásszerű megnevezése: „a legrégebb ismert magyar vers”. A szöveg további részé-

▲ Az *Ómagyar Mária-siralom*

ben még a következő kifejezések vonatkoznak izotópként az *Ómagyar Mária-siralom*ra: „költemény”; „hártylevélre írt verssorok”; „ómagyar szöveg”; „vers”; „Mária siralma fiáért”; „idegen, érthetetlen szöveg”; „idegen sorok”; „alig-alig kibetűzhető szavak”; „kézirat”; „érthetetlen, idegen, »barbár« szöveg”; „több mint hatszáz évvel ezelőtt keletkezett magyar költemény”; „*Világ világa, Virágnak virága!*”. Végigböngészve ezt a sort jól tetten érhetők a szövegben előforduló perspektíaváltások is: a tárgyilagos tudós és a nyelvemlékhez érzelmileg kötődő egyszerű magyar olvasóén kívül érvényesül a kódex középkori használóinak (akik a magyar nyelvet „barbár”-nak tarthatták), valamint a magyar kéziratot felfedező külföldi

kutatóknak a nézőpontja is. A szöveg további kulcsszavai: *magyar* (22 előfordulás – összetételekben is), *szöveg* (9), *Leuven/Louvain* (8), *kódex* (7), *hártya* (5), *kézirat* (5), *latin* (5). Ez a felsorolás jól tükrözi a szövegtopikot. A szövegfókusz a második, illetve a harmadik bekezdés tételmondatában található. A szöveg nagy része az ezekben megfogalmazott állításokat részletezi. Nagy hangsúlyt kap továbbá az az – először a második bekezdés harmadik mondatában szereplő – állítás is, mely szerint az *Ómagyar Mária-síralom* szövegét megpróbálták szándékosan eltüntetni a kódexből. Ez a motívum még kétszer (a szöveg közepén és végén is, tehát hangsúlyos, ún. pillérhelyzetben) visszatér. Ennek feszültségfokozó hatása van, hiszen meghökkentheti a mai olvasót. (Az más kérdés, hogy tudományos módszerekkel nem bizonyítható, hogy valóban így történt.) A névmási utalás viszonylag ritka a szövegben. Összesen 22 névmást találhatunk, ebből 12 mutató, 4 vonatkozó, 2 személyes, 4 kérdő (halmozásban). A mutató névmások többnyire összetett mondaton belüli kataforikus (előre-utaló) utalószóként szerepelnek: vagyis inkább jellemző a szövegre a szinonímás, körülírással helyettesítés (lásd a fent felsorolt izotópokat), mint a névmással történő. Különösen érdekes a szöveg névelőhasználat: hatvanötször fordul elő határozott névelő és mindössze egyetlenegyszer határozatlan névelő, ami arra utal, hogy a szöveg első sorban olyan olvasóknak szól, akik jól ismerik a szöveg tárgyát, hiszen határozott névelővel első sorban már ismert dolgokra szoktunk utalni. Előfordulnak a szövegben rövid, hiányos mondatok („De névtelen.” „Továbbmentek.”), melyeknek első sorban stilisztikai funkciójuk (feszültségkeltés) van. A szöveg viszonylag kevés kötőszót használ (16 alárendelő és 12 mellérendelő): ez nyilvánvalóan összefüggésben van az egyszerű mondatok túlsúlyával. A szöveg egy nagyobb szövegegységnek (a szerző *Bujdosó nyelvemlékeink* című könyvének) része. Az a tematika tartja össze a kiadvány egyes fejezeteit, hogy mindegyik

egy-egy sokáig lappangó nyelvemlékünkről, illetve ezek megtalálásának, fölfedezésének kalandos körülményeiről szól, erre utal a kötet cím metaforája is.

A fenti pontokban utaltunk a szöveg stilisztikai jellemzőire is: ismeretterjesztő szöveg lévén a tudományos és a publicisztikai stílus jellemzői keverednek benne. Igényes megfogalmazású, de mindenki által érthető, könnyen olvasható, lendületes, élénk stílusú szöveg. A nem nyelvi elemek közül megemlítendő a műcímek kurzív (dőlt betűs) kiemelése, mely az igényes nyomtatott kiadványok jellemzője (legyen szó akár tudományos, akár publicisztikai szövegekről, akár tankönyvekről).

Mivel elemzett szövegünk egy másik szövegről szól, ezért alapeleme az intertextualitás. Már a szöveg címe is idézet, de a szövegen belül is – bár ezeket a részeket kihagytuk – többször idézi az *Ómagyar Mária-síralmat*. Ugyanakkor a szöveg párbeszédet folytat a monográfia többi fejezetével is, az előző pontban említettek szerint.

Összefoglalás: Ruffy Péter *Bujdosó nyelvemlékeink* című monográfiájának *Virágnak virága* című fejezete a legelső ismert magyar vers, az *Ómagyar Mária-síralom* feltételezett keletkezési körülményeiről, felfedezéséről, valamint a szöveget őrző *Leuveni kódex* történetéről szól. Széles közönségrétegnek szóló, elbeszélő jellegű ismeretterjesztő szöveg, mely a tudományos és a publicisztikai szövegtípus és stílus jellemzőit egyaránt hordozza. A szöveg struktúrája jól áttekinthető, lineárisan épül fel. Rövid bekezdéseket és viszonylag egyszerű, jól áttekinthető mondat szerkezeteket alkalmaz. Címe egyszerre témamegjelölő és figyelemfelkeltő. Kulcsszavai mind a fókuszban lévő nyelvemlékhez és az azt őrző kódexhez kapcsolódnak. Jellemző a szövegben a szinonim és körülírással izotópok használata, a névmási utalás ritkább. Névelőhasználatában túlnyomó többségben vannak a határozott névelők, ami a témában járatos célközönséget feltételez.

1. Szövegtípus és -műfaj	2. Szövegegységek, szövegtagolás	3. A mondatok kapcsolódása	4. A szöveg jelentésbeli gerince	5. A szöveg grammatikai kapcsolóelemei (konnexió)	6. Stíluselemzés
monologikus, dialogikus vagy polilogikus	esetleges részek, fejezetek (és ezek címei)	viszonyszók használata	cím jellege, cím és szöveg viszonya	egyeztetések	illeszkedés a szövegtípushoz és a műfajhoz
elbeszélő, leíró vagy érvelő	a részek egymáshoz viszonyított aránya; tartalmi eltéréseik	aktuális mondattagolás	kohézió: kulcsszavak, izotópok	névmásítás	a nyelvhasználat jellemzői
szóbeli, írásbeli vagy írott beszélt	mondattömbök terjedelmi arányai, tematikai sajátosságai	szórend	perspektívaváltások	névelőhasználat	stílushatás
magánéleti, közéleti, publicisztikai, hivatalos, tudományos vagy szépirodalmi	tételmondatok		intertextuális kapcsolatok		nonverbális eszközök
					verstani elemzés (verses szöveg esetén)

▲ A szövegelemzés általános vázlata

Egyéni feladatok

1. Próbálkozz meg egy szépirodalmi szöveg elemzésével is! A fent olvasható mintaelemzés alapján készítsd el Örkény István *A végzet* című egyperces novellájának szövegtani elemzését!

Örkény István: *A végzet*

Valahol a Nagy Magyar Alföldnek egy kicsike tanyáján éldegélt egy család, apa, anya és két gyerek, mind pogácsakedvelők. Ha a mamának volt rá ideje, s kedvében akart járni övéinek, sütött nekik egy nagy tepsi pogácsát.

Egyszer azonban liszt helyett mérges rovarirtószert gyúrt a tésztába. Ízre nem volt rosszabb, így hát jól bepogácsáztak, s reggelre meghaltak mind a négyen, az apa, az anya, a gyerekek.

Negyednap eltemették őket, s aztán összejött a rokonság, meg a közeli és távolabbi szomszédok, ahogy az már illik, halotti torra. Homoki bort ittak, s hozzá a maradék pogácsát majszolgatták. El is patkoltak mind, ahányan voltak.

A mentősöknek – az orvosnak, a két hordágyvivőnek meg a sofőrnek – már nem akadt dolguk. Csak fejcsóválva körüljárták azt a sok halottat, s mielőtt visszaindultak volna, megettek néhány pogácsát, ittak rá egy kis bort.

Kivéve a sofőrt. Bort nem ihatott, mert vezetnie kellett, a pogácsát pedig nem szerette. De ami még ott maradt a tepsiben, azt újságpapírba csomagolva letette az ülése mellé, hogy kárba ne vesszen.

Jó lesz az még, gondolta, valakinek.
És most viszi!

2. Az elemzés elemzése: készítsd el ennek a tanügyi leckének a szövegtani elemzését!

Interaktív feladatok

1. Vesd össze társaiddal az 1. vagy a 2. feladat megoldásaként készített elemzéseiteket! Készítsetek listát azokról a közös tartalmi elemekről, amelyek több elemzésben is előfordultak!
2. Hatfős csoportokban készítsétek el egy vizsgálható rádióinterjú vagy podcast egy részletének szövegtani elemzését! Osszátok fel a lecke elméleti részében megadott hat elemzési szempontot a csoport tagjai között! Hetedik szempontként vegyétek figyelembe a hangzó szöveg nem nyelvi elemeit! Ezt a szempontot közösen dolgozzátok ki!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Lehetséges szövegtanilag elemezni egy egyetlen mondatból vagy akár egyetlen szóból álló szöveget? Könyvtárban, könyvesboltban vagy az interneten keresd meg Weöres Sándor *Egysoros versek* című kötetét! Válassz ki egy verset, és próbáld meg elkészíteni szövegtani elemzését!
2. Nézz utána a szövegtan mint nyelvészeti tudományág történetének!
 - a) Azt fogod tapasztalni, hogy a nyelvtudománynak egy viszonylag fiatal ága ez. Vajon miért ilyen későn kezdődtek a szövegtani kutatások?
 - b) Milyen részterületei vannak a szövegtannak?

Kulcsfogalmak

szöveg, szövegtan, szövegtani elemzés, szövegtípusok, szövegműfajok, mondatösszetétel, konnexió, kohézió, koherencia, stíluselemzés, nonverbális eszközök, intertextualitás, ismeretterjesztő szöveg, izotóp, télelmondat, szövegtopik, szövegfókusz

26. AZ ÉRVELŐ ESSZÉ

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 25., 27., 28., 35. leckében.

Tizedik osztályos tanulmányaidból elevenítsd fel az esszé műfaji jellemzőit és legfőbb típusait!

Mi az érvelő esszé?

Az esszé a tudományos munkák, a szépirodalmi művek, valamint a szónoki beszédek közötti átmeneti műfaj. Elnevezése a francia *essai* ('próba, kísérlet') szóból származik, mely azt sugallja, hogy az esszé szerzője kísérletet tesz a téma bemutatására, minél részletesebb kifejtésére, esetleg az olvasó meggyőzésére. Utóbbi esetben úgynevezett **érvelő esszé**ről beszélünk, melynek szerzője kifejti álláspontját az adott témával kapcsolatban; bemutatja az álláspontot támogató érveket, és cáfolja az ellenérveket.

A tétel

Érvelésnek nevezzük egy állítás, azaz **tétel** bizonyítását vagy cáfolását. Éppen ezért fontos a tétel pontos, egyértelmű megfogalmazása. Ahhoz, hogy érvelni tudjunk, alaposan ismernünk kell az adott témát. Ezért mielőtt hozzáfogunk egy érvelő szöveg megírásához, mindig alaposan tájékozódjunk a téma szakirodalmában!

Az érvelő esszé felépítése

Az érvelő esszé – a már jól ismert – három nagy egységből áll: **bevezetés–tárgyalás–befejezés**. Figyeljünk ezek terjedelmére! Az ideális arány: 1:5–3:5–1:5, tehát a tárgyalásnak nagyjából háromszor olyan hosszúnak kell lennie, mint a bevezetésnek vagy a befejezésnek. Az érvelő szöveg tárgyalása további részekre oszlik: **elbeszélés–részletezés–bizonyítás–cáfolás**.

A bevezetés

Az érvelő szöveg bevezetése egyrészt legyen **figyelemfelkeltő**, másrészt mindenképpen **jelölje meg a témát**! Az olvasó ráhangolódásának segítésére érdemes lehet egy érdekes történet vagy egy – a befogadó számára ismerős – szituáció rövid felvázolása. Természetesen ennek minél szorosabban kell kapcsolódnia a tételhez, amelyet ebből kell majd levezetnünk. **Kérdésként** is megfogalmazhatjuk a témát, hiszen ez elgondolkodtatja az olvasót. A kérdésre a bevezetésben még ne adjuk meg a választ, ezt majd a tárgyalás első bekezdésében, az ún. elbeszélésben kell megtennünk, hiszen ebben az esetben ez a válasz lesz maga a tétel. Fontos funkciója a bevezetésnek a befogadó **jóindulatá-**

nak megnyerése is, hiszen csak akkor fogjuk tudni meggyőzni, ha a szövegünk által szimpatikusak vagyunk neki. A bevezetésben ezért ne legyünk arrogánsak, ne fogalmazunk meg negatív értékítéletet, és ne személyeskedjünk (pl. „ki nem állhatom azokat, akik ananászt tesznek a pizzájukra”)! Ugyanakkor megszólíthatjuk az olvasót, a bevezetés hangneme lehet közvetlenebb, mint az esszé többi típusában. Ha például arról akarjuk meggyőzni olvasóinkat, hogy ne dohányozzanak (lehetőleg el se kezdjék, vagy még a függőség kialakulása előtt hagyják abba – a függőket valószínűleg nem lehet érvekkel meggyőzni), akkor nem szabad magukról a dohányosokról elítélően nyilatkoznunk. Saját példánkat (ha érintettek vagyunk/voltunk) vagy barátainkét felhozzhatjuk, legyen az akár pozitív, akár elrettentő példa, de mindenképpen tanúsítsunk empátiát az érintettek iránt!

Az elbeszélés

A bevezetésben megjelölt témát, helyzetet itt bővebben kifejthetjük, bemutatjuk. Ezután minél pontosabban meg kell fogalmaznunk azt a problémát, ha lehet, kérdés formájában, amelyben állást szeretnénk foglalni. A kérdésre az elbeszélés végén érdemes megadnunk saját egyértelmű válaszunkat, illetve álláspontunkat. Ez lesz szövegünk központi eleme, **tételmondata**, hiszen ez tartalmazza álláspontunkat, a tételt, amelyet a továbbiakban bizonyítani szándékozunk. A bevezetéssel kapcsolatban említett példánál maradva, ha azt a kérdést tettük föl, hogy megéri-e a dohányzás élvezeti értékéért cserébe vállalni a velejáró kockázatokat, akkor az elbeszélésben kell egyértelművé tenni nemleges válaszunkat.

A részletezés

A részletezés tételünk részletesebb kifejtését, **példákkal** való alátámasztását jelenti. Tehetünk **kitérőt** is egy újabb – az olvasó számára érdekes – történettel vagy a témához kapcsolódó **személyes élmény** felelevenítésével. Ezek előkészítik, megelőlegezik az érvelést, még ha konkrét érvek itt még nem is szerepelnek.

A bizonyítás

Tárgyalásunknak ez a része tartalmazza a konkrét érveket. Több érvet is felsorakoztatunk, ezért a bizonyítást magát is – érvenként – több bekezdésre oszthatjuk. A lényeg az, hogy a szövegtagolás gondolatmenetünk áttekinthetőségét szolgálja. Az érveknek számos fajtáját bevetethetjük. Származhat az érv **definícióból** (pl. *A nikotin a dohányban található erősen mérgező alkaloid: $C_{10}H_{14}N_2$. A dohányosok tehát mérgezik magukat.*); **ok-okozati összefüggésből** (pl. *Statistikai adatok alapján kimutatható, hogy a rendszeres dohányosok gyakrabban betegszenek meg, mint a nemdohányzók. Ráadásul nettó munkaidejük is kevesebb a cigarettafüst miatt. A kutatások szerint a nikotin károsan hat az agy teljesítőképességére is. A munkáltatóknak ezért jobban megéri nemdohányzó alkalmazottakat fölvenni.*); **körülményekből** (pl. *Pali bácsi tüdőrákban halt meg, pedig életében egyetlen szál cigarettát sem szívott el. A felesége, Joli néni viszont láncdohányos volt, a lakásban is cigarettázott. Pali bácsi tehát évtizedekig dohányfüstben élt, ami közrejátszott a betegsége kialakulásában.*); **összehasonlításból** (pl. *A dohányzás öregíti a bőrt. Te sokkal idősebbnek tűnsz az ikertestvérednél, aki nem dohányzik. Neked is le kellene tenned a cigarettát.*); **tényekből, adatokból** (pl. *A WHO kimutatása szerint az európai régióban 2020-ban az összes haláleset 46%-át valamilyen, dohányzás következtében kialakult betegség okozta. Megéri ekkora kockázatot vállalni a dohányfüst élvezetért?*); **valószínűségről** (Ibolya nem dohányzik. **Nem valószínű**, hogy miatta szólalt meg a füstjelző a mosdóban.); **tapasztalatból** (Ma már a második doboz cigarettát szívod. Holnap megint fájni fog a fejed.); **ellentétből** (A rendszeres dohányzás csökkenti a tüdőkapacitást, ezért **ronthatja** a sportteljesítményt is. Ha **leszoknál a dohányzásról, gyorsabban futnál le a 100 métert.**)

A cáfolás

Ahhoz, hogy hatékonyan érveljünk, meg kell próbálnunk az ellenkező álláspontot képviselő fejével is gondolkodni. A felkészülés során össze kell gyűjtenünk azokat az érveket is, amelyek az általunk bizonyítani kívánt tétel ellen szólhatnak. Ha ezeket hatásosan meg tudjuk cáfolni, az a mi álláspontunkat erősíti. Érdemes tehát az érvelő esszében ennek is szentelni legalább egy bekezdést. (A cáfolat típusait, módszereit lásd az 1. feladatban.)

A befejezés

A befejezés mindenképpen tartalmazzon összegzést, amely megerősíti álláspontunkat. Legerősebb érveinket akár meg is ismételhetjük (természetesen nem ugyanazokkal a szavakkal). **Visszautalhatunk** a bevezetésre is (keretes szerkezet). Zárhatjuk esszénket **kitekintéssel** (a jövőben milyen előnyökkel járhat majd, ha a mi álláspontunk érvényesül), ez lehet akár érzelmekre ható is. Befejezhetjük szövegünket egy **szónoki kérdéssel** is, mely elgondolkodtatja az olvasót, és bár nem adjuk meg rá a választ, érvelésünk alapján mégis nyilvánvaló.

Az érvek elrendezése

Érvelő esszénk megírására készülve össze kell gyűjtenünk a tételünk mellett szóló összes lehetséges érvet. Ezek között biztosan lesznek **erősebb és gyengébb érvek** is. Egy érvelő esszébe nem fér bele korlátlan mennyiségű érv, ezért a leggyengébbeket mellőzhetjük is. Ha már tudjuk, mely érveket fogjuk felhasználni, állítsuk őket erősrendbe! A szövegben négyféleképpen rendezhetjük el érveinket.

1. Fokozásos érvelésnek nevezzük, ha a gyengébb érvekkel kezdünk, és az erősebbeket hagyjuk a végére.
2. Ennek fordítottja az úgynevezett lejtéses érvelés.
3. De csoportosíthatjuk őket úgy is, hogy a legerősebb érvet tesszük középre, és a gyengébbekkel mintegy körülbástyázzuk.
4. Vagy fordítva: egy nagyon erős érveléssel kezdjük, és egy másik nagyon erős érveléssel zárjuk a bizonyítást, a gyengébbeket pedig közöttük helyezzük el.

Általában a fokozásos érvelést tartják a leghatásosabbnak, de a témától és az érvek jellegétől függően előfordulhat, hogy a többi módszer valamelyike célravezetőbb.

Egyéni feladatok

1. Az alábbi táblázatban a cáfolás legfőbb típusait láthatod, illetve típusonként a dohányzás ártalmasságával szemben felhozható egy-egy ellenérvet, ezeket meg kell cáfolnod. Írd le a füzetedbe a megfelelő cáfolatokat!

Ellenérv	Cáfolat típusa	Cáfolat
<i>Egyszer élünk! Minek éljek, ha nem tudom kiélvezni az életet? Imádom dohányozni. Egyszer úgyis meghalok, de addig hadd éljek úgy, ahogy én szeretnék!</i>	az ellenérvek erejének kisebbitése	
<i>Azt mondják, a dohányzás átlagosan öt évvel rövidíti meg az ember életét. Nos, én örömmel lemondok arról az utolsó öt évről, amikor már magatehetetlen vagyok, és pelenkázni kell. A szeretteimet is megkímélném ettől.</i>	az ellenérv hitelességének megkérdőjelezése	
<i>25 éve dohányzom, és semmi bajom.</i>	az ellenérvben megfogalmazott állítás (megalapozott) tagadása	
<i>Nem félek a dohányzás következményeitől. Nem vagyok hajlandó rettegésben élni, mert pont az állandó szorongás betegítene meg, nem a dohányzás.</i>	az ellenérv visszafordítása (viszontellenvetés)	
<i>A 88 éves nagymamám folyton dohányzik. Mindig azt mondja az érte aggódó rokonoknak, hogy addig legyenek nyugodtak, amíg dohányozni látják, mert addig jól érzi magát. Ha majd egyszer nem fog dohányozni, az azt fogja jelenteni, hogy baj van. Ebből is látszik, hogy a dohányzás igazából jót tesz az embernek, hiszen a nagymamám, amíg dohányzik, addig egészséges.</i>	figyelmeztetés az ellenérv ok-okozati összefüggéseinek helytelen voltára	
<i>Nálunk a családban mindenki dohányzik, de még senki sem halt bele.</i>	az ellenérv feltételes elfogadása, majd annak bizonyítása, hogy a feltétel nem helytálló	
<i>Állítólag a dohányzás tönkreteszi a hangszalagokat és az énekhangot, de én ebben nem hiszek: Enrico Caruso, a világ egyik valaha élt legnagyobb operaénekeise is láncdohányos volt.</i>	tények elhallgatásának felfedése	
<i>Nagyon sok élsportoló dohányzik. Az ő példájukon is látszik, hogy a dohányzás nincs hatással a sportteljesítményre.</i>	bizonyíték hiányára való figyelmeztetés	

2. A lecke elméleti része, valamint az 1. feladat alapján írd egy 500–800 soros érvelő esszét a dohányzás ellen!
3. Figyeld meg az alábbi szövegrészlet érvelési technikáját! Milyen érvtípusokat használ? Hogyan rendezi el az érveket?

„A Biblia nem égből pottyant isteni levél, hanem emberi könyv is, könyv a könyvek között. Mert Isten egészen gyöngéden kapcsolódott bele az emberek egymással folytatott dialógusába. A mi szavainkat akarta használni, hogy megértsük őt.

[...]

Amint ember lett az emberek között, úgy tett könyvet az asztalunkra a többi könyvünk közé, s ennek a könyvnek igazi nagysága csak az előtt nyílik meg, aki emberi esetlegességeit, fogyatkozásait s a többi könyvvel való testvéri kapcsolatát nem szégyelli tudomásul venni.

[...]

Ki ismeri jobban Jézust? Az, aki Istennek vallja, de egyúttal messzire tolja magától, vagy az, aki tagadja, hogy Isten, de gyakran keresi a tekintetét? Ki kerül közelebb a Bibliához? Az, aki szent könyvként, de idegenül nézi, vagy az, aki pusztán emberi művet lát benne, de forgatja, él vele, s lassanként belőle? Ha erre az alternatívára kell felelnünk, nem lehet kétséges a válaszunk.”

(Jelenits István: *Betű és lélek* – részlet)

Interaktív feladatok

1. Játssz társaiddal érvpingpongot! Két csapatban kell érvelnetek megadott témában (az egyik csapat egy állítás mellett, a másik ellene). A csapatok felváltva szólalhatnak meg (mindig egy-egy ember, lehetőleg minden körben más). Egyszerre egy érv hangozhat el. Ügyeljetek arra, hogy az egymást követő érvek az előzőre reflektáljanak, logikusan kapcsolódjanak hozzá! Amelyik csapat előbb kifogy az érvekből, az veszít. Javasolt témák:
 - *megéri emelt szintű érettségit tenni;*
 - *a gyerekeknek az általános iskolában jobban megéri először németet tanulni, mint angolt;*
 - *jobb az angol nyelvű filmeket eredeti nyelven nézni, mint szinkronizálva;*
 - *fontos, hogy a gyerekek az iskola mellett sportoljanak és zenét is tanuljanak;*
 - *az online oktatás kevésbé hatékony, mint a jelenléti;*
 - *a sikeres felvételihez nem elég az iskola: előkészítőre vagy magántanárhoz is járni kell;*
 - *Magyarországon a választójogot érettségihez vagy alapképzési vizsgához kellene kötni;*
 - *be kellene tiltani az iskolákban a mobiltelefonok használatát;*
 - *általános és középiskolában újra be kellene vezetni az iskolaköpeny kötelező viselését;*
 - *Magyarországon újra be kellene vezetni a kötelező sorkatonai szolgálatot.*

Kulcsfogalmak

esszé, tétel, bevezetés, tárgyalás, befejezés, elbeszélés, részletezés, bizonyítás, cáfolás, definícióból származó érv, ok-okozati összefüggésből származó érv, körülményekből származó érv, összehasonlításból származó érv; tényekből, adatokból származó érv; valószínűségből származó érv, tapasztalatból származó érv, ellentétből származó érv, összegzés, visszautalás, kitekintés, szóközi kérdés

2. a) Játsszatok láncírást! Üljetek körbe! Mindenki vegyen elő egy A4-es méretű üres lapot, és írjon föl egy tételt egy olyan témában, amely általában érdekli a fiatalokat, és jól lehet érvelni mellette és ellene is! Adjátok tovább a lapot a töletek jobbra ülőnek! Mindenkinek azt a témát kell folytatnia (érveket írni a tétel mellett vagy ellen), amely a kezébe kapott lapon szerepel. Egy menetben egy érvvel gazdagíthatod a sort, és ügyelj arra, hogy érved az azt megelőzőhöz kapcsolódjon (akár mellette, akár ellene)! Addig adogassátok tovább a lapokat, ameddig körbe nem érnek, vagyis el nem jutnak ahhoz, aki az elején magát a tételt fölírta. Olvassátok föl hangosan a közösen alkotott szövegeket!
- b) Mindenki írjon a saját maga által elindított szöveghez bevezetést és befejezést!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. a) Nézz utána az *érv* szó etimológiájának!
b) Az általad tanult idegen nyelveken mi az *érv* főnév és az *érvel* ige megfelelője? Honnan származik a kifejezés?
2. Az érvek ún. szillogizmusokra épülnek. Nézz utána a *szillogizmus* fogalmának, majd alkoss egyszerű, a mindennapi életből vett szillogizmusokat!
3. Olvasd újra Szophoklész *Antigonéjából* azt a jelenetet, amikor Haimón megpróbálja meggyőzni Kreónt Antigoné ártatlanságáról!
a) Vizsgáld meg, hogyan építi föl érvelését Haimón!
b) Csoportosítsd érveit típusuk szerint!
c) Vizsgáld meg Kreón érveit is! Milyen érvelési hibákat követ el?
d) Mi okozza Haimón érvelésének kudarcát?
e) Saját szavaiddal megfogalmazva írd Haimón nevében érvelő esszét!

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 25., 26., 28., 35. leckében.

Emlékezz vissza!

1. Mi a lényeges különbség a magánéletben és a közéletben (tehát inkább a nyilvánosságban) elhangzó szövegek között? Sorold fel a két csoport sajátosságait!
2. Sorold fel a tanult szövegípusokat!
3. Mi jellemzi a stílusréteggént tanult szónoki stílust?

A retorika kialakulása, története

A **szónoklattan**, más szóval retorika a nyilvánosság előtt előadott beszédekkel és elmondásukkal foglalkozik. Az ógörög városállamokban a beszédet és a tettet egységnek tekintették, így a beszéd kiemelt jelentőséget kapott az egyén és a közösség érdekeinek képviselésében is. Athénban együtt is tanították az anyanyelvet és a szónoklást. A szónoklást ráadásul művészetnek is tartották, innen az elnevezés is: **tekhné rhétoriké** (később latinul az **ars rhetorica**, **ars oratoria**), tehát az ékesszólás művészete.

Az oktatási gyakorlat azt is szükségessé tette, hogy kialakítsák a retorika tudományát. Megemlítendő például **Korax**, **Teisiasz**, **Gorgiasz**, **Iszokratész**, **Démoszthénész** neve, de elsősorban **Platón**t kell kiemelnünk, akinek álláspontja az antik retorika etikai alapelve lett: **a szónoklatnak igazságosnak kell lennie**. Az első nagy retorikai mű **Arisztotelész: Retorika** című 3 kötetes írása a Kr. e. 4. századból, amely többek között a különböző szónoki beszédekről, a szónoki beszéd felépítéséről és az érvelésről szól. De jelentős még **Cornificius Herenniusnak ajánlott rétorikája** (Kr. e. 1. sz.), valamint **Quintilianus Szónoklattana** (Kr. u. 1. sz.).

Később a történelmi-társadalmi változásokkal természetesen megváltozott a retorika helyzete és szerepe. A középkorban elsősorban az egyházban használták, a polgári demokráciák kialakulásával, a modern korban pedig a közélet és a politika lett a retorika alkalmazásának legfőbb területe. A retorikai szabályok alkalmazása ma is fontos szerepet játszik bármely nyilvános megszólalás sikerességében, hatékonyságában.

A szónoki beszéd eszköztárának változásai

A szónoki beszéd feladata körül már az ókorban is viták voltak. Az egyik tábor (Arisztotelész) inkább a meggyőzést, a másik (Quintilianus) inkább a hallgatókra gyakorolt hatást, a gyönyörködtetést tartotta elsődlegesnek. A meggyőzésről (érvelésről) külön tétel szól, ezért most inkább a figyelemfelkeltés és a hatás-keltés eszközeit vizsgáljuk.

Az antik retorikák szerint a szónoki beszéd stílusneme (fennkölt, közepes vagy egyszerű) feleljen meg a helyzetnek. A szövegnek világosnak, azaz könnyen érthetőnek, szerkesztettnek, azaz tagoltnak, áttekinthetőnek és ékezőnek (gyönyörködtetőnek) kell lennie. Az ékesség eszközei a szóképek és az alakzatok. A szóképek közül a legtermészetesebb a metaforák, a metaforákon alapuló komplex képek használata. De a szónoki beszédek jó része a szóképeknél gyakrabban él az alakzatokkal: az ismétlésekkel, a párhuzamos és ellentétes szerkesztéssel, a fokozással, a túlzással, a megszólításokkal, esetleg a felkiáltásokkal, a felszólításokkal, a retorikai kérdésekkel.

A jelenkori szónoklatok általában rövidebbek a korábbiaknál, különösen az ókoriaknál, és a logikus felépítésnél fontosabbak bennük a **figyelemfelkeltés** eszközei: a megszólítások mellett a váratlan fordulatok, a találó képes kifejezések, a humor és a szójáték. Az ünnepélyesség, az emelkedettség helyét pedig egyre inkább átveszi a közepes hangnem.

A szónok tulajdonságai, feladatai

A szónokkal szemben támasztott követelményeket az ókori retorikák az **étosz**, **pátosz**, **logosz** hármasságban jelölik meg. Az **étosz** a szónok egyénisége: megbízhatónak, tisztességesnek, tulajdonképpen erkölcsösnek kell lennie. A **pátosz** az érzelmekre, érzésekre vonatkozik: a jó szónok képes felmérni és figyelembe venni a hallgatóság érzelmeit, érzékenységét, és beszédében alkalmazza is az érzelmi hatáskeltést mint eszközt. A **logosz** a szónok mondandójának logikai erejét és racionalitását jelenti.

Fontos a szónok előadás közbeni viselkedése is. Felkészülten, önmagát nem túlzottan a középpontba állítva, kellő átéléssel mondja el közölnivalóját, amelynek felépítése legyen logikus, követhető, stílusa pedig legyen újszerű és figyelemfelkeltő, de nem közhelyes. Szintén fontos,

sőt elengedhetetlen, hogy a szónok beszéde érthető legyen. Egyrészt kiejtése feleljen meg a beszédtechnikai követelményeknek, másrészt a hangszközöket alkalmazza a szöveg érthetővé, felfoghatóvá tételének érdekében.

Egyéni feladatok

1. a) Olvasd el az alábbi szónoki beszédet, majd válaszolj az utána következő kérdésekre!

Ordass Lajos: Rádiószózat (1956. november 2.)

Az első érzés, melyet szóba öntök, legyen a hálaadás a hatalom egyetlen és örök Urának, Istenének. Az Ő sújtó keze jelenti számunkra a megpróbáltatást, fölemelő karja juttat minket minden örömhöz. Ha sújt, ha áld, Őt magasztaljuk.

Szólok hazánk ifjúságához. Ifjúságunk meglátta, hogy az út, amelyen vezetni akarták, nem magyarságunk útja. Éppen ezért nem lehet a magyar jövőért dolgozó ifjúságunk útja sem. Ennek a fölismerésnek első következménye az volt, hogy az ifjúság nemzetünk szabadságáért síkra szállt. Az a reménység éltet, hogy ugyanez az ifjúság fölismerte, vagy most ismeri föl, hogy magyarságunk jövője csak az örök Isten vezetése mellett található meg.

Kegyelettel adózunk mindazoknak, akik ebben a harcban életüket áldozták. Hálaival azoknak, akik sebeket viselnek, részvétellel azoknak, akikre most az életvesztés miatt gyász borul.

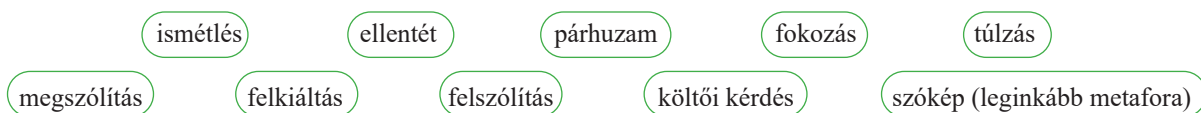
Szólok hazánk evangélikus egyházának gyülekezeteihez és lelkipásztoraihoz. Mi, néhányan – akik a fővárosban össze tudtunk gyülekezni – kinyilatkoztattuk, hogy népünk szabadságharcával azonosítjuk magunkat. Ezt kérem most mindannyiunktól. Meggyőződés, hogy egyházunk népe, a nemzet összességének legjobban fölfogott ügyét akkor szolgálhatja a legnagyobb hűséggel, ha életét és cselekedeteit Isten szent ígéjének irányítása alá helyezi. Végezzük el mindannyian az emberszeretet annyi munkáját, amennyire csak képesek vagyunk a nekünk adott erők szerint. Végezzetek hű szolgálatot a megbékélés érdekében. Kapcsolódjatok be az újjáépítés munkájába.

És van testvéri szavam a külföldön élő hittestvérekhez is. Isten szent nevében intézek néhány szót hozzátok, a nagyvilágban élő hittestvéreink. A közelmúltban jártak itt közöttünk képviselőitek. Megtapasztaltuk azt a szeretetet, mellyel egyházunk szabadságáért folyó küzdelmünket támogatták.

A szabadság útján elinduló egyházunk és nagyon nehéz megpróbáltatás alatt lévő hazánk nevében szólok most hozzátok, drága hittestvérek. A független Magyarország nemzeti kormánya kinyilatkoztatta országunk semlegességét. Kérlek Titeket, hogy minden Tőletek telhető segítséget adjatok meg nekünk ahhoz, hogy hazánknak ez a semlegessége elismertessék és így megtalálhassuk a jövőnkné útját. [...]

Jézus Krisztus nevében kérlek Titeket, segítsetek rajtunk. Mindent megteszünk, ami erőnkől telik, hogy hozzáink irányított adományaitokat, egyházi szervezeteink közreműködésével azokhoz juttassuk el, akik legjobban rászorulnak a keresztyén szeretet segítségére. Isten áldása legyen rajtatok.

- b) Állapítsd meg, hogy milyen retorikai eszközök vannak a szövegben, és gyűjtsd ki őket a füzetedbe!

2. Keresd meg az interneten Kossuth Lajos szegedi toborzóbeszédét! Hasonlóképpen az első feladathoz, keress benne retorikai eszközöket!
3. Hasonlítsd össze a két szöveget!
 - a) Inkább melyik „táborhoz” tartozik egyik és másik szöveg? Quintilianuséhoz vagy Arisztotelészéhez?
 - b) Melyek a legfontosabb, leghangsúlyosabb retorikai eszközök egyikben és másikban? Van közöttük hasonlóság?
 - c) Írj a füzetedbe példát mindkét szövegből az étoszra, a pátozra és a logoszra!
 - d) Melyik hangsúlyosabb az egyik, és melyik a másik szövegben?

Kulcsfogalmak

szónoklattán, tekhné retoriké és ars rhetorica, Platón és Arisztotelész, Quintilianus, meggyőzés és érvelés, gyönyörtetés, figyelemfelkeltés, étosz, pátoz, logosz

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 25., 26., 27., 35. leckében.

1. Az érvelésnek két módszere ismert: az indukció és a dedukció. Melyik mit jelent? Mondj példákat is!
2. Korábban tanultál különféle érvtípusokról. Ennek megfelelően egészítsd ki az alábbi táblázatot a füzetedben! Ahol a példa hiányzik, ott saját példát használj!

Érvtípus	Példa
Meghatározásból levezetett érv (definíció alkalmazása)	
Ok-okozati összefüggésből származó érv	
Következményből levezetett érv	
Körülményekből levezetett érv	
	<i>Az ügyvéd azt mondta, hogy ez jogilag nem oldható meg.</i>
	<i>Az elmélet gyakorlat nélkül olyan, mint a kerék tengely nélkül.</i>
Ellentétben alapuló érv	
Valószínűségeken alapuló érv	
	<i>A válaszadók 70%-át érdekelnék a nyelvi műsorok, ezért érdemes volna a közmédiában több ilyennek helyet találni.</i>

A **meggyőzés** több kommunikációs szinten és több műfajban jelentős szerepet játszik. Jelen van a szónoki beszédben (pl. politikai, egyházi, ünnepi beszéd), a vitában, a tanulmányban (tudományos szövegek), az érvelő esszében. Emellett a szemléltetés – bár mindig is nagy szerepet játszott, de – egyre jelentősebb, a technika fejlődésével egyre nagyobb meggyőző erővel bír.

Az **írásbeli meggyőzés** jól végiggondolható, szerkeszthető, könnyen strukturálható. Ennek oka, hogy a mai digitális technológia révén a szöveget folyamatosan alakíthatjuk, újraírhatjuk, és mivel van időnk és lehetőségünk a pontos kifejtésre, ezért leginkább a nyelvi eszközöket használjuk, a nyelvi kompetenciánkra hagyatkozunk. A szemléltetés az írásbeli meggyőzés esetében éppen ezért lehet ugyan jelentős, de korlátozottabban lehet csak használni, és általában véve jóval kisebb a szerepe, hatása, mint a szóbeli meggyőzésben.

A **szóbeli meggyőzés** a nyelvi kompetenciákon túl nagyobb mértékben, erősen épít a nyelvi performanciára, azaz a nyelvi megnyilvánulásra, az előadásra. A szóbeli meggyőzést lehet ugyan tervezni, de egyrészt a tervezettől valamelyest mindig el fog térni a megvalósulás, másrészt pedig a spontán beszédben, különösen párbeszédben – a partner beszédalakító szerepe miatt – kevés helye van a tervezésnek. A szemléltetés mint eszköz a szóbeli meggyőzésben hatékonyabb, mint az írásbeliben, sőt, itt szinte elhagyhatatlan.

A **szemléltetésre** gondolhatunk úgy, mint a meggyőzés **nem nyelvi eszközére**. Első és legfontosabb összetevője maga az előadó, megjelenése, valamint nonverbális kommunikációja: testtartása, mozgása, tekintete, arc- és kézjátéka, valamint hangja és az ún. vokális kommunikációja. A szemléltetési (és egyben meggyőzési) eszközök közé sorolunk tárgyakat (reáliákat), a különféle feliratokat, ábrákat, rajzokat. Idetartozik még a film(részlet), a videó, a hanganyag, az animáció. Ezeket általában az úgynevezett prezentációban foghatjuk egybe. Fontos, hogy mondandónk és a szemléltetés arányos legyen, erősítsék egymást.

A meggyőzés nem nyelvi eszközei viszont semmit sem érnek, nem tudnak mit alátámasztani a **nyelvi-logikai eszközök** nélkül. Így a meggyőzés elsődleges eszköze a már az ókori retorikákból is ismert érvelés. Az érvelő beszédnek, ha monologikus (pl. előadás), a következő fontos részei vannak: 1. bevezetés, 2. elbeszélés, 3. tétel, 4. bizonyítás, 5. cáfolás, 6. befejezés.

A hatékony meggyőzéshez – a megfelelő eszközök és felépítés használatán túl – fontos megfogadni pár olyan tanácsot is, melyek a korábban tanult tartalmi (érvelési) hibák mellé lényeges formai kívánalmakat is felsorakoztatnak:

- 1) Ne időzzünk a kelleténél többet az egyes érveknél!
- 2) Ne térjünk vissza többször ugyanazokhoz az érvekhez!
- 3) Ne hagyjuk félbe a megkezdett érvelést!
- 4) Ne ugorjunk egyik évről a másikra!

Végül pedig az érvek ellenpárjáról, a **cáfolatról** is érdemes szólnunk. A cáfolat a beszélőével ellentétes (vagyis vagy csak lehetséges) vélemények, érvek cáfolata, közömbösítése, megdöntése. Lényeges azonban, hogy

a cáfolat mindig a vita tárgyát, ne a vitázó személyét helyezze középpontba, különben bármilyen cáfolattípust használunk, általában véve nem leszünk sikeresek.

Egyéni feladatok

1. Milyen nonverbális segédletekkel, szemléltető eszközökkel készülnél az alábbi előadásokra? (Például: megjelenés, nonverbális kommunikáció, prezentáció stb.)

mesekör kisiskolásoknak

felvételi/állásinterjú motivációs beszéde

szavalóverseny március 15-én

tudományos kiselőadás fizikaórán

Kulcsfogalmak

írásbeli és szóbeli meggyőzés, szemléltetés, reáliák, nyelvi-logikai eszközök, tétel, bizonyítás, cáfolás, érvelési hibák

Páros feladatok

1. Írj bizonyítást a következő témákból kettőre, a másik kettőre pedig párod írjon! Próbáljátok meg különféle érvtípusokat (a meggyőzős különféle eszközeit: nyelvit és nem nyelvit) használni!
 - Az egyetemi diplomára szükség van, hogy jó állást szerezhessünk.
 - Az olvasás nagyon fontos, ezért mindegy, hogy mit, csak olvassunk.
 - Ha egészségesek kívánunk maradni, nem szabadna szinte semmilyen cukrot fogyasztanunk.
 - Az autóval való közlekedés néha elkerülhetetlen.

2. Cáfoljátok meg egymás bizonyításait! Használjátok különféle cáfolási eljárásokat (a cáfolat különféle eszközeit)!
3. Az előző lecke két szónoki beszédéből az egyik legyen a párodé, a másik a tied. Gyűjtsetek ki a nektek jutott beszédéből olyan nyelvi-logikai eszközöket, amelyek a meggyőzést szolgálják! Csoportosítsátok őket a tanult érvtípusoknak megfelelően! Ellenőrizték egymás munkáját!
4. Ezeket a szónoki beszédeket írott formájukban ismertétek meg, de eredetileg szóban hangoztak el. Az előző feladatban választott beszéddel kapcsolatban írd le, hogy szerinted milyen nem nyelvi szemléltetőeszközöket használhatott a szónok! Végül pedig próbáljátok meg egymásnak előadni a beszédet, figyelve a vokális kommunikációra (hangsúly, hanglejtés, hang-erő, szünet stb.)!

29. SZÓHASZNÁLAT ÉS STÍLUS

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 12., 15., 17., 18., 21., 30., 31., 32. leckében.

Korábbi tanulmányaidból idézd föl, mit jelentenek az alábbi fogalmak!

stílusérték

expresszivitás

stílusárnyalat

neologizmus

stílustípus

stílusminősítés

A szavak ereje

Nyelvhasználatunk, stílusunk legnagyobb ereje a szavakban rejlik. Jól tudják ezt íróink, költőink is, akik néha hónapokig, sőt évekig pihentetik egy-egy művüket, ha úgy érzi, egy adott szöveghelyre még nem találták meg a legodaillőbb szót, sőt gyakran az első (második, harmadik stb.) megjelenés után is módosítják szövegeiket egy-egy szó kicserélésével, nem kis munkát adva ezzel a hiteles szövegváltozatot kereső filológusoknak. Kosztolányi Dezső így vall a szó erejéről *Költő* című versében: „*nincs semmi más, csak a szó, mely elzeng / s visszhangot ver az időben, csak a szó, mely/példázza az időt, sűgyműlik el, hogyha beszéljük, / mint ütőereink gyors kopogása, s ha látjuk, / olvasva szemünkkel, akkép tűnik tova, mint az / emlékeink az élet ütemére. / De belőle ébred meg minden, ami elmúlt, / ő rakja egészbe azt, ami csonka, / föltámasztva a holtakat, egybefűzve őket, akik élnek.*” A nyelvi jelek (szintek) közül nem véletlenül épp a szavak vannak ilyen kitüntetett helyzetben. A szavak hangalakjának és jelentésének hangulatfelidéző képessége, valamint a kontextushoz való alkalmazkodóképessége adja nagyfokú **expresszivitásukat** (stílusbeli kifejezőerejüket).

Összetett jelentésrétegek

A szavak túlnyomó többségének nem egy jelentése van. Sőt egyetlen szó esetében is **jelentésrétegek hálózata** épül egymásra. Ahány szövegbe helyezünk egy szót, annyi újabb és újabb **konnotációval** (jelentéstöbbséggel) gazdagodhat a jelentésköre. És minden egyes újabb **jelentésárnyalattal** nő a szó expresszivitása is.

Hangulat, környezet felidézése

A környezetleírás alapját többnyire azok a szavak képezik, amelyek az adott környezetre jellemzőek, s felidéznek az adott környezethez társuló **hangulatot** is. Csokonai Vitéz Mihály *A boldogság* című versét olvasva szinte érezzük a nyáresti szellő simogatását, a virágok illatát, a bor és a friss eper ízét, halljuk a madarak és Lilla énekét: „*Most*

jázminos lugasban, / E nyári hűvös estvén, / Lillámmal ülök együtt: / Lillám velem danolgat / És csókolódva tréfal, / Míg barna szép hajával / Zefír susogva játszik. // Itt egy üveg borocskát / A zöld gypágyra tettem / És gyenge rózsaszállal / Száját be is csináltam, / Amott Anakreonnak / Kellő danái vannak / Kaskámba friss eperrel.” Szintén Csokonai Konstančinápoly című versében valósággal meg elevenedik a nyüzsgő közel-keleti város, pusztán a jellemző épületek, emberek, tevékenységek felsorolása által: „*Mennyi kincs, óh Múzsám! mely sok gyöngy s patyolat, / Mennyi nép, melyet visz csak egy parancsolat! / A tágas utcákon sok veres selyembe / Öltözött törökök találkoznak szembe. / Kevélyen ugratják az arabs paripát, / Szíván ázsiai dohánnyal tölt pipát. / Csillámló kardjoknak gazdag briliántja / Az olcsó aranyat megvetéssel szántja. / Itt néz ki egy dáma, de irígy fátyola / Minden szépségeket tölünk béburkola. / [...] / Jer más oldalára a fénylő Stambulnak. / A roppant templomok, nézd, miként kérkednek / Nevével a benne lakó Muhamednek! / [...] / Ti is itt állotok, köszálynai mecsetek, / Melyek a fellegek közé rejtettetek! / Hegyes tetőtöknek aranyozott holdja / Fényével az égi holdak számát toldja.*”

Szinonimák stílushatásai

A nyelv alapvető jellemzője a gazdaságosságra törekvés, a fölösleges elemek spontán kilöködése. Miért léteznek mégis **rokon értelmű szavak**, amelyek látszólag ugyanazt jelentik? A válasz a nevükben van: jelentésük rokon, de nem fedik le teljes mértékben egymást. A hétköznapi nyelvhasználatban is érezzük a különbséget például a **sült krumpli** és a **hasábburgonya** vagy a **kiskorú**, a **gyermek**, a **gyerek**, a **gyerkőc** és a **kölök** között. Természetesen a szépirodalom is kiaknázza a szinonimákban rejlő lehetőséget: „*Bújt az üldözött, s felé / Kard nyúl barlangjában, / Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában.*” (Kölcsey Ferenc: Himnusz) „*Te jól tudod, a költő sose lódit: / az igazat mondd, ne csak a valódit.*” (József Attila: Thomas Mann üdvözlése)

Tömörítés

Egy adott valóságdarabot minél tömörebben fejezünk ki, annál nagyobb hatást érhetünk el. A tömörítésnek, sűrítésnek mindig feszültségkeltő hatása van, a lírai nyelvhasználat különösen épít erre. Fokozza az expresszivitást, ha egy hosszabb kifejezés jelentése egy-egy szóba sűrítve jelenik meg. Például „*Hajdani, eltévedt lovas / Vág neki új **hínárú** útnak*” (Ady Endre: Az eltévedt lovas).

Eufemizmus, kakofemizmus

A **szépités**, illetve a **gúny** egyik eszköze lehet a szócsere, és nem is feltétlenül kell szinonimával helyettesíteni a kontextusba eredetileg kívánczó szót. Ha például egy túlsúlyos személyre azt mondjuk, hogy *erős*, vagy a kocsmát *könyvtárnak* nevezzük, akkor **eufemizmust** (szépitő kifejezést) alkalmaztunk. Ennek fordítottja a **kakofemizmus** (rosszabbító kifejezés), mellyel gúnyos hatást érhetünk el. Például *süketnek* nevezünk valakit, aki nem figyel ránk, vagy *idiótának* azt, aki – szerintünk – rossz döntést hoz, vagy egy kérdésben máshogy vélekedik, mint mi.

Túlzás

A gúny is mindig **túlzáson** alapul, de létezik túlzás gúny nélkül is. A túlzás lehet **nagyítás** vagy kicsinyítés, például „*fényévekre lakom a munkahelyemtől*” vagy „*egy pillanat türelmet kérek*”.

Irónia

Az **iróniának** is a legtöbbször szócsere az alapja. Az irónia azt jelenti, hogy jót mondunk arról, ami valójában rossz. Ha például valaki valamilyen rossz cselekedetet vagy hibát követ el, és mi erre azt mondjuk: „*Szép...*” vagy „*Bravó!*”, akkor valójában épp az ellenkezőjére gondoltunk, tehát ironikusan fogalmaztunk.

A szófajok stílushatása

Jellegükből adódóan a különböző szófajoknak eltérő a stílári kifejezőerejük. Az igékkel általában mozgalmasságot, dinamizmust; a névszókkal statikusságot fejezhetünk ki. Ha egy szöveg(rész)ben halmozzuk az igéket, azt **verbális stílusnak** nevezzük, ha az átlagosnál kevesebb igét és több névszót használunk, azt **nominális stílusnak**. Előbbire például Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című versének harmadik versszaka („***Tanulj** dalt a zengő zivatartól, / Mint **nyög**, **ordít**, **jajgat**, **sír** és **bömböl**, / Fákat **tép** ki és hajókat **tördel**, / Életet **fojt**, vadat és embert **öl***”), ahol tíz ige szerepel négy sorban, s ebből kilenc negatív jelentéstartalmú, öt pedig kifejezetten a szenvedés hanghatásait érzékelteti. Ez adja ennek a szövegrésznek a rendkívüli intenzitását, erőteljességét. Ezzel szemben például Tóth Árpád *Ó, kék és zöld...* kezdetű versének 11 sorában egyetlen ige van:

„*Ó, kék és zöld és arany ragyogás, / Illatok, gyanták, szél, forró sohaj, / Ó, fölgyújtott föld, szikrás levegő, / Piros lobogó szirmok s lebegő / Szelíd, kék füstként távol fák enyhe lombja. // Ó, égő táj, ó, szikrás levegő! / Tavaszi tűz, földből pirosan föltörő / Viráglángnyelvek, lebegő, / Szelíd kék füstje távol lombnak a lenge fákon, / Izzó arany amely zuhogva dől / A napkéselte rések boldog sebén...*” A nominális stílus segítségével itt állóképet fest a költő.

A német nyelvben a költő (Dichter) és a költemény (Gedicht) főnevek szótöve a *dicht* ('sűrű, tömör') melléknév. Ez a lírai nyelvhasználat tömörségére, sűrítetttségére utal.

Más nyelvváltozatból kölcsönzött szavak

Különös stílushatása lehet a szövegben egy-egy szónak, amely az alapszövegétől eltérő nyelvváltozatból származik. Ha egy tanár például az órán **szleng** kifejezéseket használ, azzal valószínűleg tanítványai szimpátiáját, bizalmát igyekszik elnyerni. Ha egy pap prédikációban ilyeneket mond, hogy „*Jézus az ultimate válasz*” vagy „*Figyelem, boomer alert!*” vagy „*Mi a túrótt üzenhet nekünk ez az evangéliumi szakasz?*”, azzal nyilván az a célja, hogy az egyház nyisson a közvetlenebb, lazább hangvételt vonzóbbnak találó fiatalok felé is. Ugyanakkor **stílustörésnek** is nevezhető, hiszen megszegi az adott szövegtípus, -műfaj, illetve stílusréteg **stílusnormáját**. Amikor József Attila lírai szövegbe helyez ipari **szak kifejezéseket** (*lendkerék, dinamó, transzformátor*), akkor az ábrázolt külvárosi környezet hangulatát idézi fel. Az epikai és a drámai szereplők általában saját társadalmi rétegüknek megfelelő szókincset használnak megszólalásaikban, és ez egyben **jellemzésük** eszköze. A 20. század népi írói előszeretettel alkalmaztak **tájszavakat**: ez nemcsak a **társadalomábrázolásnak** az eszköze, hanem a falusi, tanyasi környezet **hangulatát is felidézi**: „*Azok ottmaradtak egy álltó helyükbe s meg se moccantak többet, csak a bőrük reszketett a **pőcsik** csípése alatt.*” (Móricz Zsigmond: Barbárok)

Idegen szavak

Megfigyelhetjük, hogy a különböző stílusrétegek, illetve szövegtípusok eltérő mennyiségben használnak **idegen szavakat**. A tudományos szövegek például zömében idegen (főleg görög vagy latin, újabban angol, esteleg francia) szakkifejezéseket (**terminus technicusok**) használnak. Azért van ezeknek létjogosultságuk (még ha van is magyar megfelelőjük), mert a tudomány nemzetközi, s a nemzetközileg is ismert és elfogadott szakkifejezések használata megkönnyíti az idegen nyelvű szövegek megértését vagy lefordítását. Az ifjúság nyelvének a szókincsében az utóbbi évtizedekben jelentős az **angol**

mint világnyelv hatása, s ez egyre inkább begyűrűzik a köznyelvbe is.

A szépirodalomban az idegen szavak használatának expresszív ereje lehet. Arany János például *Szondi két apródja* című balladájában számos török szót használ (*bülbül, huri, gyaurl, sörbet, kaftán, Rusztem*), amelyek felidézik a török hódoltság idejének hangulatát, környezetét.

Az angol nyelv világnyelvi státusza a második világháborút követően alakult ki, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok politikai és kulturális befolyásának következtében. Ugyanakkor közrejátszhattak benne nyelvi okok is: az angol nyelv az utóbbi évszázadokban jelentősen leegyszerűsödött: megszűnt az ige-, a főnév- és a melléknévragozás, a nyelvtani nemek, a tegezés-magázás, így a nyelv rendkívül könnyen tanulhatóvá vált. A kelet-közép-európai térségben a 20. század második felében az orosz nyelvet próbálták a „szocialista országok” közvetítő nyelvénvé tenni – sikertelenül. A kötelező iskolai orosztanulás általános társadalmi ellenállásba ütközött, így eleve kudarcra volt ítélve, és 40 éven keresztül szinte teljesen eredménytelenül zajlott.

Archaizmusok

A **régies szóhasználat** lehet a korfestés eszköze, de ünnepélyesebbé, patetikusabbá is teheti a szöveg hangvételét. Ismét Arany János *Szondi két apródját* idézzük: „A vár piacára ezüstöt, aranyt, / Sok nagybecsű **marhát** máglyába kihordat” – a *marha* szót itt Arany a régi (‘kincsek, javak’) jelentésben használja, alkalmazkodva balladája cselekményidejéhez (16. század). Ady Endre *Istenhez hanyatló árnyék* című versének archaikus nyelvhasználatával az ószövevségi zsoltárokat idézi fel: „**Megűzeték** s nem nyugszom addig, / Mig hitedet meg nem nyерem.”

Neologizmusok

Az írók, költők vagy akár a hétköznapi nyelvhasználók által alkotott új kifejezéseket, egyéni szóalkotásokat nevezzük **neologizmusoknak**. Ezeknek a szövegben – szokatlanságuk révén – mindig figyelemfelkeltő hatásuk van. Vannak olyan szerzőink, akik nagy mennyiségben hoztak/hoznak létre neologizmusokat. Álljon itt néhány példa a meseíró Lázár Ervin szóalkotásai közül: *várkisember, mézmáz, hipszi-hopszázott, ólomhaha, ocsmonda, boszonér/tünkány, egyalvó* stb.

Egyéni feladatok

1. Értelmezd Juhász Gyula *Szavak* című versét! Milyen jelentőséget tulajdonít a költő a szavaknak?

Szavak

Szavak, csodálatos szavak,
Békítenek, lázítanak.
Eldöntenek egy életet.
Följárnak, mint a kísértetek.
Szárnyalnak, mint a gondolat.
Görnyedve hordnak gondokat.
Világokat jelentenek.
Meghaltál, ha már nincsenek.
Dalolnak és dadognak ők.
Gügyögnek, mint a szeretők.
Ölnek és feltámasztanak.
Szavak, csodálatos szavak.

2. Gyűjts minél több szépítő, gúnyos és ironikus kifejezést a mindennapi nyelvhasználatból!

Interaktív feladatok

1. Játék szinonimákkal.
 - a) Üljetek körbe, majd egyvalaki mondjon egy tetszőleges főnevet, melléknevet vagy igét! A tőle jobbra ülőnek egy szinonimát kell rá mondani, majd a soron következőnek egy újabbat. Aki nem tud mondani, kiesett a játékból, és a tőle jobbra ülő folytathatja. A kör addig tart, amíg ki nem fogytak az adott szó szinonimáiból. Három-négy kört játsszatok végig! Számoljátok össze, melyik szónak van a legtöbb rokon értelmű változata!
 - b) Írjatok verseket, amelyekben egy-egy szó összes szinonimája szerepel! Vizsgáljátok meg ezeknek egymáshoz viszonyított stílusértékét!
2. Vitasd meg társaidal, hogy Ady Endre *Az eltévedt lovas* című versében mit jelent a *hínárú* jelző!
3. Meséljétek el túlzásokkal a legutóbbi osztálykirándulásotok történetét!
4. Rendezzettek vitát: mi a véleményetek arról, ha egy szépirodalmi műben, egy színházi előadásban vagy egy filmben durva, trágár kifejezések szerepelnek?

Önálló kutatást igénylő feladatok

- a) Figyeld meg, hogy milyen jelentésbeli és hangulati változatossággal bír a *fa* szó az alábbi idézetekben:
„Kertészkedem melán, nyugodtan, / A **fák** sebeit kötözöm; / Halotti ének csap fülembe... / Eh, nekem ahhoz mi közöm! / Nem volt rokon, jó ismerős sem; / Kit érdekel a más sebe? / Elég egy szívnek a magáé, / Elég, csak azt köthesse be.” (Arany János: Kertben)
„Megállj, megállj, egész földet neked / Adám, csak e két **fát** kerüld, kerüld, / Más szellem óvja csábgyümölcsseit, / S halállal hal meg, aki élvezi.” (Madách Imre: Az ember tragédiája)
„Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak, / S azért a szent **fát** félretedd.” (Petőfi Sándor: A XIX. század költői)
„Hervadjon a fű, ahol megpihenne, / Akadjon fel, midőn a **fára** néz, / Enyhet ne adjon éhe, szomja ellen / A föld, s ne nyújtson soha emberkéz...” (Vörösmarty Mihály: Átok)
„Mennyi munka maradt végezetlen! / S a gyönyörök **fája** megszedetlen...” (Babits Mihály: Ősz és tavasz között)
„Jobb volna élni. Ámde túl a **fák** már / aranykezűkkel intenek nekem.” (Kosztolányi Dezső: Őszi reggeli)
„Beszél a **fákkal** a bús őszi szél, / Halkan beszélget, nem hallhatni meg; / Vajon mit mond nekik? beszédire / A **fák** merengve rázzák fejüket.” (Petőfi Sándor: Beszél a fákkal a bús őszi szél...)
„**Fa** leszek, ha **fának** vagy virága. / Ha harmat vagy: én virág leszek. / Harmat leszek, ha te napsugár vagy... / Csak hogy lényünk egyesüljenek.” (Petőfi Sándor: Fa leszek, ha...)
b) Folytasd a „fás” idézetek sorát! Keress a magyar irodalomból olyan műveket, amelyek a fa konnotációját tovább gazdagítják!
- Keress olyan szépirodalmi idézeteket, melyeknek stílusöbbltetet adnak a hangutánzó vagy a hangulatfestő szavak! Magyarázd meg ezek működését!
- Olvasd el Ady Endre *Sírni, sírni, sírni* és József Attila *Ülni, állni, ölni, halni* című versét! Hasonlítsd össze a két költeményt! Mi jellemző a versekben a különböző szófajok arányára? Milyen stílusértékük van a versekben az ige-neveknek?
- Egy napon keresztül figyeld, és írd föl magadnak a magyar nyelvű beszélgetésekben elhangzó idegen szavakat! A nap végén csoportosítsd őket aszerint, hogy mely nyelvből származnak! Melyeknek van magyar megfelelőjük? Mely esetekben lett volna érdemesebb a magyar változatot használni?

- Kérdezd meg szüleidet, hogy te kisgyerekként alkottál-e neologizmusokat! Ha igen, próbáld megfejtetni, hogy vajon milyen gondolatmenet révén hoztad létre őket!

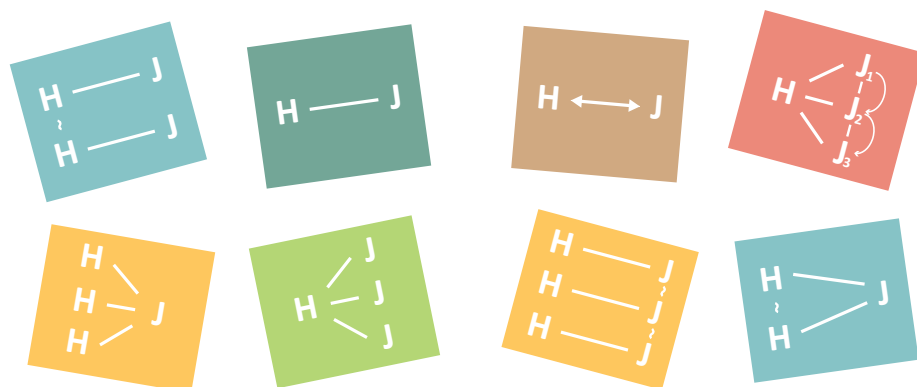
Kulcsfogalmak

szó, expresszivitás, konnotáció, jelentésárnyalat, szinonimák, tömörítés, eufemizmus, kakofemizmus, gúny, túlzás, nagyítás, kicsinyítés, irónia, szófajok, verbális stílus, nominális stílus, szleng, stílusnorma, stílusparódia, stílusörös, terminus technicus, jellemzés, tájshó, társadalomábrázolás, idegen szavak, archaizmus, korfestés, neologizmus

30. A SZÓJELENTÉS

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 15., 29. leckében.

Értelmezd az alábbi ábrákat! Hangalak és jelentés kapcsolatának mely típusait ismered? Példákat is említs!

A jelentésmező

Ha egy szót hallunk, olvasunk, kimondunk vagy leírunk, jelentései közül általában az egyikre gondolunk. De asszociatív módon eszünkbe juthat a többi jelentése is, illetve bevillanhatnak szinonimái, antonimája, valamint az azonos fogalomkörhöz tartozó fölé-, alá- és mellérendelt fogalmak. A *labdáról* eszünkbe juthat, hogy nevezhetjük pl. *lasztinak* is (szinonima), tisztában vagyunk vele, hogy *sporteszköz* vagy *játékszer* (fölérendelt fogalom), de arra is gondolhatunk, hogy épp egy *amerikaifutball-labda* akadt a kezünkbe, pedig *teniszlabdát* kerestünk a szekrényben (alárendelt fogalmak). Erről máris asszociálunk a tulajdonsága-

ikra (*nagy-kicsi, tojásdad-gömbölyű*), a velük üzhető sportokra, illetve a barátainkra, akikkel focizni vagy teniszezni szoktunk. Utóbbiak már a szó tágabb fogalomköréhez tartoznak. Ezt nevezzük egy szó **jelentésmezőjének**. A jelentésmező feltérképezése, bár nem feltétlenül tudatosan, illetve az ember által nem érzékelhető időegység alatt, de megtörténik minden szó esetében, amelyet befogadunk vagy használunk. Így tudjuk megérteni egymást, és tudunk eligazodni a szövegek sűrűjében. A *labda* szó jelentésmezőjét a teljesség igénye nélkül, csak jelzésszinten mutatja be az alábbi jelentéstérkép.

Motivált és motiválatlan szavak

Egy szó hangalakja és jelentése kölcsönösen feltételezik egymást. Ha hallom vagy kimondom a *ty+ú+k* hangsort, illetve látom vagy leírom a *t+y+ú+k* betűsort, akkor felidéződik bennem a jól ismert baromfi képe (esetleg jellegzetes hangja is). Ha pedig látok vagy hallok egy valódi tyúkot (vagy akár csak gondolok rá), akkor felidéződik bennem a *ty+ú+k* hangsor vagy a *t+y+ú+k* betűsor. (Persze, ha biológus vagyok, akkor lehet, hogy először a *Gallus gallus domesticus* megnevezés fog eszembe jutni, ha pedig a kontextusból az következik, hogy a hangorról vagy betűsorról egy kevésbé kedvelt nőismerősömré is asszociálhatok – akkor ez a szinonímia, illetve a poliszmia csodája.) A szoros kapcsolat ellenére a szavak többségének esetében nincs valódi összefüggés a hangalak és a jelentés között: a köztük lévő kapcsolat hagyományon, illetve társadalmi megegyezésen alapul. Ezeket hívjuk **motiválatlan** szavaknak. A motiválatlanságot bizonyítja, hogy különböző nyelvekben ugyanazt a jelentést teljesen más hangalakokkal fejezik ki (*út* = *road* = *Weg* = *battre* = *derrottar*). Rokon nyelvek szavai, illetve nemzetközi vagy jövevényszavak hasonlóak lehetnek a közöseredet miatt. Előfordul az is, hogy ugyanaz a hangalak több nyelvben is megtalálható, egymástól teljesen független jelentésben. (Pl. a *Rhonda* és a *Ruth* angol női nevek.) Ugyanez nyelven belül is viszonylag gyakran előfordul, ez a homonímia (*vár*, *ég* stb.)

Vannak azonban **motivált** szavak is, amelyek esetében a hangalakból következtethetünk a jelentésre. Ide tartoznak a **hangutánzó** és a **hangulatfestő** szavak. Előbbiek hangalakja konkrét hanghatást érzékeltet (pl. természeti jelenségeket – *dörög*, *csobog*, *süvít*; állatokét – *huhog*, *kukorékol*, *vakkant*); gépekét, eszközökét – *zakatol*, *durran*, *csilingel*; emberi hangmegnyilvánulásokat (*ásít*, *horkol*, *hahotázik*). Nem véletlen, hogy a hangutánzó szavak jelentős része sok különböző nyelvben hasonló hangalakokkal bír (pl. *mormol* = *murmur* = *murmeln* = *murmullo* = *murmurer* = *mormorare*). A hangulatfestő szavak hangalakja nem konkrét hanghatást idéz fel, hanem a megnevezett cselekvéshez vagy tulajdonsághoz kötődő hangulatot érzékeltet. Például a *cammog* vagy a *ballag* ige a közepén lévő hosszú más-salhangzóval és a mély magánhangzókkal érzékelteti a lassú haladást. A hangulatfestő szavak jelölhetnek cselekvést, különösen gazdag a magyar nyelv a mozgást, valamint az alvást kifejező hangulatfestő szinonimákban: *ficáncol*, *fityeg*, *izeg-mozog*, *billeg*, *dülöngél*, *andalog*, *baktat*, *bóklászik*, *bötyékel*, *totyog*, *caplat*, *csatangol*, *csörtet*, *döcög*, *evickél*, *flangál*, *hemzseg*, *hömpölyög*, *huppan*, *kecmereg*, *kóricál*, *kullog*, *libben*, *löttyög*, *mocorog*, *nyüzsög*, *penderül*, *pottyán*, *rebben*, *sertepertél*, *slattyog*, *slisszol*, *somfordál*, *sündörög*, *szökdécsel*, *tipeg*; illetve *szendereg*, *szunnyad*, *szundít*, *bóbiskol*, *szunyál*, *durmol*, *csicsikál*, *tentikél*, *horpaszt*, *alukál*, *aluszkál*, *szundikál*, *szunyókál*, *csucskál*, *szundizik*, *hajcsizik*, *tentézik* stb. Különböző tulajdonságok kifejezésére is hangulatfestő

szavak gazdag tárházából válogathatunk. Leggyakrabban ezek valamilyen szellemi vagy testi gyengeséget jelölnek: *bamba*, *böszme*, *bandza*, *bumfordi*, *bumburnyák*, *teszetsza*, *mamlasz*, *tutyimutyi*, *pipogya*, *gógyis* stb.

A szójelentés változásai

Hogyan jön létre a poliszmia? Miért vannak többjelentésű szavaink? Alaptétel, hogy a nyelv állandó változásban van. Ez igaz a nyelv minden szintjére, így a szókészletre is. Az elavulttá váló dolgok nevükkel együtt tűnhetnek el a köztudatból (pl. *sezlon*, *stencil*, *magnó* vagy *fedezet* [labdarúgásban]). Ezzel párhuzamosan viszont gazdagodik is a szókincsünk, hiszen az új jelenségeket is meg kell neveznünk (*billentyűzet*, *szelfibot*, *videobíró*). Azonban az embertelen sebességgel keletkező új fogalmakat képtelenség minden esetben új szavakkal megnevezni, mert akkor a nyelvi változás már követhetetlen volna, és rendkívüli módon megnehezítené a kommunikációt. Ezért gyakran a szókészlet már meglévő elemeinek jelentésköre bővül. Ez a jelentésbővülés általában motivált. Így lett az íróeszköz neve *toll* (eleink valóban tintába mártott lúdtollal írtak), az informatikában ezért beszélhetünk *könyvtárról* vagy *map-párról*, sőt – ha egészen régre megyünk vissza – a korsónak is azért van *füle*, mert hasonlít az emberi hallószervre, és a *hegygerinc* is hasonlóképpen kapta a nevét. A poliszmia szavak többségének egy **alapjelentése** van, és ehhez a nyelvtörténet folyamán egyre több **mellékjelentés** adódott hozzá. Ezek zöme névátvitellel jött létre. A szavak mellékjelentései egy idő után **állandósult**, **szótári (denotatív) jelentéssé** válnak. A szövegben a szavak azonban a szöveggörnyezetből adódóan aktuális, általában leszűkült jelentésükben szerepelnek. De az aktuális kontextusban a szó felvehet **járlékos (konnotatív) jelentést**, amely csak az adott szövegben létezik. Szépirodalmi szövegekben a szavak többségének egyszerre érvényesül a denotatív és a konnotatív jelentése. Ezt nevezzük **ket-tős kódolásnak**. Például József Attila *Óda* című versében a „*Hal-lom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem*” mondattal nem tudnánk mit kezdeni, ha a szavakat kizárólag denotatív jelentésükben értelmeznénk. A hírte-

Tudtátok, hogy az angol *coach* szó magyar eredetű? A 15. században a magyarországi Kocs községben találták fel a rugós lengéscsillapítóval ellátott, az addigi szekereknél jóval kényelmesebb lovaskocsit. A *kocsi szekér* jelzős szerkezetből jelentéstapadásal jött létre a *kocsi* főnév. Az elnevezés pedig a találmánnyal együtt indult világhódító útjára, átvette többek között a német (*Kutsche*); a francia, a spanyol és a portugál (*coche*); az olasz (*cocchio*); a svéd (*kusk*); a holland (*koets*); a román (*cocie*); a szerb és a horvát (*kočija*); a cseh (*kočár*); a szlovák (*kočik*); az oszmán-török (*koçu*) stb. Az átvévi nyelvek közül az angolban alakult ki a szó legszélesebb jelentéstartomány. A *coach* jelenthet többek között vasúti kocsit vagy autóbust is; sőt igeiként is használatos: a 'kocsit hajt' jelentésből származik a 'treníroz, edz', így közvetve az 'oktat, tanít, korrepetál, felkészít' jelentés is; s ebből – ismét főnevesülve – az 'edző' és az 'oktató'.

len fellobbanó, de reménytelen szerelmi vágyról szóló versben mint kontextusban azonban új értelmet nyernek a szavak: arról (az egyébként általános emberi tapasztalatról) van szó, hogy a lírai alanyt leigázták az érzelmei: képtelen józan döntést hozni, mert a szíve a tudata fölé kerekedett. (Érdekes, hogy magában ebben az értelmezésben is több metaforikus jelentésű szót használtunk – *leigáz, józan, valami fölé kerekedett* –, de ezeknek a metaforikus jelentése közismert, nem egyedi). Ugyanakkor ez azt bizonyítja, hogy a hétköznapi nyelvhasználatban is számos szóképet használunk, anélkül, hogy ez tudatosulna bennünk.

Szórend és jelentés

Közkeletű tévhit, hogy „a magyar nyelv szórendje szabad”. Ez egyrészt azért nem igaz, mert igenis léteznek szórendi szabályok, pl. igekötős igékre vonatkozóan (nem mondha-

tom, hogy **légy szíves, becsukd az ablakot*), vagy a minőség- és mennyiségjelzőnek közvetlenül meg kell előznie a jelzett szót (helytelen lenne az, hogy **ízletes nagyon gyümölcsöt ettem*), a viszonzások elhelyezésének lehetősége is korlátozott (**levest és főételt ettem is*) stb.; másrészt a magyar mondat szórendje nagymértékben befolyásolja a jelentést. Figyeljük meg, hányféle különböző jelentésű mondatot tudunk létrehozni pusztán a szórend variálásával abból a négy mondatrészből, hogy *a rendőr / követi / a bűnözőt / az utcán*. A szórenddel párhuzamosan változik a hangsúly, és ezzel együtt a jelentés is.

Egyéni feladatok

1. Rövid elemző esszében mutasd be, hogyan érvényesül a kettős kódolás József Attila *Reménytelenül* című versének alábbi soraiban!

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnék szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

2. Írj olyan mondatokat a megadott alappárokkal, amelyek által világos lesz a köztük lévő jelentéskülönbség!

fáradtság – fáradság
helység – helyiség
szível – szívvel
érem – érme
egyelőre – egyenlőre
épített – épített
elől – elől
ízetlen – íztelen
Nagyszombatban – nagyszombaton
egyhangúan – egyhangúlag
jártas – járatos
emberség – emberiség
gondtalan – gondatlan

Interaktív feladatok

1. Készítsd el az *iskola* szó lehető legrészletesebb jelentéstérképét, majd hasonlítsd össze egy társaddal a kapott eredményt! Mennyi egyezést találtok?
2. Készítsétek el a *Szórend és jelentés* című részben említett példából (*a rendőr / követi / a bűnözőt / az utcán*) a lehető legtöbb értelmes magyar mondatot! Csak a szórendet változtathatjátok, semmi más! Ki tudta a legtöbb mondatot alkotni? Vizsgáljátok meg, és értelmezzétek a mondatok közti jelentéskülönbségeket!

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Etimológiai szótárban nézz utána, hogy a magyar nyelv története során hogyan változott meg az alábbi szavak jelentése!

kocsi

féreg

húr

héj

fene

marha

hölgy

daru

bolt

cserép

diéta

2. Keress a magyar irodalomból az alábbi egyszerű közléseknek tartalmukban megfelelő képeket! Mutasd be az idézetekben, hogyan kaptak a szavak járulékos jelentést!

Nagyon meleg van.

Köd van.

Lement a nap.

Félek.

Se veled, se nélküled.

*Úgy szeretlek, hogy nem is tudom
szavakkal kifejezni.*

Ne hagyd cserben a hazádat!

Nem írok többet, mert nincs értelme.

Kulcsfogalmak

hangalak, jelentés, jelentésmező, jelentéstérkép, motivált szavak, motiválatlan szavak, hangutánzó szavak, hangulatfestő szavak, homonímia, alakpárok, poliszémia, alapjelentés, mellékjelentés, állandósult (denotatív) jelentés, járulékos (konnotatív) jelentés, kettős kódolás, szórend

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz az 1., 2., 3., 4., 15., 20., 25., 29., 30., 31. leckében.

Sorold föl a kommunikáció tényezőit és funkcióit! Mutasd be, hogyan érvényesülnek ezek Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című paródiakötetének előszavában!

Célozni tanulnak a katonák egy káplár vezetése mellett. Nem valami fényesen megy a dolog. A káplár dühösen szidja regrutáit, aztán kikapja a puskát egyiknek a kezéből, mikor éppen megint elhibázta.

– Szamarak – kiabál a káplár, – tudtok ti löni! Adjátok ide azt a puskát! Ide nézzetek!

Céloz és hetykén lő. De nem talál. Egy percre zavarba jön. Aztán mérgesen ráfordul az egyik katonára:

– Így lősz te!

Megint céloz. Nem talál. Egy másikhoz fordul:

– Így lősz te!

És így tovább. Végre kilencedszer talál. Mellére üt:

– És így lövök én!

*

A kilencedik lövés még késik. A káplár keze még reszket, de szemei egy árnyalattal talán már tisztábban látják a célt.

A stílus hatása

Minden megnyilatkozásunk hat a címzettre nemcsak tartalmával, hanem stílusával is. Ugyanazt a tartalmat sokféle stílusban közölhetjük, ezzel eltérő hatást kiváltva. A hétköznapi nyelvhasználat során a beszélők sok esetben ösztönösen alakítják megnyilatkozásaik stílusát, ám tudatosan is élhetünk ezzel a lehetőséggel. Művészi szövegek alkotása során (tehát a szépirodalomban) pedig kiemelkedő, az értelmezést nagyban befolyásoló szerepe van a **stílushatás**nak.

Esztétikai funkció

Legyen szó bármilyen közlésről, a nyelv kétféleképpen működhet: vagy csak közvetíti az üzenetet, segíti a kommunikációt, de önmaga – mint egy jó futballbíró vagy filmzene – gyakorlatilag észrevétlen marad; vagy önmaga is előtérbe kerül, és maga a közlés nyelvi megformálása is üzenethordozóvá válik. A kommunikációban ilyenkor érvényesül az **esztétikai funkció** is. Ha szerelmemnek azt mondom, hogy „*Te vagy számomra a legfontosabb*”, az lehet egy maximálisan őszinte vallomás, de csak az üzenet tartalmával hat a címzettre. Közlésemmel nagyobb hatást érhetek el, ha **stílus**eszközöket (**szóképeket**, **alakzatokat**, tehát expresszív erővel bíró, motivált kifejezéseket) használok. Ha például így fogalmazok: „*Te vagy életem értelme*”, abban valószínűleg már van némi túlzás (bár az adott pillanatban talán valóban érezhetem így), de épp ez a túlzás mint alakzat (hiperbola) válthat ki hatást, ráadásul itt egy azonosítás (metafora) is megbújik (te = értelem). A legnagyobb stílushatása természetesen akkor lehet a közlésnek, ha nem köznyelvi,

megszokott stílus

Többlettartalom

Az előző leckében szó volt a szavak denotatív (állandósult) és konnotatív (járulékos) jelentéséről. A szépirodalom egyedi képalkotása folytán a szavak többségének, így a nagyobb nyelvi egységeknek (szószervezeteknek, mondatoknak) is konnotatív jelentést ad (lásd a fenti József Attila-idézetet), s ezáltal az egész szöveget **többlettartalom**mal ruházza föl. Ez a **többletjelentés** ráadásul befogadónként eltérő is lehet, ezért tapasztaljuk azt, hogy a költő helyettünk mondja ki azt, amit mi érzünk, olyan expresszíven, ahogyan mi sohasem tudtuk volna. Ez az irodalom varázserejének egyik forrása.

Választás és elrendezés

A nyelvi közlések stílusa – akár szépirodalmi, akár egyéb szövegekről van szó – mindig **választás** és **elrendezés** eredménye: a rendelkezésünkre álló nyelvi elemek közül

(tehát a **szókincs**ünkből) kell kiválasztanunk a **kommunikációs tényező**knak (címzett, üzenet, csatorna, beszédhelyzet) és **funkció**knak (közlésünk céljának) leginkább megfelelőket, s ezeket a **nyelv szabályainak** megfelelően és a **megértés** szempontjából legpraktikusabban kell elrendeznünk (egymással kombinálnunk). Aki nagyobb szókincssel rendelkezik, annak több a választási lehetősége, s így értelemszerűen **választékosabban** tud beszélni, könnyebben ki tudja fejezni magát. A nagy olvasói tapasztalat (**olvasottság**, vagyis az, hogy gyakran találkozunk igényes szövegekkel, s ezeket mintaként tudjuk használni szövegalkotáskor) pedig az elrendezés során lehet segítségünkre: szavainkból könnyebben, rutinosabban tudunk **szó- és mondat szerkezeteket** alkotni, s végső soron a **szövegszerkesztésben** is segítségünkre lehet. Természetesen a **szövegalkotási készséget** nemcsak passzív módon (befogadással), hanem – gyakorlással – aktívan is lehet fejleszteni: a szóbeli szövegalkotást minél több (igényesen formált) beszéddel, az írásbeli szövegalkotást pedig sok írással.

A szépirodalom nyelvhasználata a hétköznapi nyelvhasználattól választás szempontjából is különbözik, de leginkább az elrendezés tekintetében tér el tőle. Általában igaz, hogy a szépirodalmi szövegek stílusa választékosabb, változatosabb, nagyobb szókincssel dolgozik az átlagosnál. Az is igaz, hogy nagy szerepe van benne az egyéni szóalkotásoknak (neologizmusoknak). Gyakran jellemző rá az archaizmusok (köznyelvben már nem használt kifejezések) vagy tájszavak használata. De azt is hozzá kell tennünk, hogy a szóhasználat (tehát a választás) nagyban függ a **műnem**től és a **műfaj**tól is, illetve (főleg epikai és drámai művekben, de ritkábban a lírában is) épp a stílus hatás érdekében minden egyéb stílusréteg és szövegtípus készletéből meríthet (és meríteni is szokott). Összességében tehát kimondhatjuk, hogy a költők és az írók – az egyéni szóalkotásokat leszámítva – ugyanabból a jelkészletből (a magyar nyelv teljes szókészletéből) válogathatnak, mint bárki más. A kiválasztott nyelvi elemek elrendezésében rejlik a lényegi különbség. A szavak egyedi, mindennapi tapasztalatainknak gyakran ellentmondó kombinációja adja a szépirodalmi művek stílushatását. Ez a lírai művek

esetében a legegértelműbb, de a másik két műnemre is igaz. („Az öngyilkos helyre ment, a padból tűt és cérnát szedett ki, és összevarrta a mellét, sziszegve és fintorogva.” – Karinthy Frigyes: *A cirkus*) A különleges jelkapcsolási módok az irodalom számára olyanok, mint a festészetben a különböző technikák, a zenében a szolfézs vagy a hangszerek kezelése.

A szépirodalomhoz kapcsolódó egyéb kommunikációs funkciók

Mint láttuk, a szépirodalom nyelvhasználatában – minden egyéb stílusréteghez és szövegtípushoz viszonyítva – a legnagyobb az esztétikai funkció jelentősége. De mivel az irodalmi művek jelentős részében élményekhez kapcsolódó érzelmek átadása a cél, ezért minden műben jelen van a **kifejező funkció** is. A mű nyilván hatni akar a befogadóra, tehát áttételesen a **felhívó szerep** is érvényesül. Amikor pedig irodalmi művekről beszél(ge)tünk, akkor kikerülhetetlen téma a szöveg nyelvi megformálása (hiszen ebből adódnak a stílusesszéközök, a stílus hatás – ez működteti a művet), ezért a kommunikáció **metanyelvi funkciója** lép előtérbe.

Egyéni feladatok

- Expresszivitás szempontjából állítsd sorrendbe az alábbi kifejezéscsoportok tagjait! Melyiket miért érzed gyengébbnek vagy erősebbnek? Állapítsd meg, milyen szóképek vagy alakzatok vannak bennük!

Gyáva nyúl vagy.
Gyáva vagy, mint a nyúl.
Nyúl vagy.

Mindjárt szomszám halok.
Rögtön kiszáradok.
Szomszám vagyok.
Vízet!!!

De rég találkoztunk!
Ezer éve nem láttalak!
Ezer éve...!
Hát te még élsz?!

Mindjárt lemerül a mobilom aksija.
Mindjárt lemerül a mobilom.
Mindjárt lemerül a mobiltelefonom akkumulátora.
Mindjárt lemerülök.

Hiányod átjár, mint huzat a házban.
Hiányzol.
Megőrülök nélküled.

Egyéni feladatok

2. A *Magyar értelmező kéziszótárban* az alábbi szavak mellett az irod stílusminősítés szerepel. A szótár magyarázata szerint ez arra utal, hogy ezek „csak a szépirodalomban, a költészetben használt” kifejezések. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a választékosság, az irodalmiság a modernség óta nem feltétlenül kapcsolódik a szépirodalom stílusához, tehát e stílusminősítés megnevezése félrevezető is lehet. A felsorolt szavak közül melyekkel találkoztál már? Milyen szöveggörnyezetben? Van köztük olyan, amelyet esetleg használni is szoktál? Mondj mindegyikre szinonimát, vagy írd körül a jelentésüket! (Szükség esetén nézz utána!)

azilum • evoé • görnyeszt • fejlík • gyermekifjú • hajnalpír • kacaj • dicső • lég • lemeztelenít • testiség • álmatag • bitó • miriád • vérzivatar

Interaktív feladatok

1. A magyar irodalom egyik legtalányosabb szövege Ady Endre *A fekete zongora* című verse, melyről a kortárs olvasók és kritikusok nagyon sokat vitatkoztak, számtalan különféle értelmezése is született, és anekdoták sora is kapcsolódik hozzá.
a) Olvassátok el a költeményt!

A fekete zongora

Bolond hangszer: sír, nyert és bűg.
Fusson, akinek nincs bora,
Ez a fekete zongora.
Vak mestere tépi, cibálja,
Ez az Élet melódiája.
Ez a fekete zongora.
Fejem zúgása, szemem könnye,
Tornázó vágyaim tora,
Ez mind, mind: ez a zongora.
Boros, bolond szívemnek vére
Kiömlik az ő ütemére.
Ez a fekete zongora.

b) 3-4 fős csoportokban vitassátok meg a szöveghez kapcsolható konnotációkat! Ti hogyan értelmeztétek a verset? Próbáljátok a csoporton belül konszenzust találni!

c) A csoportok hasonlítsák össze versértelmezéseiket!

d) A vers megjelenését követően annyi vitára adott okot, hogy kivételesen maga a költő is megszólalt műve értelmezésével kapcsolatban. Először 1909. november 27-én a Royal kávéházban rendezett esten olvasta föl *Poéta és Publikum* című írását, melyet *A fekete zongora* „magyarázatával” zár. Később a szöveg a *Huszdik Század* folyóirat 1910. január–februári számában is megjelent: „Eredetileg azt is akartam, hogy ez estén Tömb Szilárdja leszek magamnak, s megpróbálom magamat magyarázni. Szerencsére meggondoltam a dolgot, s most már csak annyit kérek: ne ijedjenek meg Önök még a híres fekete zongorától se. Ha a hatalmas Istent szabad volt ezer meg ezer vallásban mindig másként látni, s ha szabad volt őt szakállas öreg férfúnak is festeni, a szegény mindnyájunkkal rendelkező Sors is kiheveri, ha én egy hangulatban titokzatos, fekete zongorának éreztem és hallottam, melynek hangjára táncoljuk el és ki valamennyien ezt a mi bús, szegény, végzetes életünket.” Hogyan illeszkedik a költő „magyarázata” saját értelmezéseitkehez? Vitassátok meg, hogy érvénytelení-ti-e a különféle értelmezéseket az, ha az alkotó másként nyilatkozik saját művéről!

e) Milyen stílushatása van *A fekete zongorának*? Konkrétan ennek a versnek az esetében hogyan függ össze a stílushatás és a többlettartalom?

f) A versmagyarázathoz Ady a *Poéta és Publikum* zárómondatában még ezt is hozzáfűzte: „amit mondtam Önöknek, prózába kényszerített vers”. Hogyan értékelték ezt a kijelentést?

Interaktív feladatok

2. Osszátok ketté a csoportot! Válasszatok az alább megadott témák közül!
 - a) A csoport egyik fele alkotson az adott témában szépirodalmi műveket (pl. ódát, elégiát, dalt, balladát, mesét vagy novellát), a csoport másik fele pedig ugyanabban a témában nem irodalmi szövegeket (pl. blogbejegyzést, tudósítást, hétköznapi párbeszédet, posztot).
 - b) Hasonlítsátok össze az elkészült műveket stílusesszók és stílushatás tekintetében! Javasolt témák:
 - egy aktuális közéleti esemény
 - egy mindannyiátok által jól ismert, közkedvelt hely
 - egy népszerű tanároto

- az iskolátok
- a közösségi média
- egy művészeti alkotás (irodalmi mű, zene, film, festmény stb.)
- szeretet
- szerelem
- harag, indulatok
- szűkebb közösséghez (család, baráti kör, osztály-közösség) vagy tágabb közösséghez (haza, Európa, emberiség) fűződő viszony
- emberi kapcsolatok
- természet
- környezetvédelem, fenntarthatóság
- életmód, egészség
- hit, világnézet
- történelem

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Könyvtárban vagy az interneten keresd meg Pilinszky János *Négysoros* című költeményét!
 - a) 8–10 mondatos miniesszében fejtsd ki, milyen stílushatása van a versnek!
 - b) Milyen értelmezési lehetőségek jutnak eszedbe anélkül, hogy utánaolvasnál?
 - c) Befolyásolhatja az értelmezést a formára utaló verscím?
 - d) A vonatkozó szakirodalomban keress különböző elemzéseket, értelmezéseket! Találtál ezekben kapcsolódási pontokat a te értelmezése(i)ddel?
2. Olvasd el Kosztolányi Dezső *Pilvax* című írását (megjelent az *Élet* c. folyóirat 1910. november 6-i számában)!

- a) A szöveg műfaja sajátos. Nekrológ, de – szokatlan módon – nem egy ember emlékére íródott. Miben hasonlít és miben különbözik egy hagyományos nekrológtól?
- b) Elemezd a szövegben előforduló stílusesszókot! Milyen stílushatása van a szövegnek?
- c) A szöveg nem szépirodalmi mű. Hol és hogyan érződik rajta mégis, hogy egy olyan szerző alkotása, aki nemcsak újságíró, hanem szépíró és költő is volt egyben?
- d) Stílusesszók és stílushatás szempontjából hasonlítsd össze a szöveget Kosztolányi Dezső egy kávéházi tematikájú versével, a *New York, te kávéház, ahol oly sokat ültem* című költeménnyel! Hogyan lehetne a két szöveg alapján megfogalmazni a nem irodalmi és szépirodalmi szövegek stílusának különbségeit?

Kulcsfogalmak

szépirodalom, kommunikációs tényezők, kommunikációs funkciók (esztétikai funkció, kifejező funkció, felhívó funkció, metanyelvi funkció), stílusesszók, szóképek, alakzatok, metafora, hiperbola, többlettartalom, aktuális jelentés, választás és elrendezés, szókincs, szövegszerkesztés, műnem, műfaj

E témakör feldolgozásához további segítséget találhatsz a 2., 7., 8., 9., 10., 12., 14., 16., 17., 18. leckében.

Magyarázd meg az alábbi fogalmakat, és tisztázd egymáshoz való viszonyukat, összefüggéseiket!

köznyelv

nemzeti nyelv

nyelvi norma

területi nyelvváltozatok

nyelvművelés

irodalmi nyelv

regionális köznyelv

sztenderd

társadalmi nyelvváltozatok

Látens és kodifikált norma

Mióta az ember beszél, minden kisebb-nagyobb beszélő-közösségnek van nyelvi normája. Ez a múltban általában nem volt tudatos, csak a közösség beszédéhez való egyfajta igazodási pontként létezett. Ezt nevezzük **látens normának**. A magyar nyelv történetében a 16. század óta figyelhetők meg tudatos egységesítési törekvések, melyek a 19. században, a nyelvújítással kaptak igazán erőre. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő tevékenysége hozta létre a magyar nyelvtörténetben az úgynevezett **kodifikált normát**, amely tudományos alapon meghatározott nyelvhasználati elvárásrendszert jelent.

A nyelvi norma kialakulása

Nyelvünk történetében a **nyelvújítást** megelőző évszázadokban nem beszélhetünk sem irodalmi nyelvről, sem köznyelvről, sem sztenderd nyelvváltozatról, sem kodifikált nyelvi normáról. **Kazinczy Ferenc** és követői, a **neológusok** voltak az első, akik tudatos **normateremtő tevékenységet** folytattak. Céljuk épp egy – a területi és társadalmi nyelvváltozatokon felül álló – **sztenderd nyelvváltozat**, egyben **szépirodalmi stílus** (Kazinczy megnevezésével: „**fentebb stíl**”) kidolgozása és elterjesztése volt. Elsődleges eszközük pedig a **szóalkotás**, méghozzá tömeges mennyiségű új magyar kifejezés létrehozása, a magyar szókészlet gazdagítása volt. Nyilvánvaló túlkapásaik és az őket ért éles kritika ellenére mozgalmuk hosszú távon elsőprő sikert aratott. Kb. 10 000 nyelvújítási szó gyökerezett meg a magyar nyelvben, melyeket ma már szókész-

letünk nélkülözhetetlen elemeinek tartunk (pl. *ajánlat, baleset, csavar, divat, egyén, fém, gép, gyakorlat, hajlam, irodalom, járda, kórház, lámpa, művész, növény, nyelvtan, óvoda, ötlet, perc, rács, sétány, szabály, tűzoltó, uszoda, üzlet, vágy, zene, zsarnok* stb.)

Amit a nyelvújítás a nyelvváltozatok szintjén – a 19. század elejére – létrehozott, az egy művelt **társalgási nyelv**, amely az irodalmi lapok és divatlapok nyelvváltozatává is vált. Az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó írástudó városi lakosság körében ezzel párhuzamosan alakult ki egy olyan **népnyelv**, amely már került a nyelvjárási jellegzetességeket, de a nyelvújítás szavait is csak kismértékben használta. A **köznyelv** ennek a két nyelvváltozatnak az ötvözetéből alakult ki. A romantikus költők (Petőfi, Arany) versei már ezen az új köznyelven szólaltak meg, így a 19. század második felére ez vált a magyar nyelvi **sztenderddé**.

Követendő (kodifikált) **nyelvi normáról** inkább csak a **nyelvművelés** létrejöttétől kezdve beszélhetünk, bár ezt a reformkor óta létrehozott helyesírási szabályzat, nyelvtanok, szótárak alapozták meg. A nyelvművelést 1872-től, az Akadémia által létrehozott **Magyar Nyelvőr** című folyóirat indulásától datálhatjuk. A lap céljait **Szarvas Gábor** szerkesztő az 1872. január 15-én megjelent első szám *Mit akarunk?* című bevezető cikkében így fogalmazta meg: „Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetelt, a tisztaság elmozdítását; akarjuk a követelményeknek tel-

jesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben élénkíteni, az által hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani. E végből kutatni fogjuk 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek.” A nyelvi normát (bár ezt a kifejezést akkor még nem használják) tehát némileg önkényesen, de mindenképpen „mesterségesen” a nyelv kutatói határozzák meg, nyelvtörténeti, nyelvjárási és kortárs irodalmi forrásokból levezetve. Fontos célkitűzés a nyelvújítás azon szavainak kiirtása, melyek a szerkesztők szerint ellentmondanak a magyar nyelv szabályainak, illetve az idegen szavak üldözése.

Nyelvi norma a 19–20. század fordulóján

Szarvas Gábor 1895-ben bekövetkezett halálát követően **Simonyi Zsigmond** vette át a *Magyar Nyelvőr* szerkesztését. Az új főszerkesztő új irányelveket és új normaszemléletet fogalmazott meg. A még 1889-ben megjelent *A magyar nyelv* című könyvében így fogalmaz: „Általános szempontból csak az helytelen, csak az magyartalan, amit a romlatlan nyelvérzékű magyar nép sehol sem használ, ellenben helyes, a mi a népnél akármilyen csekély területen szokásban van. Helyes mind az, amit az egész magyar népnek nagyobb része vagy legalább igen nagy része alkalmaz; de nem eshetik kifogás alá egy-egy olyan szó vagy szólás sem, mely kisebb vidéken járatos, ha egyébiránt megfelel az általános analógiáknak”. Ez a felfogás a Szarvas Gábor-féle **nyelvközpontú nyelvművelés**nél egy modernebb, **emberközpontú** (vagy nyelvhasználatközpontú) **nyelvművelés** csíráját hordozza: a nyelvi normát a nyelvhasználók teljes köre (beleértve a nyelvjárási beszélőket is!), nem pedig egy szűk réteg határozza meg.

A *norma* kifejezést magyarul, nyelvi értelemben először **Brassai Sámuel** használta 1895-ben, a *Fővárosi Lapok* hasábjain megjelent *Qui bene distinguit, bene docet* [’Jól az tanít, aki képes különbséget tenni’] című cikkében: „A ’Norma’ szerintem a közbeszéd. A grammatika általánosíthat s az adatok többségéből szabályokat is alkothat, de azok nem abszolúte kötelezők”. Ez már egy mai szemmel nézve is modern, megengedőnek mondható nyelvfelfogás és normaszemlélet.

Nyelvi norma a két világháború között

A **trianoni békeszerződés** következtében a magyar nyelvterület elveszítette egységét. Az anyanyelvi beszélők egyharmada hirtelen **idegen államnyelvi környezetbe** került. A magyarságért érzett általános aggodalom a nyelvművelők esetében úgy csapódott le, hogy **a magyar nyelv védelme**

vált elsődleges célkitűzéssé, s így az ún. **purista nyelv- és normaszemlélet** vált uralkodóvá, mely szerint meg kell őrizni a magyar nyelv tisztaságát az idegen hatásokkal szemben. **Gárdonyi Géza** 1938-ban megjelent *Magyarul így!* című könyvében így fogalmaz: „Minden nemzetnek fő kincse a nyelve. Bármit elveszíthet, visszaszerezheti, de ha a nyelvét elveszíti, Isten se adja vissza többé. Aki a jó magyar szót elhagyja idegenért, akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló!” Meglehetősen radikális véleménynyilvánítás ez, melyben a szerző a magyar nyelvet – szerinte – helytelenül használó emberrel szemben **erkölcsi értéktétele**t fogalmaz meg. 1932-ben – a továbbra is működő *Magyar Nyelvőr* mellett – új nyelvművelő folyóirat jelent meg *Magyarosan* címmel **Négyesy László** és **Nagy J. Béla** szerkesztésében. Ekkor került be a nyelvművelés az **iskolai tantervekbe** is. Az Akadémia által meghatározott nyelvi norma szentté és sérthetetlenné vált.

Nyelvi norma a pártállami időkben

1949-ben megalakult a **Nyelvtudományi Intézet**, külön nyelvművelő osztállyal. A kor felfogása szerint nyelvművelési kérdésekben a nyelvvel tudományos szinten foglalkozó kutatók, a nyelvészek, a szakavatottak az illetékesek, így ők határozzák meg a nyelvi normát. Ők döntenek el, hogy szóhasználat és a grammatika területén mi a „helyes”, és mi a „helytelen”, függetlenül attól, hogy egy adott alakot a gyakorlati életben a beszélők hány százaléka szokott alkalmazni. Ezt a felfogást közvetítették az ebben a korban készült **iskolai tankönyvek** és a tanulók számára szervezett **országos anyanyelvi versenyek** is. A nyelvművelésbe bekapcsolódott a **rádió**, később a **televízió** is. A **nyelvművelő műsorokban** (*Édes anyanyelvünk, Álljunk meg egy szóra!*) szereplő nyelvészeink (**Lőrincze Lajos**, **Grétsy László**) országos népszerűségnek örvendő médiaszemélyiségekké váltak. Ők az emberközpontú nyelvművelés híveként nem annyira a nyelvet védték már, hanem az embert kívánták művelni, hogy minél inkább megismerje, így minél teljesebben alkalmazhassa anyanyelvének lehetőségeit.

Nyelvi normák a rendszerváltás után

1989 után a politikai többpártrendszer az élet majd minden területén pluralizmus és piacgazdaság követte. Így a központilag irányított nyelvművelés is ellehetetlenült. Elindult a **kereskedelmi média**, mely – ellentétben a közszolgálati tömegkommunikációval – nem vállal normatív szerepet, így a különböző szubkultúrák és **szubsztenderd nyelvváltozatok** közvetítőjévé vált. Később az **internet** és a **közösségi média** megjelenésével gyakorlatilag bárki nyilvánosságot kaphat és mintává válhat. Ilyen körülmények között egyetlen és irányadó nyelvi normáról beszélni szinte lehetetlen, bár az oktatás valamilyen szinten még tartja magát: a középiskolai központi írásbeli feladatsor, valamint az érettségi vizsga szövegalkotási feladataiban is a **„köznyelvi norma”** betartását várjuk el a tanulóktól.

Manapság a nyelvtudományban is leginkább a **pluralista normaszemlélet** érvényesül, mely szerint egyrészt a különböző nyelvváltozatoknak (például nyelvjárásoknak vagy a határon túli területeknek) is lehet saját normájuk, illetve a különféle beszédhelyzetek is különböző normák használatát várhatják el a beszélőktől. Így természetesen az egyes normák stílári értéke eltérő. A mai nyelvtudomány

megkülönbözteti az úgynevezett **mintanormát** az úgynevezett **használati normától**, vagyis ma már nem várhatjuk el a legműveltebb értelmiségi rétegbe tartozó embertől sem, hogy egy kocsmai beszélgetés során vagy egy futballmeccsen ugyanahhoz a magas igény szintű normához ragaszkodjék, mint amikor például egy konferencián előadást tart.

Egyéni feladatok

1. A leckében olvasottak alapján és saját felfogásod szerint alkossd meg saját nyelvnorma-definíciódat!
2. Figyeld meg saját nyelvhasználatodat különböző szituációkban!
 - a) Milyen eltéréseket tapasztalsz?
 - b) Mikor milyen „normát” követsz?
 - c) Létezik normája a mai fiatalok nyelvhasználatának?
 - d) Léteznek csoportnormák pl. osztályban, sportcsapatban vagy baráti társaságban? Ha igen, hogyan reagál a közösség arra, ha valamelyik tagja a csoportnormától eltérően beszél?

Interaktív feladatok

1. Oszoljatok hét csoportra! Minden csoport készítsen egy-egy tablót az alább felsorolt személyiségek közül az egyiknek a munkásságáról!
 - Kazinczy Ferenc
 - Szarvas Gábor
 - Simonyi Zsigmond
 - Brassai Sámuel
 - Négyesy László
 - Lőrincze Lajos
 - Grétsy László
2. Rendezetek minikonferenciát arról, hogy a közösségi média hogyan befolyásolja az emberek nyelvhasználatát!

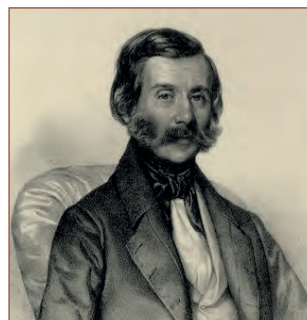
▲ Kazinczy Ferenc

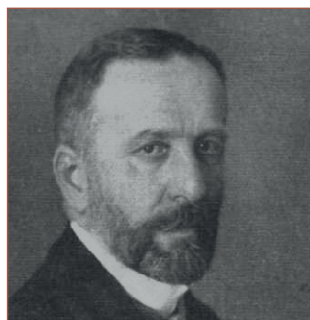
▲ Szarvas Gábor

▲ Simonyi Zsigmond

▲ Brassai Sámuel

▲ Négyesy László

▲ Lőrincze Lajos

▲ Grétsy László

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. A világhálón elérhető a *Magyar Nyelvőr* összes valaha megjelent száma. Válassz ki egy-egy lapszámot a különböző korszakokból (1872–1895; 1895–1920; 1920–1940; 1946–1989; 1989–2022), és olvass el néhányat a bennük található nyelvújítási témájú írásokból! Hasonlítsd össze normaszemléletüket! Kutatásod eredményéről kiselőadás formájában számolj be!
2. Készíts közvélemény-kutatást 10–20 ismerősöd körében, hogy miként vélekednek az alábbi mondatokról!

Ki van javítva a dolgozat.

Este 10-től reggel 6-ig alszok.

A közgyűlés egyhangúan megszavazta a javaslatot.

Ez a tanév sokkal másabb, mint az előző.

Ma még megeszem vacsorára a somlói galuskát, deviszont holnaptól fogyókúrázni fogok.

Adnák neked még egy feladatot.

A gyógyszerértárba vettem ezt a kenőcsöt.

A betegségem végett nem tudtam ma iskolába jönni.

A táblázatban néhány adat elírásra került.

Ez nagyon nehéz fog lenni.

Könyörgöm, hagyj békén!

Légy szíves, vegyétek elő a füzeteteket!

Szia, Uram!

Mikor kimentünk a Dédihez a temcsibe, annyira depi lettem, hogy öngyi akartam lenni.

A tanár azt ígérte, hogy elhalasszuk a dolgozatot.

Azt szeretném kérdezni, hogy meg-e kaphatom a kabátomat.

- a) Hányan használták válaszájuk során a „helyes”, „helytelen”, illetve „nem létezik” vagy „ilyen nincs” kifejezéseket?
- b) Általában milyen normaszemléletet tükröznek a válaszok?
- c) Te magad hogyan vélekedsz ezekről a mondatokról? Változott valamelyest a véleményed a leckét végigolvasva?

Kulcsfogalmak

látens norma, kodifikált norma, nyelvújítás, neológusok, normateremtő tevékenység, sztenderd nyelvváltozat, szépirodalmi stílus, „fentebb stíl”, szóalkotás, szókészlet, nyelvváltozatok, társalgási nyelv, népnyelv, köznyelv, nyelvújítás, nyelvközpontú nyelvújítás, emberközpontú nyelvújítás, purista nyelv- és normaszemlélet, nyelvújító műsorok, kereskedelmi média, szubsztenderd nyelvváltozatok, közösségi média, köznyelvi norma, pluralista normaszemlélet, mintanorma, használati norma

1. Korábban már megtanultad, hogy digitális kommunikációnak az információk elektronikus úton történő cseréjét, közvetítését nevezzük. Sorolj fel legalább 5 olyan kommunikációs formát, ahol a digitális kommunikáció megjelenik!

Például: e-mail, ...

2. A hagyományos digitális kommunikációs felosztás szerint melyik csoportba sorolnád az alábbi portálokat és alkalmazásokat? *Instagram, YouTube, Twitter, Pinterest, TED, Spotify, Wikipedia, Midomi, Google Drive, Flickr, Gmail, Vimeo, SoundCloud, Livestream*

Szöveges információ túlsúlya	Képi információ túlsúlya
Hangalapú információ túlsúlya	Videós információ túlsúlya

Napjainkban a technológia fejlődésével temérdek mennyiségű információ vesz körül bennünket. Az olyan újítások, mint például az internet, az okostelefonok, a táblagépek, hozzájárultak ahhoz, hogy ezek az információk könnyen és gyorsan hozzáférhetővé váljanak. De nem minden információnak van (elégséges) valóságértéke, és épp az internetre felkerülő források, adatok hitelességét az esetek jelentős részében nem ellenőrzi senki. Éppen ezért a felhasználónak óvatosnak kell lennie, és ha tud, meg kell győződnie az információk valódiságáról. Ez azonban kiváltképp nem egyszerű, ha szándékos félrevezetésről van szó (pl. álhírek, melyek célja a manipuláció).

A hitelt nem érdemlő információknak, közléseknek vannak olyan nyelvi és nem nyelvi sajátosságai, amelyek árulkodók lehetnek. Ilyen például a túlzottan figyelemfelkeltő cím, a helytelen szakszóhasználat, a súlyosabb helyesírási hibák, a valódi weboldalak utánzó URL-címek stb.

Emellett az információ felhasználása előtt érdemes megnézni:

- a keletkezési dátumát (minél frissebb, annál jobb),
- a megjelenés helyét (a bulvárhíreket tartalmazó portálok kevésbé hitelesek, mint egy szakfolyóirat),
- az érvényességét (ne legyen elavult a tartalma),
- a szerzőjét (szakembere-e egyáltalán a témának).

Ha az itt felsorolt pontok egyike is kétségeket vetne fel, érdemesebb másik információforrás után nézni.

Az interneten található tartalmakat a közönség ingyen vagy előfizetéssel használja fel: szövegeket olvas, zenét hallgat, filmeket néz stb. A hatalmas mennyiségű információt a felhasználók általában közkincsnek tekintik, a tartalmakat sokszor saját céljaikra úgy is felhasználják, hogy nem kérnek hozzá engedélyt, illetve hogy részeit vagy egészüket a sajátjukként hozzák (újra) nyilvánosságra.

Most foglalkozunk csak azzal az esettel, amikor a felhasználó az akár hitelesnek talált szöveget úgy használja fel, hogy nem tünteti fel a forrást: az eredeti gondolatok

szerzőjét, a szöveg pontos lelőhelyét – ebben az esetben plagizál. **Plágiumnak** nevezzük más szerzők gondolatainak, felfedezéseinek, mondatainak használatát úgy, hogy erre a készülő írásban egyértelműen nem utalunk. Ez tehát mások szellemi termékének hivatkozás (és szó szerinti idézés esetén idézőjel) nélküli átvétele és jogtalan használata. Ennek megfelelően a plágiumnak különböző fokozatai ismeretesek:

- 1) a szerző más munkáját egészében vagy részben saját neve alatt tünteti fel;
- 2) a szerző más szerző gondolatait, megállapításait sajátként teszi közzé;
- 3) a szerző hivatkozik ugyan az eredeti műre, de nem teszi világossá (homályban hagyja), hogy mely részeket vette át, és melyek a saját gondolatai.

A plágiumnak több típusa is van. Az első típus más munkájának **szó szerinti, hivatkozás nélküli átemelése**. A második típus esetében a szerző **parafrázis**, vagyis változtat a nyelvtanon, a szórenden, az egyes szavakon, a mondat szerkezeten, az eredeti szöveg lényege viszont megmarad. A plagizálás harmadik típusának a szerzője az eredeti szerző vagy szerzők mondatait más sorrendben ollózza össze, így egyfajta **fércmunka** („patchwork”) keletkezik. A negyedik típus esetében pedig egy olyan **kifejezés, illetve fogalomhasználat eltulajdonításáról** van szó, amely az eredeti szövegben annyira jól van megfogalmazva, hogy nehéz lenne felülmúlni.

Mindezek elkerülése érdekében rendkívül fontos a forrás megjelölése, vagyis az idézés és a tartalmi idézés forrásának hivatkozásként való feltüntetése. Enélkül ugyanis a tevékenység a szerzői jogokról szóló törvény értelmében etikai vétségnek számít, és komolyabb jogi következményei is lehetnek. A törvény alapján **szerzői jogi védelem alá** tartozik az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása, tehát nemcsak a szöveges tartalom (mint

például egy nyilvánosan elhangzott beszéd, szépirodalmi, tudományos, publicisztikai írás), hanem egy film, színmű, képzőművészeti alkotás, zene, informatikai program, jelmezterv, építészeti alkotás stb. is. Attól tehát, hogy egy tartalom megtalálható az interneten, még nem használható fel szabadon az eredeti szerzők feltüntetése, illetve tudomása, beleegyezése nélkül.

De meg kell említenünk az adatvédelmet is, hiszen a felhasználók személyes adatait szintén törvény védi. Így tehát nemcsak szellemi-szerzői termékeket nem használhatunk fel megfelelő jogosultság vagy engedély nélkül, hanem személyes adatokat sem (és ez érvényes mind a cégekre, mind a magánszemélyekre).

Egyéni feladatok

- Határozd meg az alábbi szövegrészeket esetében elkövetett plágium típusát!
 - (szinte) szó szerinti plagizálás
 - parafraz(c)áló, átfogalmazó plágium
 - összeollózott, „patchwork” plágium
 - egyéni kifejezés eltulajdonítása

Eredeti szöveg	Új írás
A statisztika azt mutatja, hogy akadnak bizonyos területek, amelyekben a férfiak számbeli fölényben vannak.	A statisztika alapján a következő területeken inkább a férfiak vannak számbeli fölényben.
Az előbb felsorolt elemek – más-más helyen ugyan, de – egyaránt megjelennek gyakran és ritkán is, mondhatnánk úgy is, hogy „gyakoritkán”.	Mindezek alapján kijelenthető, hogy az adatközlők gyakoriságán használják az említett kifejezéseket.
A magyar megszólítási rendszer, illetve az udvarias nyelvhasználat sajátos eleme a tetszikelés, amely a tegező és a magázó viszonyt kiegészítve, a magázás egyik változata.	A magyar megszólítási rendszer, illetve az udvarias nyelvhasználat sajátos eleme a tetszikelés, amely a tegező és a magázó viszonyt kiegészítve, a magázás egyik változata.
Hazánkban vannak, akik pozitívként értékelik a nyelvjárásokat, míg mások – a nyelvi sztereotípiáknak megfelelően – gyakran negatívnak tartják. A nyelvjárások használatának megítélése Magyarországon manapság meglehetősen ellentmondásos.	A nyelvjárások használatának megítélése Magyarországon napjainkban eléggé ellentmondásos, ugyanis egyesek pozitívként értékelik, mások pedig – a nyelvi sztereotípiáknak megfelelően – gyakran negatívnak tartják.

- Állapítsd meg az alábbi két szövegről, hogy melyik álhír, és melyik valódi! A tartalmi jellemzőkön kívül sorold fel nyelvi, kommunikációs, stílusbeli árulkodó jeleket is!

Brutálisan meglepő eredményre jutottak tudósok a csillagjegyekkel!!!

A mi nap brit tudósok maguk is brutálisan ledöbbszettek amikor egyik statisztikus elemzésük kimutatta egy ledöbbszett összefüggést! A 3 pszichológus pszichiáterből álló team tagjai több ezer beteget kérdeztek meg kiegyensúlyozottságukról és arra jutottak, hogy a mérlegben született pácienseknél egyértelműen jobb az arány!!! A kutatást folytatva feltették a kérdést: vajon ez véletlen?!? Aztán jött a meglepetés ugyanis nem! Az oroszoknál bátrabbak, a kosok makacsak. A többi csillagjegy és az emberpsziché közötti összefüggés kutatási már zajlik, de várhatóan hasonlóan szenzációs eredményeket kapnak.

A stanfordi asztrofizikusok kutatása igazolni látszik Einstein elméletét

Nagyjából köztudott, hogy a fekete lyukak csapdába ejtik a fényt, és ezért elvileg nem lehetséges, hogy a fekete lyukak mögül fény jöjjön, azt érzékeljük – erősíti meg ezt Dan Wilkins, a stanfordi részecske-asztrofizikai és kozmológiai intézet (Kavli Institute) kutatója. Most egy érdekes jelenségre figyeltek fel, amikor egy 800 millió fényévyire levő fekete lyukat vizsgáltak. Röntgensugarak segítségével fényvisszatükröződést észleltek a fekete lyuk mögöl. Ez igazolni látszik Einstein korábban még nem bizonyított feltevését, mely szerint a fekete lyukak körüli mágneses mező annyira erős, hogy a fényt meghajlítja, az pedig a fekete lyuk mögül tükröződik vissza.

Önálló kutatást igénylő feladatok

- Készíts magadnak vázlatot arról, hogy milyen lépéseket kell megtenni egy internetes forrás felhasználásakor azért, hogy biztosak lehessünk a felhasznált forrás hitelességében és abban, hogy nem sértünk szerzői jogokat! Válassz ki véletlenszerűen egy internetes forrást (például egy cikket), és vizsgáld meg vázlatod alapján!
- Írj rövid, 2-3 bekezdésnyi érvelést arról, hogy a Wikipédia miért nem hiteles forrás! Ha kell, nézz utána a működésének!

Kulcsfogalmak

az információ hitelessége, hivatkozás, álhír, plágium, szó szerinti átemelés, parafrazálás, félcmunka, fogalomhasználat eltulajdonítása, szerzői jog, szellemi tulajdon, adatvédelem

34. DIGITÁLIS SZEMLÉLTETÉS

1. Sorold fel, hogy a digitális szemléltetés során milyen multimédiás elemek alkalmazása lehetséges!
2. Gondolkodj el azon, hogy egy mai előadás (amelyhez prezentációt is használsz) mely jegyeit hordozza az írásbeliségnek, és mely jegyeit a szóbeliségnek!
3. Hogyan lehet a digitális szemléltetés-bemutatás során felhasználni a másodlagos szóbeliség és a másodlagos írásbeliség eszközeit? Miben nyilvánul meg itt másodlagosságuk?

A bemutatás vagy demonstráció az előadások legalapvetőbb és legősibb kísérőjelensége. A bemutatás legfőbb motivációja az, hogy az előadó a szóban forgó jelenséget ne csak leírja vagy körülírja, jellemezze, hanem meg is jelenítse. Ennek a legegyszerűbb, legkézenfekvőbb módja az, ha valamit fizikai valójában megmutatunk – ám erre gyakran nincs lehetőségünk.

A technológia fejlődésével újabb távlatok nyíltak a bemutatásban is. A digitális szemléltetés nem más, mint digitális eszközök és multimédiás elemek segítségével történő bemutatás. Ilyenek például a 3D-s modellek, a képek, az animációk, a hanganyagok, az audiovizuális anyagok, az interaktív anyagok és felületek. A folyamat során a bemutatás tárgya nincs térhez vagy időhöz kötve, viszont a technikai problémák miatt fontos meggyőződni a választott segédanyag működőképességéről.

A prezentáció nem más, mint elektronikus eszközökkel segített komplex, **digitális szemléltetéssel megvalósuló előadás**, a mondanivaló digitális-vizuális bemutatása. Az előkészületeket **(1.) az előzetes elemzéssel kell kezdeni**. Mi előadásunk célja, témaköre? Milyen közönségnek adunk elő, és hol? Milyen eszközöket tudunk használni?

Mindezek után következik **(2.) a prezentáció elkészítése**. (2.1) Első lépésként meg kell határozni a konkrét témát, (2.2) majd az előadás vázlatát, jegyzeteinket kell elkészíteni. (2.3) Ezt követi a prezentációs anyag gyűjtése, szerkesztése. (2.4) A következő lépés az előadás megtervezése, a forgatókönyv kialakítása, az időkeret, előadás-szerkezet meghatározása. (2.5) Ezután készül maga a prezentáció. Igencsak javasolt ezek után **(3.) a teljes előadás elpróbálása**, a diák és a mondanivaló esetleges módosítása, véglegesítése.

Végül **(4.) az előadás jön** – mely előtt érdemes kipróbálni, hogy működik-e prezentációnk, az előadás után pe-

dig érdemes elvégezni **(5.) az eredményelemzést** (előadásunk ön- és mások által történő értékelését) is.

A prezentáció megalkotása során érdemes kerülni az egy oldalon szereplő túlságosan nagy szövegmennyiséget, ugyanis a prezentáció célja alapvetően a bemutatás; a beszéd, a szöveg az előadó dolga. Fontos az is, hogy mondanánk és a bemutatott (prezentált) tartalmak összhangban legyenek. A hatásos végeredmény érdekében ajánlott az alábbi formai szempontokat jól megfontolni:

- a szöveg és vizuális elemek aránya (kevés szöveg),
- a képek mérete és elrendezése (jó felbontás, láthatóság),
- színek megválasztása (betű- és háttérszín esetében egyaránt),
- a betűk tulajdonságai (kevés betűtípus, legalább 20–24-es betűméret),
- a diák animálása (mértéktartóan).

Hangsúlyozandó, hogy a formailag és tartalmilag tökéletes prezentáció még nem garancia az előadás sikerességére, ugyanis számos olyan tényező, hiba van, amely ronthat a minőségén. Az előadók által leggyakrabban elkövetett hibák közé tartozik:

- a szemléltető anyag felolvasása,
- az időkeret túllépése,
- a témák közötti csapongás,
- az artikulálatlan és halk beszéd,
- a beszéddel össze nem függő szöveg kivetítése,
- a közönséggel való kapcsolat fenn nem tartása (pl. a szemkontaktus kerülése).

Az elektronikus prezentációk készítéséhez általában a két legismertebb prezentációkészítő szoftver közül van lehetőség választani, ezek a Microsoft PowerPoint és a Prezi. Előbbibe gyorsabban bele lehet tanulni, viszont többnyire csak lineáris előadásra ad lehetőséget, a Preziben azonban hálózatszerű az egyes diák közti kapcsolatok rendszere.

Egyéni feladatok

1. Tedd helyes sorrendbe a prezentáció készítésének és bemutatásának lépéseit: előadói jegyzetek készítése, forgatókönyv-készítés, nyersanyaggyűjtés, a diák összeállítása, előadás, előadói próba és módosítások, a prezentáció tesztelése, témakiválasztás.

Egyéni feladatok

2. Fogalmazd meg, hogy mi a probléma az alábbi képeken látható diákkal! Segítségül olvasd el a törzsszövegben felsorolt hibatípusokat is!

Mormota

- A **mormota** az emlősök osztályának a rágcsálók rendjébe, ezen belül a **mókusfélék** családjába tartozó **nem**. Ezek a legnagyobb mókusfélék. Tizennégy fajuk közül kettő él Európában: a **havasí mormota** és a **örvös**. A két faj külleme és életmódja nagyon hasonló, a bobak bundája kevésbé tarka, farka valamivel rövidebb, de nem lehet összetéveszteni őket, mivel elterjedési területeik nem fedik át egymást.
- A **havasí mormota** általában a fahatár fölött az Alpokban, a Kárpátokban és a Pireneusokban betelepített falkákban él. A havasí mókások (1200-3000 m között). A havasí mókák a leggyakoribbak a hegyekben.

Magyar nyelvjárások

1. nyugat-dunántúli nyelvjárási régió,
2. közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárási régió,
3. dél-dunántúli nyelvjárási régió,
4. déli nyelvjárási régió,
5. palóc nyelvjárási régió,
6. Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió,
7. északkeleti nyelvjárási régió,
8. mezőségi nyelvjárási régió,
9. székely nyelvjárási régió,
10. moldvai nyelvjárási régió.

Palóc nyelvjárási régió belső tagoltsága:

- nyugati tömb: nyugati palóc, északnyugati palóc;
- középső tömb: középpalóc, Ipoly vidéki;
- keleti tömb: keleti palóc, Hernád vidéki;
- déli tömb: déli palóc, Eger vidéki.

Mexikó

- Észak-Amerika déli részén található
- a Föld legnépesebb spanyol nyelvű országa
- a legészakibb és legnyugatibb latin-amerikai állam
- címerében a kaktusz az aztékok eredetmituszára utal

Önálló kutatást igénylő feladatok

1. Járj utána, hogy mi a különbség a PowerPoint és a Prezi között! Mit jelent az a gyakorlatban, hogy az egyik lineáris, a másik hálózatos? Próbáld ki mindkettőt!
2. Az egyik programmal készíts egy 5–10 diás prezentációt a felsorolt témák egyikéből: Szent László legendái, a magyar nyelvjárások vagy a globális felmelegedés.
3. A 2. feladatban elkészített prezentációt mutasd be társadnak, ő értékelje, javítsa a prezentációd és előadásodat. Ezután cseréljétek meg a szerepeket! Az értékelésnél térj ki az alábbi szempontokra, illetve pontozd is 1-től 10-ig társad teljesítményét!

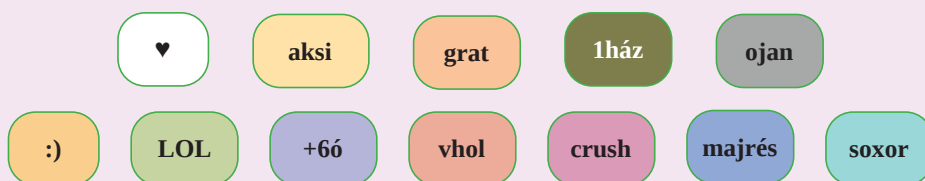
	pont		pont
a dián szereplő szöveg mennyisége		felkészültség	
a kép és a szöveg elrendezése		tudásközvetítés	
a képek mennyisége		viselkedéskultúra	
a képek minősége		a beszéd tisztasága, érthetősége	
háttérkép, diastílus		fogalmazás, megnyilatkozás	
a diák animációja		retorikai teljesítmény	
a prezentáció összesen		az előadásmód összesen	

Kulcsfogalmak

demonstráció – bemutatás, prezentáció, multimédiás eszközök, interaktív anyagok, előkészületek, formai szempontok, előadói szempontok

35. DIGITÁLIS SZÖVEGALKOTÁS

1. Tudjuk középszintű tanulmányainkból, hogy a technológia, az internet hatással van nyelvhasználatunkra. Sorold fel e hatás 5 előnyét és 5 hátrányát!
2. Az alábbiakban az elektronikus írásbeliség legfőbb jellemzőit olvashatod. Párosítsd velük a megadott kifejezéseket, majd írd a füzetedbe mindegyik csoporthoz 1-1 saját példát is! Vigyázz, egyes jellemzőkhöz több példa is kerülhet!

Az elektronikus írásbeliség főbb jellemzői:

- Tömörítések, szavakon belüli egyszerűsítés
- Szleng szavainak alkalmazása
- Kiejtés utáni írás
- Helyesírási hibák
- Vizuális jelek használata
- Rövidítések
- Angol kifejezések

Az elektronikus eszközök megjelenése és elterjedése új kommunikációs forma kialakulásához vezetett, amely leginkább az internetes szövegtípusokban (komment, blogbejegyzés) jelenik meg. Ezeknek a szövegeknek nagy előnyük, hogy általuk sokkal könnyebben, gyorsabban, hatékonyabban és szélesebb tömegek számára vált elérhetővé a kommunikáció, mint megjelenésük előtt, tehát kiválóan alkalmasak a tömegkommunikációra. A digitális szövegtípusok az írásbeliség és a szóbeliség határán helyezhetők el, tulajdonképpen írott formában megjelenített beszélt szövegek.

A tömegkommunikáció két fajtájának, az írott (nyomtatott) és az elektronikus tömegkommunikációnak a szövegtípusai között számos különbség van. Az **írott**nál a szövegek nyelviségére jellemző, hogy általában választékosabbak, kevesebb hibát (sajtóhibát, helyesírási hibát) tartalmaznak az elektronikusnál. Ennek az az oka, hogy a nyomtatás-kiadás folyamatában még több állomás van, és lassabban zajlik, mint az elektronikus tömegkommunikáció. Még bekapcsolódnak (olvasó)szerkesztők, akiknek feladata a nyelvi és akár a nem nyelvi hibák (kiemelések, formázások, tagolás) ellenőrzése is. Hátránya azonban, hogy csak kevés szemléltetéssel tud élni, leginkább csak képekkel, ábrákkal.

Ezzel szemben az **elektronikus** tömegkommunikáció szövegeire jellemző, hogy bár építenek a kommunikáció verbális oldalára, mégis egyre több bennük a figyelemfelkeltő és sokszor esztétikai szerepű nonverbális tartalom, így kiválóak ismeretterjesztésre, szórakoztatásra, tájékoztatás-

ra, véleményformálásra. A digitális tartalmaknak ráadásul szemléltető, megjelenítő, ezáltal értelmező funkciójuk is van, ugyanis a szöveget kísérő képek, színek, kiemelések, hangok, hangerő stb. befolyásolják a megértést. A digitális szövegek gyorsan, gyakran kevés ellenőrzéssel kerülnek ki, viszont előnyük, hogy utólag is javíthatók (nem úgy, mint például egy nyomtatott újság). Előnyük még, hogy eszköztáruk gazdag, a digitális szemléltetés bármely eszközével képesek élni: képek, hangok, videók, animációk, internetes hivatkozások, azaz linkek, interaktív felületek stb. Hátrányuk, hogy a lehetőség ellenére gyakran verbálisan és nem verbálisan is ellenőrizetlenek maradnak később is, bizonyos esetekben pedig (pl. Wikipédia) tartalmukat bárki módosíthatja, hitelességük tehát kétséges.

Az eddig felsorolt szempontok önmagukban is remek alapot nyújtanak egy-egy médiaközlés elemzéséhez, annak megállapításához, hogy vajon milyen műfajhoz tartozik az adott médiaszöveg, és hogy milyen platformon jelent meg. A következő általános elemzési szempontokat követhetjük:

- tartalmi (a médiaszöveg konkrét témája, a téma típusa: tudományos, közéleti, bulvár stb.)
- szerkezeti és formai (például bekezdések, hasábok, kiemelések, nonverbális elemek)
- nyelvhasználati (a szóhasználat és a stílus; például egy tárgyilagos szöveg egy személyessel szemben)
- hatásbeli (a szöveg kommunikációs célja: ismeretterjesztés, tájékoztatás, befolyásolás stb.)

A médiaközléseknek természetesen műfaji csoportosításuk is lehetséges. A legrégebbi médiaműfajnak, az újságírásnak két fő műfaját ismerjük, mégpedig a **publicisztikai (véleményközlő) műfajcsoportot** (pl. kritika, cikk, esszé, kommentár, olvasói levél, szerkesztői üzenet, hirdetés stb.) és az **információs (tájékoztató) műfajcsoportot** (pl. interjú, tudósítás, hír, riport, közlemény, reklám stb.).

A televíziós műfaj két műfajcsoportja az **élő adás** (pl. híradó, sportközvetítés, stúdióbeszélgetés, bejelentkezés) és az **előre rögzített szerkesztett műsorok (konzervműsorok)** (pl. filmek, szórakoztató műsorok, sorozatok).

A rádiós műfaj két műfajcsoportja az **írott anyagot előadó műfajcsoport** (pl. jegyzet, glossza, hír, levél, ismeretterjesztő előadás) és a **hangos anyagok műfajcsoportja** (pl. riport, tudósítás, interjú, vitaműsor, beszélgetés, telefonos játék).

Az **internet** számít az egyik legösszetettebb médiumnak, ugyanis az előbb felsorolt műfajok mindegyike megtalálható rajta, s ezeken felül újabb médiaműfajok is születtek a segítségével, mint például a honlapok, a blog, a vlog, a podcast, a vodcast stb.

Egyéni feladatok

- Készíts egy olyan ábrát, amelyen az alábbi műfajok rendszerezve találhatók!
élő adás, konzervműsor, hír, tudósítás, riport, közlemény, interjú, cikk, jegyzet, kommentár, glossza, kritika, ismertetés, recenzió, tanulmány, esszé, levél, ismeretterjesztő előadás, vitaműsor, beszélgetés, telefonos játék, híradó, sportközvetítés, stúdióbeszélgetés, bejelentkezés, film, szórakoztató műsor, sorozat, menetrend, időjárás, chat, Skype
- Mit gondolsz, miért fontos, hogy különbséget tudjunk tenni a tisztán tájékoztató és a véleményközlő műfajok között?
- Készíts a lecke szövege alapján összehasonlító táblázatot az írott (nyomtatott) és az elektronikus szövegek nyelvi és nem nyelvi jellemzőiről!

	nyelvi jellemzők	nem nyelvi jellemzők
írott (nyomtatott) szövegek		
elektronikus szövegek		

Önálló kutatást igénylő feladatok

- Keresd meg a blog és a vlog műfaji meghatározását az interneten, majd keress rájuk példákat is! Válaszd ki az egyiket, majd készíts jegyzetet arról, hogy a digitális szövegalkotás mely szempontjainak kellene megfelelned, ha az adott műfajban nyilvánulnál meg!

Páros feladatok

- Írj körül a társadnak három tömegkommunikációs műfajt! Vigyázz arra, hogy a műfaj neve ne hangozzon el!
Példa: *A szóban forgó műfajban tudományos szövegalkotás segítségével készül el az írás. A szöveg egy kutatás eredményeinek ismertetésére épül. (tanulmány)*
- Társaddal elemezzétek egymás kiválasztott műfajait a szövegben megadott szempontok szerint (tartalmi, szerkezeti-formai, nyelvhasználati, hatásbeli)!

Kulcsfogalmak

másodlagos írásbeliség, digitális szövegek, elektronikus tömegkommunikáció, a digitális szöveg elemzési szempontjai, publicisztikai műfajok, információs műfajok, konzervműsor, hangos anyagok, írott anyagot előadó műfajok

SZAKSZÓGYŰJTEMÉNY

affixum

A toldalékok pozíciótól független, általános neve. → **szuffixum**

agglutináló nyelv

Az ~ekben a szóalakok világosan elemezhetők. A szóképzést és a grammatikai viszonyok kifejezését általában a töhöz járuló toldalékokkal oldják meg, pl: *barát+ság+os+ság+otok+at*.

aktuális jelentés

A szónak a szöveggörnyezetből adódó jelentése, amely leszűkíti a denotatív jelentést, és tartalmazza a konnotatív jelentést is.

alanytalan mondat

Olyan mondat, melynek állítmányához nem lehet alanyt rendelni. Pl. *Esteledik. Havazik. Harangoznak.*

alapjelentés

A polisém (többjelentésű) szavak eredeti jelentése, amelyből a későbbi → **mellékjelentések** kialakultak. Pl. a *toll* szó eredetileg a madártollat jelentette, később kezdtek 'íróeszköz' jelentésben használni, mivel régen valóban tintába mártott lúdtollal írtak.

alapszókinccs

A nyelvek szókészletének legfontosabb elemei, pl. mindennapi cselekvések és éghajlatfüggetlen természeti jelenségek szavai, névmásrendszer.

álhír

Olyan hír, amelyben nincs hiteles információ, avagy hiteles információk mögé hiteltelen információkat rejt. Felismerhető pl. a szöveg rossz minőségéről, tartalmi-logikai visszásságairól, a nem megfelelő vagy hiányzó hivatkozásokról.

archaizmus, archaikus nyelvi jegy

1. Régies kifejezés.
2. Elsősorban szépirodalmi vagy folklórszövegekben jelentkező, igen régies nyelvi vonás: lehet grammatikai és lexikai is.

átmeneti szófajok

Egyszerre két szófaj tulajdonságait hordozó szavak csoportjai. Ide tartozik a **főnévi igenév** (pl. *lebegni, találni, javítani*), a **folyamatos**, a **befejezett** és a **beálló melléknévi igenév** (pl. *lebegő, talált [tárgy], javítandó*), valamint a **határozói igenév** (pl. *lebegve, találván, javítva*).

beszédaktus

Más néven beszédcselekvés, melynek elmélete kimondja, hogy a nyelv működtetése nemcsak információ- és gondolatátadást jelent, hanem egyben cselekvés is.

bizonyítás

Az → **érvelő esszé**nek a konkrét érveket tartalmazó része.

cáfolás

Az → **érvelő esszé**nek az ellenérvek felsorakoztatását és cáfolatát tartalmazó része.

denotatív (állandósult, szótári) jelentés

Egy szó szöveggörnyezettől független jelentése. ↔ **konnotatív jelentés** → **kettős kódolás**, → **aktuális jelentés**.

diakrón vizsgálat

A nyelv történeti szempontú vizsgálata (a változások dinamikájára koncentráll) → **szinkrón vizsgálat**

diftongus (kettőshangzó)

Olyan magánhangzó, melynek ejtésekör a képzőszervek változtatják helyzetüket. Ez a magyar nyelvben főleg a nyelv függőleges mozgását jelenti, ezért a kettőshangzó vége zártabb vagy nyílabb, mint az eleje. Előbbi esetben **nyitódó diftongusról** (pl. *sziép, juo*), utóbbi esetben pedig **záródó diftongusról** (pl. *széip, jóu*) beszélünk. Ezzel szemben a menet közben változatlan hangképzéssel kiejtett magánhangzókat monoftongusnak nevezzük (pl. *szép, jó*). A mai magyar köznyelv már nem használ kettőshangzókat, de nyelvjárásaink többsége őrzi ezt a jelenséget.

digitális szemléltetés

Mondanivalónk, előadásunk támogatása a digitális technológia eszközeivel, ezáltal is (vizuálisan is) megjelenítve a beszéd tárgyát.

digitális szövegek

Az elektronikus kommunikáció, leginkább a tömegkommunikáció során megjelenő szövegtípusok. Előnyük, hogy szerkeszthetők, módosíthatók, multimédiás tartalmakat is könnyű hozzájuk csatolni. Hátrányuk, hogy nehezen ellenőrizhetők, minőségük és hitelességük gyakran kétséges.

elbeszélés

Az → **érvelő esszé**nek a bevezetést követő része, melyben a témát, helyzetet bővebben kifejítjük, bemutatjuk.

elsődleges szóbeliség és írásbeliség

A beszéd és az írás legelső megjelenési formái; előbbi több tíz-, akár több százezer évvel ezelőttre tehető, utóbbi csak pár ezer éves. A beszéd többnyire csak közvetlen módon (az adó és vevő térben és időben egy helyen van), az írás pedig közvetetten (adó és vevő nem egy térben és nem egy időben van) valósulhatott meg. → **másodlagos szóbeliség és írásbeliség**

emberközpontú nyelvművelés

Olyan nyelvművelő (a nyelvet jobbítani kívánó) irányzat, amely az emberből, azaz a nyelvhasználóból indul ki, középpontjában az emberek nyelvhasználata áll, ahhoz mérten kíván lakítani a nyelven. → **nyelvközpontú nyelvművelés**

érvelés

A meggyőzés elsődleges eszköze, az érvelő beszéd alapja, amely viszonylag szigorú szabályok szerint építkezik: a klasszikus bevezetés, tárgyalás, befejezés hármánán belül a tárgyalásnak tartalmaznia kell az elbeszélést, a tételt (fő állítást), annak bizonyítását és az ellenérvek cáfolatát.

érvelő esszé

A szépirodalmi művek, valamint a szónoki beszédek közötti átmeneti műfajnak, az esszének az a típusa, melynek elsődleges célja az olvasó meggyőzése. Szerzője kifejti álláspontját egy adott témával kapcsolatban; bemutatja az álláspontot támogató érveket, és cáfolja az ellenérveket.

etimológia

A szavak eredetének tana, szótörténet.

étosz, logosz, pátoz

A klasszikus, ókori retorikai hármasság, amely kimondja, hogy a szónoknak hitelesnek, etikusnak kell lennie (étosz), mondandója legyen logikus és racionális (logosz), és végül azt, hogy szónoklatával hasson az emberek érzéseire (pátoz).

eufemizmus (szépítő kifejezés)

A szócsere egyik fajtája: a kellemetlen, durva szó helyett kevésbé negatív jelentéstartalmú szó használata, pl. *szépkorú, teltkarcsú*. ↔ **kakofemizmus**

expresszivitás

A stílus, illetve a stílusesszók kifejezőereje.

flektáló nyelv

Olyan típusú nyelv, amelyben a grammatikai viszonyokat a fő megváltoztatásával fejezik ki. Pl: német *Wald* 'erdő': *Wälder* 'erdők'.

fokozásos érvelés

Érvelő szövegben az érvek elrendezésének az a módja, amikor a gyengébb érveket fokozatosan egyre erősebb érvek követik, és a végére kerül a legerősebb érv. ↔ **lejtéses érvelés**

fókusz

A mondat új közléselemet tartalmazó részének (→ **komment**) az eleje, mely a főhangsúlyt hordozza. → **topik glossza**

1. Régi kéziratos szövegekben: sorok közé vagy margóra írt szöveg, általában fordítás.

2. Mai nyelvészeti munkákban: idegen nyelvű példa alá írt nyelvi magyarázat.

grammatika

1. Különböző nyelvi szintek (hangtan, alaktan, szótan, mondat) összefoglaló neve.

2. Adott nyelv nyelvtankönyve.

gyök

A szónak az a legkisebb, akár a fiktív tónél is elvontabb, tovább már nem bontható része, mely a *gyökelmélet* szerint még jelentéssel bír: pl. a *pörög*, *forog* szavak gyöke a *p/fvr-* 'forgó mozgással kapcsolatos'.

hangulatfestő szó

Olyan szó, amely hangalakjával felidézi valamilyen tevékenység vagy tulajdonság hangulatát, pl. *cammog*, *hebe-hurgya*.

hangutánzó szó

Olyan szó, amely hangalakjával akusztikailag felidéz valamilyen hanghatást (állathangot, természeti jelenségek hangját, emberi hangokat, egyéb zajokat, zörejeket stb.), pl. *vakkant*, *süvít*, *horkol*, *pattan*, *suhan*.

használati norma

Informális kommunikáció során elvárt nyelvhasználat. ↔ **mintanorma**

idegen szó

Az adott nyelvbe nyelvi kontaktus útján került, hangalakilag még meg nem honosodott szó.

ikonicitás

Az a jelenség, amikor az adott nyelvi jel, általában szó hangalakja valamilyen szempontból motivált. → **motivált nyelvi jel**

interdiszciplináris, interdiszciplinaritás

Latin eredetű, szó szerint 'tudományközi, tudományköziség'. Akkor beszélünk erről, ha egy jelenséget több tudományterület metszéspontjában vizsgálunk.

intranszítív ige

Olyan ige, melyhez bővítményként nem kapcsolódhat tárgy, pl. *fészülködik*, *lesz*, *folyik*. ↔ **transzítív ige**

irónia

A szócsere az a fajtája, ha egy rossznak tartott dologról jót állítunk, de a szöveghelyzetből kiderül, hogy az adott kifejezés épp az ellenkezőjét jelenti. Pl. *Kellemes éjszakám volt: csak hatszor kellett fölkelnem a gyerekekhez. Szépen feleltél, megérdemelsz egy kettést*.

izoláló nyelv

Olyan típusú nyelv, amelyben a töszavak nem kombinálódnak affixumokkal: a grammatikai viszonyokat más módokon, önálló (segéd)szavakkal fejezik ki. Pl: *in our restaurant* '(az) éttermünkben'.

jelentésmező

Egy szó jelentésével azonos fogalomkörbe tartozó szavak, kifejezések összessége.

jövevényszó

Adott nyelvbe nyelvi kontaktus útján került, már (hangalakilag is) meghonosodott szó.

kakofemizmus (rosszabbító kifejezés)

A szócsere egyik fajtája: egy szó helyett hasonló jelentésű, de negatívabb hangulatú szó használata. Pl. *Lemészároltak*, *ha megint egyest kapsz! Egy háromszintes, 400 négyzetméteres kis vískóban éledegél*. ↔ **eufemizmus**

kétnyíltszótagos tendencia (Horger-törvény)

A magyar nyelvtörténet egyik jelentős hangfejlődési tendenciája: ha egy három vagy több szótagú szóban két vagy több nyílt (tehát magánhangzóra végződő) szótag követte egymást, ott az utolsó nyílt szótag magánhangzója gyakran kiesett. Pl. *malina* > *málna*, *szologa* > *szolga*, *cselekvés* > *cselekvés*.

kettős kódolás

Egy szó → **denotatív** és → **konnotatív** jelentésének együttes érvényesülése.

kettős szófajúság

Ugyanazon szó a mondatban más-más szófaji szerepet tölt be. Pl. *A magyarok többsége magyar anyanyelvű*. Ebben a mondatban a magyar szó először főnévként, majd melléknévként szerepel. Vagy: *Sárga nadrágot vettem, mert a kedvenc színem a sárga*. (1.: melléknév, 2.: főnév) Vagy: *Az iskolai versenyeken leggyorsabban futó fiúból később olimpiai bajnok futó lett*. (1.: melléknévi igenév, 2.: főnév)

kidolgozott kódú nyelvek

Olyan nyelvek, melyek teljes értékűek azáltal, hogy a nyelvi és a nem nyelvi kódrendszert teljességükben tudják használni a kommunikáció során. A világ legtöbb nyelve ebbe a kategóriába tartozik. → **korlátozott kódú nyelvek**

kódex

Kéziratos, esetenként díszes, általában pergamenre írt/másolt középkori könyv.

kodifikált norma

Tudományos alapon meghatározott nyelvi- nyelvhasználati (elvárás)rendszer. → **látens norma**

komment

A mondatnak az a része, amely az új közléselemet tartalmazza. → **topik** → **fókusz**

konnotáció

A szövegbe helyezett szavak jelentéstöbblete.

konnotatív (járulékos) jelentés

Egy szónak a szöveggörnyezettől függő, többletjelentése. ↔ **denotatív jelentés** → **kettős kódolás**

korlátozott kódú nyelvek

Olyan nyelvek, melyek nem teljes értékűek, általában a nyelvi kódrendszert korlátozottan, avagy egyáltalán nem tudják használni a kommunikáció során. Helyette erőteljesebben hagyatkoznak a nem nyelvi kódrendszerre (pl. jel-nyelvek). → **kidolgozott kódú nyelvek**

lapos prozódiajú mondat

Olyan mondat, melyből hiányzik a → **topik** és a → **fókusz**, tehát csak → **kommentet** (új közléselemet) tartalmaz. Pl. *Templomunk tornyában galambok fészkelnek.*

látens norma

Kisebb-nagyobb beszélőközösségek nem tudatos, a közösség beszédéhez igazodó nyelvi, nyelvhasználati normája. → **kodifikált norma**

lejtéses érvelés

Érvelő szövegben az érvek elrendezésének az a módja, amikor a legerősebb érvenket tesszük előre, utána következik a többi erősebb érvenk, és a gyengébbeket hagyjuk a végére. ↔ **fokozásos érvelés**

lexika

Szókészlet.

lingua franca

Különböző (anya)nyelvű népek közt széles körben elterjedt közös kommunikációs eszköz. Ma ilyen pl. az angol.

magyar mint idegen/környezeti nyelv

A magyar nyelv külföldieknek idegen, a Kárpát-medencei magyar közösségek mellett élő nemzetiségeknek pedig környezeti nyelv.

másodlagos szóbeliség és írásbeliség

A beszéd és az írás forradalmi megújítása a technikai fejlődés hatására a 19. század közepétől napjainkig. A beszédnél lehetővé vált a közvetettség (telefon, videó stb.), az írásnál pedig a közvetlenség (chat, SMS stb.). → **elsődleges szóbeliség és írásbeliség**

mellékjelentés

A poliszém (többjelentésű) szavaknak az eredeti → **alapjelentésből** kifejlődött későbbi jelentése. Például a *zebra* szó eredetileg a fekete-fehér csíkos lófélét jelentette, ebből alakult ki mellékjelentésként a hasonló mintázatú gyalogos átkelőhely közkeletű megnevezése.

mintanorma

Formális kommunikáció során elvárható nyelvhasználat. ↔ **használati norma**

mondatszint

Az alárendelő szószerkezetek szintekre osztják a mondatot:

az első (legfelső) szinten helyezkedik el az állítmány, a második szinten az állítmány közvetlen bővítményei, a harmadik szinten a bővítmények bővítményei stb. Az összetett mondatokat pedig a tagmondatok közti alárendelő szerkezetek osztják ugyanígy szintekre.

mondattömb

Egy szöveg tematikailag szorosabban összekapcsolódó mondatainak egysége. Írásban bekezdéssel jelöljük.

mondatvariáns

Egy mondatnak a szórend változtatásával létrehozott változata. Mondatvariánsok létrehozásakor a → **topik**, a → **komment** és a → **fókusz** szerepébe más és más szó kerül, ezért változik ezeknek a variánsoknak a lényegi üzenete. Pl. *Sírni láttam a barátnődet.* – *Láttam sírni a barátnődet.* – *A barátnődet láttam sírni.*

motivált nyelvi jel

Olyan nyelvi jel, elsősorban szó, amelynek hangalakja és jelentése között nem (teljesen) véletlenszerű a kapcsolat. Ilyenek a hangutánzó, a hangulatfestő szavak, a magas-mély mgh.-harmónia szerinti szó párok, valamint a gyökök a belőlük képezhető szavakkal.

neologizmus

Újító kifejezés, egyéni szóalkotás.

névátvitel

Egy dolog nevét egy rá valamiben hasonlító vagy vele érintkező, kapcsolatban levő másik dologra visszük át.

nominális stílus

Magyarul névszói a stílus, ha egy szöveg(rész) mondataiban az átlagosnál több névszó és kevesebb ige van. Általában statikusságot fejez ki. ↔ **verbális stílus**

normateremtő tevékenység

Egy beszélőközösség nyelvhasználatának a → **kodifikált norma** használatára való ösztönzése, illetve a norma kijelölése.

nyelv és nyelvhasználat

A nyelv elvont, megfoghatatlan rendszer, amely egyes embercsoportok közös tudatában van jelen. A nyelv működtetése, fizikai megnyilvánulása a nyelvhasználat, melybe a beszéd és az írás egyaránt beletartozik.

nyelvcsalád

Az egymással nyelvrokonságban lévő nyelvek közös ~ba tartoznak. Ezek a nyelvek a ~ leánynyelvei.

nyelvi család

19. századi evolucionista metafora a rokon nyelvek összetartozásának ábrázolására, történeti pontossága legfeljebb megközelítő lehet.

nyelvi változó

Valamely nyelvi elem területi vagy rétegnyelvi változata.

nyelvjárás (dialektus)

Adott nyelv területi változata.

nyelv művelés

A nyelvtudománynak a nyelvi műveltség terjesztésével foglalkozó ága. Célja a nyelv egészséges fejlődésének segítése is. Két legfőbb irányzata a **nyelvközpontú** és az **emberközpontú** (más néven **nyelvhasználat-központú**) **nyelv művelés**. Előbbi a nyelv védelmében a → **kodifikált nyelvi norma** betartására igyekszik felhívni a

nyelvhasználók figyelmét nyelvhelyességi szabályokra való hivatkozással, utóbbi pedig inkább ajánlásokat fogalmaz meg a funkcionalitást, a sikeres kommunikációt előtérbe helyezve, s nem tartja változtathatatlanak a nyelvi normát.

nyelvközpontú nyelvművelés

Olyan nyelvművelő (a nyelvet jobbitani kívánó) irányzat, amely magából a nyelvből indul ki, középpontjában egy ideális, eszményi nyelvallapot áll, és a nyelvhasználóknak ehhez kell igazodniuk. → **emberközpontú nyelvművelés**

nyelvtipológia

A nyelvek szerkezeti összehasonlításával foglalkozó nyelvészeti ág, többek közt agglutináló, izoláló és flektáló alaptípusokat állapít meg.

nyelvtörténet

A nyelvi változások és nyelvváltozatok történetét kutató nyelvészeti ág.

nyelvtörténeti korok

Adott nyelv különböző szempontok szerint meghatározott korszakai.

nyelvújítás

1. A nyelv megújítására, fejlesztésére való törekvés.
2. A magyar nyelv megújításának korszakos mozgalma, főleg az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején.

nyelvváltozás

Adott nyelvi elem(ek) adott időszakban megváltoznak, eltűnnek, vagy újak keletkeznek. Pl. a középmagyar korban már általános az *a*, az határozott névelők használata, melyek a *Halotti beszéd*ben még csak sporadikusan fordultak elő.

önkényes nyelvi jel

Önkényes a nyelvi jel, ha hangalakja és jelentése között semmiféle összefüggés nem mutatható ki. A nyelvi jelek többsége önkényes.

összehasonlító nyelvészet

Több nyelv meghatározott grammatikai vagy lexikai elemeinek összehasonlítása történeti vagy tipológiai szempontból. → **nyelvtörténet, nyelvtipológia**

palindrom

A → **szintetikus mondat** egyik fajtája, melynek szimmetrikus betűsora visszafelé olvasva is ugyanazt a mondatot adja ki, pl. *Ma báli létem metéli lábam*.

plágium

Más szellemi termékének felhasználása úgy, hogy azt szándékosan saját szellemi termékünként tüntetjük fel, avagy nem jelöljük meg a felhasznált (többnyire) szöveganyag forrását, tehát nem hivatkozunk.

pluralista normaszemlélet

Az a felfogás, mely szerint a különböző nyelvváltozatoknak (pl. a nyelvjárásoknak vagy a határon túli területeknek) is lehet saját nyelvi normájuk, illetve a különféle beszédhelyzetek is különböző normák használatát várhatják el a beszélőktől.

pótlónyúlás

A magyar magánhangzók történetének egyik jellemző hangfejlődési tendenciája a tövéghangzók lekopása és ezzel párhuzamosan a töbelseji magánhangzó megnyúlása. Ezt a jelenséget nevezzük pótlónyúlásnak. Pl. *utu* > *út*, *varu* > *vár*.

prezentáció

Elektronikus eszközökkel segített komplex és interaktív, tehát digitális szemléltetéssel megvalósuló előadás, a mondanivaló digitális-vizuális alapú bemutatása.

purista nyelv- és normaszemlélet

Az a felfogás, mely szerint a → **nyelvművelés** elsődleges feladata a magyar nyelv tisztaságának megőrzése az idegen hatásokkal szemben.

régens

Alárendelő szó szerkezetben olyan alaptag, amelynek jelentése csak (egy vagy több) → **vonzattal** teljes értékű, tehát szükségképpen **kötött bővítmény(ek)**et vonz magához, pl. **ragaszkodik** *valakihez* vagy *valamihez*.

rendszermondatt

Nyelvtani szabályok szerint konstruált, szöveggörnyezet nélküli mondat. ↔ **szövegmondatt**

részletezés

Az → **érvelő esszé**nek az → **elbeszélést** követő része, mely a → **tétel** részletesebb kifejtését, példákkal való alátámasztását tartalmazza.

retorika

Más néven szónoklattan. Az egyik legrégebbi tudomány, amely a nyilvánosság előtt elmondott beszédekkel, azok befogadókra tett hatásával foglalkozik (utóbbit lásd még a beszédaktusoknál).

stílushatás

Megnyilatkozásaink befogadóra tett hatása a szöveg stílusa által.

stílustörés

Egy szövegben nem a szövegtípusnak, szövegműfajnak, beszédhelyzetnek megfelelő stílusértékű kifejezés használata.

sűrítés (tömörítés)

Egy adott valóságdarabot minél tömörebben fejezünk ki, annál nagyobb hatást érhetünk el. A sűrítés az ezt a jelenséget kihasználó stíluseszköz. Leginkább a lírai nyelvhasználat él vele.

szabályos hangmegfelelés

Egy adott hang adott időszakban (általában) adott módon változik meg.

személyközi kommunikáció

Két ember közötti kommunikációs forma, ahol van lehetőség visszacsatolásra, tehát kétirányú a folyamat. Fajtaát tekintve beszélhetünk közvetlenről (egy helyen, egy időben) és közvetetről (valamilyen közvetítő eszköz hidalja át a térbeli, illetve időbeli távolságot). → **vizuális kommunikáció**

szerkezeti kétértelműség

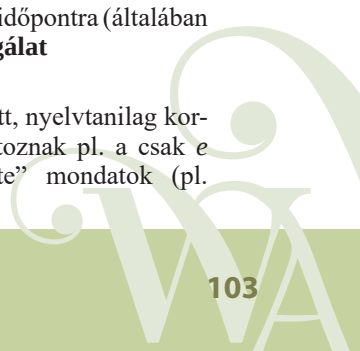
Ha egy mondat szerkezetileg többféleképpen elemezhető, akkor több eltérő jelentése is lehet. Pl. *Külföldön dolgozó barátaival találkozott a munkanélküli*.

szinkrón vizsgálat

A nyelv leíró szempontú vizsgálata egy időpontra (általában a jelenre) korlátozva. → **diakrón vizsgálat**

szintetikus mondat

Valamilyen nyelvi játék során előállított, nyelvtanilag korrekt, de életszerűtlen mondat. Ide tartoznak pl. a csak e magánhangzót tartalmazó „eszperente” mondatok (pl.

Fenyves mellett *nem* kellemes letelepednem, mert rengeteg fenyvet kell felszeletelnem.) vagy a visszafelé olvasva is ugyanúgy hangzó → **palindromok**.

szófajváltás

Ha a nyelvtörténet folyamán egy szó jelentése megváltozik, az együtt járhat a toldalékolás és/vagy a mondatbeli szerep, s így a szófaj megváltozásával is. Ezáltal létrejöhetnek → **kettős szófajú szavak** (pl. *sportoló, éjjel*). **Teljes szófajváltásról** beszélünk, ha a szó eredeti szófaja és jelentése feledésbe merül (pl. *kocsi* – melléknév > főnév). **Aktuális szófajváltásnak** nevezzük azt a jelenséget, amikor a szó jelentése nem, csak mondatbeli szerepe és/vagy toldalékolása változik meg (pl. *szabadjon* – melléknév > ige; *a miértekre keressük a választ* – névmás > főnév).

szórványemlék

Idegen nyelvű szövegben csak szórványosan fordulnak elő a vizsgálándó nyelv elemei.

szószerkezetbokor (szintagmabokor)

Egy alaptag és a hozzá tartozó két vagy több bővítmény viszonya, pl. *Zénó tegnap a moziban gyengéden, de határozottan átölelte Bellát*.

szószerkezetlánc (szintagmalánc)

Egy alárendelő szószerkezet bővítménye alaptagja lesz egy újabb bővítménynek, pl. *nagyon izgalmas könyvet olvasok*.

szószerkezet sor (szintagmasor)

Három vagy több, egymással mellérendelt viszonyban lévő mondatrész kapcsolata, pl. *okos, szép és talpraesett, de barátságatlan*.

szövegemlék

Adott nyelv (rég) nyelvtörténeti emléke.

szövegmondat (nyilatkozat)

A nyelvhasználat során (tehát szövegben) használt mondat, amely nem mindig felel meg a nyelvtani szabályok szerint szerkesztett ↔ **rendszermondat** kritériumainak.

sztdenderd nyelvváltozat

Területi és társadalmi nyelvváltozatokon felül álló, a → **kodifikált normát** alkalmazó nyelvváltozat.

szubsztenderd nyelvváltozat

Szubsztenderdnek (sztdenderd alattinak) tekinthető minden olyan nyelvváltozat, mely nem veszi figyelembe a → **sztdenderd nyelvváltozat** → **kodifikált normáját**.

szuffixum

A szótőhöz tapadó toldalékok (képzők, jelek, ragok) összefoglaló neve.

tagmondatbokor

Többszörösen összetett mondatban több mellékmondat egy közös főmondatral. Pl. *Akkor vonulj vissza, amikor még a csúcson vagy, de már fogytán a lelkesedésed!*

tagmondatlánc

Többszörös alárendeléssel összefűzött tagmondatok. Pl. *Remélem, tudod, mi következik abból, amit akkor tettél, amikor megkértelek, hogy távozz.*

tagmondatsor

Több, egymással mellérendelő viszonyban lévő tagmondat kapcsolata. Pl. *Tegnap Sári megetette a kutyát, elment a barátnőjével moziba, majd találkozott a vőlegényével, és kettesben töltötték az estét.*

tájszó

Valódi tájszó az olyan szó, amely adott nyelvjárás(ok) ra jellemző, de a köznyelvből hiányzik, pl. *pampuska*. Az alaki tájszó csak formailag tér el a köznyelvi változattól, pl. *csóvány, csihány* – köznyelvi *csalán*.

terminus technicus (szakszó, szak kifejezés)

Egy adott tudományterület speciális alapfogalmainak megnevezésére szolgáló műszó vagy szószerkezet.

tétel

Az az állítás, amelyet érvelés során bizonyítani vagy cáfolni szándékozunk.

tételmondat

Egy → **mondattömb** vagy egy egész szöveg lényegi mondanivalóját tartalmazó mondat.

topik

A mondat bevezető (még nem hangsúlyos) része. Itt olyan információk szerepelnek, amelyek a címzett számára már ismertek vagy könnyen felismerhetők. → **komment** → **fókusz**

tővéghangzó

Mgh.-ra végződő szavak záró magánhangzója. Az ómagyar kor elején sok tővéghangzó lekopott: TA: *utu* > későbbi *út*.

tranzitív ige

Olyan ige, melyhez bővítményként vagy vonzatként tárgy kapcsolódhat, pl. *eszik, szeret, süt*. → **intranszitiv ige**

túlzás (hiperbola)

A valóságot felnagyító vagy kicsinyítő kifejezés. Pl. *Ezer éve nem láttalak! Tenyérrnyi helyem sem volt.*

univerzális, univerzalitás

Magyarul egyetemes, egyetemesség: olyan jellemzők, tulajdonságok, amelyek mindenhol egységesen jelen vannak, gyakran a körülményektől függetlenül is. Ilyen például a nem nyelvi kommunikáción belül a hat alapvető emberi érzelm mimikája (öröm, bánat, harag, félelem, meglepetés, undor).

verbális stílus

Magyarul igei a stílus, ha a szöveg(rész)ben az átlagosnál több ige és kevesebb névszó van. Általában mozgalmasságot fejez ki. ↔ **nominális stílus**

vizuális kommunikáció

A kommunikáció azon válfaja, amely nem nyelvi, hanem képi elemeket és elsősorban a vizuális csatornát használja az információ átadására, a gondolatok közvetítésére. → **személyközi kommunikáció**

vonzat (kötött bővítmény)

Alárendelő szószerkezetben az alaptag jelentéséhez szorosán hozzátartozó, azt meghatározó bővítmény, pl. *hisz valamiben* vagy *valakinek* vagy *valamit*. A **kötelező vonzat** nélkül hiányos lenne a mondat, pl. *foglalkozik valamivel*. A **fakultatív vonzat** is hozzátartozik az alaptag (→ **régens**) jelentésszerkezetéhez, mégis teljes és értelmes lehet a mondat nélküle is, pl. *büszke valakire*, de *Kati büszke*.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT SZAKIRODALOM

2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról.

(<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=a0900125>.

[tv&targetdate=20170602&printTitle=2009.+%C3%A9vi+CXXV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=a0900125&targetdate=20170602&printTitle=2009.+%C3%A9vi+CXXV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Aczél Petra: Az álír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez. In: *Századvég*, 84, 2017/2. 5–26.

(<https://szazadveg.hu/R%C3%89GI/alapitvany/r%C3%A9gi/folyoirat/szazadveg-84-alhirek-201708.pdf>

Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Aczél Petra: *Retorika. A szóból épült gondolat*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001.

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Andó Éva: E-NYELV – NETBESZÉD. Az elektronikus kommunikáció nyelvi jellemzői. In: *XXI. század – Tudományos Közlemények*, 2010/23, 31–46.

(<https://docplayer.hu/23044625-Ando-eva-e-nyelv-netbeszed-az-elektronikus-kommunikacio-nyelvi-jellemzoi.html>

Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Antalné Szabó Ágnes – Madarászné Marossy Ágnes (szerk.) *Szövegtani szemelvénygyűjtemény*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest, 1995.

B. Lőrinczy Éva – Hosszú Ferenc (szerk.): *Új magyar táj szótár 1–5*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1979–2010.

Bárczi Géza: *A magyar szókincs eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021.

Bárczi Géza: Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Bárczi Géza: *Stilisztikai tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1961, 65–112.

Bartha János – Horváth Tibor – Józsa Nagy Mária – Szabó Zoltán: *Kis magyar stilisztika*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.

Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Benkő Loránd: Az időtartam-átváltásról.

(<https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/10618/04.pdf?sequence=1> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Berrár Jolán – Fábrián Pál – Szathmári István – Szende Aladár – Terestyéni Ferenc: *Nyelvtan – Stílus – Szónoklás*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960.

Bubik Veronika – Simon Tünde: Vizuális kommunikáció: a 21. század domináns közlésmódja a kortárs művészetben és tudományban, megjelenése a vizuális nevelésben. In: *Neveléstudomány*, 2016/2, 29–42.

(http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2016/nevelstudomany_2016_2_29-42.pdf Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, Animula, 1994.

(<http://mek.oszk.hu/02000/02009/02009.htm#6> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Császár Lilla: Vizuális kommunikáció és énmegjelenítés a Facebook közösségi hálón. In: *Educatio*, 2015/4.

(<https://folyoiratok.oh.gov.hu/educatio/vizualis-kommunikacio-es-enmegjelenites-a-facebook-kozossegi-halon>

Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Csontos Nóra – Dér Csilla Ilona: *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. Budapest, KRE–L'Harmattan, 2018.

Deme László: Anyanyelvünkről, ápolóiról, szövetségünkről. In: *Anyanyelvápolók Szövetsége*

(<https://anyanyelvapolo.hu/deme-laszlo-anyanyelvunkrol-apoloirol-szovetsegukrol/> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Dr. Molnár Csikós László: Vonzatok közötti jelentésmegosztás. In: *Fókusz. Vajdasági ismeretterjesztő és tudomány-népszerűsítő portál*. 154. szám, 2017. július.

(<http://www.fokusz.info/index.php?cid=1163529137&aid=1450654942> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila: *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2013.

e-nyelv.hu magazin (<http://e-nyelvmagazin.hu> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Fábrián Pál: *Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakítására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Fülöp Géza: *Az információ*. Budapest, ELTE BTK, 1996.

Gaál Edit: *Stilisztikai munkafüzet. Hogyan ismerjük fel a költői képeket és az alakzatokat? Közép- és felsőfokú gyakorlatok, feladatok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020.

Gaál Edit: *Szövegtani munkafüzet. Közép- és felsőfokú feladatok, gyakorlatok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018.

Galgóczi László: *A magyar nyelv I. A nyelvi rendszer. A szöveg, a mondat és a szófajok*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1992.

- Gazda Árpád: Pompás szavak megidézettje. In: *Krónika Online*, 2007. november 23. (https://kronikaonline.ro/szempont/pompas_szavak_megigezettje#) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Gonda Zsuzsa: *Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái*. In: Antalné Szabó Ágnes – Major Éva (szerk.). *Bölcsészet- és Művészetpedagógiai Kiadványok 7.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2015. (https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/3897/elte_btk_tamop_gonda_ativelo.pdf?sequence=1&isAllowed=y) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Gonda Zsuzsa: A nyomtatott és a digitális szövegek megjelenítése az interaktív táblán. In: *Anyanyelv-pedagógia IV.* 2011/4. (<https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=304>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Gonda Zsuzsa: Digitális szövegek olvasására jellemző stratégiák és mintázatok. In: *Magyar Nyelvőr*, 138/4, 439–450. (<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1384/138405.pdf>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Grétsy László: Nyelvművelés. In: *Pannon Enciklopédia – Magyar nyelv és irodalom*. Dunakanyar 2000 Könyvkiadó Kft., Budapest, 1997.
- Horváth Béla: *A kommunikáció elméletéről*. PTE, BTK, Pécs, 2011. (http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/komm_elm/index.html) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Horváth Imre: *Prezentációkészítés*. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest, é. n. (https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszernek_kialakitasa/7_1180_006_101030.pdf) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- J. Nagy Mária: *A szó művészete. Bevezetés a stíluselmzésbe*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
- Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.): *A régi új retorika*. Trezor Kiadó, Budapest, 2000.
- Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.): *A szónoki beszéd részei és a beszédfajták*. Trezor Kiadó, Budapest, 2001.
- Jászó Anna: *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest, 2007.
- Kálmán László: *Gyanús mássalhangzók: a dz és a dzs*. (<https://m.nyest.hu/hirek/gyanus-massalhangzok-a-dz-es-a-dzs>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Kálmán László: *Ismét a dz-ről és a dzs-ről*. (<https://m.nyest.hu/hirek/ujabb-problema-a-dz-vel-es-a-dzs-vel>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Katona Csilla: A kétnyíltszótagos tendencia a magyarban. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12, 2016, 115–151. (<http://ht.unideb.hu/12/13katonacs.pdf>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Kazinczy Ferenc: Orthologus és Neologus nálunk és más Nemzeteknél. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1819. (XI.) 3–27.
- Keszler Borbála – Tóth Etelka – Siptár Péter (szerk.): *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015.
- Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- Király Péter: Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného slovenska. In: *Studia Russica XXIII*. Budapest, 2009.
- Kiss Jenő – Pusztay Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018.
- Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest, 2001.
- Krauss, Michael: The word's languages in crisis. In: *Language*, 1992/1. (68), 4–10.
- Kunos István: *Kommunikáció és lobb*. Miskolc, 2013. (<https://gtk.uni-miskolc.hu/files/5022/Kommunik%C3%A1ci%C3%B3%20%C3%A9s%20lobbi.pdf>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Loh, Jonathan – Harmon, David (szerk.): *Biocultural Diversity: threatened species, endangered languages*. WWF Netherlands, Zeist, The Netherlands, 2014.
- Lőrincz Éva – Sturcz Zoltán: *Prezentáció*. Typotex Kiadó, Budapest, 2013.
- Minya Károly: *A neologizmusok és az archaizmusok korrelatív viszonya*. In: *Vasi Szemle*, 2014/4, 476–480. (<http://www.vasiszemle.hu/2014/04/minya.htm>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Molnár József – Simon Györgyi: *Magyar nyelvelmékek*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- Molnár Mária: A nyelvi norma a magyar nyelvtudományban. In: *Hungarológiai évkönyv* 15, 2014/1.
- Molnár Mária: *Normakövető és/vagy normaalkotó tanulók nevelése? A nyelvi norma szemlélete és közvetítése magyar nyelvi tankönyveinkben*. Doktori (PhD-) értekezés tézisei. PTE BTK, Pécs, 2015. (<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15447/molnar-maria-phd-2015.pdf?sequence>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Nádasdy Ádám: Az archaizmus. In: *Magyar Narancs*, 2004/01/08.

(http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/52.html) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Nagy L. János: Elődök és tanítványok a magyar helyesírásért... In: *Acta Universitatis: Sectio Linguistica Hungarica – Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica = Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvtudomány köréből* 46. (2020), 117–127.

Nemzeti Köznevelési Portál. Okostankönyvek. (<https://www.nkp.hu/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó, Budapest, 1994.

Petőfi S. János: *Szöveg, szövegtan, műelemzés. (Textológiai tanulmányok)*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1990.

Pomozi Péter – Karácsony Fanni: *Magyarország. Magyar nyelvű otthon 1*. Anyanyelvápolók Szövetsége – MNyKNT, Budapest, 2017.

Pomozi Péter (szerk.): *Felvidék. Magyar nyelvű otthon 4*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2019.

Pomozi Péter: A magánhangzó-harmónia ikonikus szerepéről egyes finnugor nyelvekben. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015. 68–87.

Pomozi Péter: A történeti nyelvészet őstörténeti alkalmazhatóságáról. Lehetőségek és korlátok. In: Neparáczi Endre (szerk.) *Őstörténeti műhely*. A Magyarországtudomány Intézet Kiadványai 20. Magyarországtudomány Intézet, Budapest, 2020. 251–281.

Pomozi Péter: *Cseremis-magyar nyelvhasználat*. Budapesti Finnugor Füzetek 17. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 2002.

Pomozi Péter: Kárpát-medencei többnyelvűségi minták Trianon előtt és után. Merre tovább? In: Pomozi Péter (szerk.) *A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után. Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok*. A Magyarországtudomány Intézet Kiadványai 29. Magyarországtudomány Intézet, Budapest, 2021. 69–105.

Pomozi Péter: *Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások*. A Magyarországtudomány Intézet Kiadványai 10. Magyarországtudomány Intézet, Budapest, 2019.

Pomozi Péter: The impossibility of the evolutionary metaphor. Neogrammarians, family trees and linguistic affinity. In: Angela Marcantonio (szerk.) *The state of the art of Uralic studies Tradition vs innovation*. La Sapienza Editrice, Roma, 2018. 107–128.

Prillop, Külli – Norvik, Miina: *Viis tosinat lingvistikaülesannet*. AS Atlex, Tartu, 2017.

Pusztay János: *Gyökereink*. Nap Kiadó, Budapest, 2011.

Pusztay János: *Kutyaur még más történetek*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2020.

Pusztay János: *Nyelv! Politika! Esszék a nyelvi-kulturális sokszínűség érdekében*. Nap Kiadó, Budapest, 2016.

Pusztay János: *Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek tanulmányozásához*. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai. BDTF, Szombathely, 2000.

Rétorika címszó, In: Király István (szerk.): *Világirodalmi lexikon II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Ruffy Péter: *Bujdosó nyelvelméleink*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest, 1977.

Sajnovics János: *Idioma ungarorum et lapponum idem esse*. Hafniae, 1770.

Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Typotex, Budapest, 2011.

Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat, Budapest, 1967.

Simon Gábor: *Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális-kognitív kiindulópontból*. In: ELTE Digitális Intézményi Tudástár, 2012. 97–123.

(https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44544/Szociokult_SimonG.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

- Sólyom Réka: Mai magyar neologizmusok a nyelvi változás folyamatában: elemzési lehetőségek. In: *Magyar Nyelv*, 115. évf. 1. sz. (2019. tavasz).
(http://epa.oszk.hu/00000/00032/00081/pdf/EPA00032_magyar_nyelv_2019_1_021-035.pdf Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Sylvester János: (Sylvester János) *latin-magyar nyelvtana*. Fordító: C. Vladár Zsuzsa. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1989.
- Szabó Katalin: *Kommunikáció felsőfokon*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2002.
(Elérhető: <https://docplayer.hu/19080427-Kommunikacio-felfokokon.html> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Szekér Endre: *Stilisztikai szöveggyűjtemény és példatár*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- Szikszaíné Nagy Irma (szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez* (Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.
- Szikszaíné Nagy Irma: *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Szikszaíné Nagy Irma: *Stilisztika*. Trezor Kiadó, Budapest, 1994.
- Szín + kommunikáció* (<http://www.szinkommunikacio.hu> Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Szónoklás címszó, In: Adamik Tamás – A. Jászó Anna (szerk.) *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony, 2010.
- Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve II/12. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1929.
- Tószegi Zsuzsanna: *A képi információ*. OSZK, Budapest, 1994.
- Varga Vera – Perlusz Andrea – Csépe Valéria: *A hangzó nyelv és a jelnyelv univerzális és specifikus jegyeinek empirikus feltárása a hazai és nemzetközi kutatások tükrében*. In: Általános nyelvészeti tanulmányok 29. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017.
(http://real.mtak.hu/73033/1/Varga_Perlusz_Csepe_HangzoJelnyelv_MNYT2017_kezirat_u.pdf Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Veszelszki Ágnes: Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői. *Századvég*, 84, 2017/2. 51–82.
(https://www.researchgate.net/publication/318990136_Veszelszki_Agnes_2017_Az_alhirek_extra-es_intralingvalis_jellemzoi_Szazadvég_84_51-82 Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)
- Vizkelety András: „*Világ világa, virágnak virága*”. (*Ómagyar Mária-siralom*). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Wacha Imre: *A korszerű retorika alapjai I-II*. Szemimpex, Budapest, 1994.

IRODALOMJEGYZÉK

Teljes művek

15. o. Romhányi József: Szamármese. In: Romhányi József: *Szamárfül*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1983, 122.
32. o. Pesti Gábor: A hollóról és rókáról. In: Pesti Gábor: *Esopus fabulái, melyeket mastan újonnan magyar nyelvre fordított* Pesthi Gábor. Bécsben, 1536. (Modern kiadás: *Esopus fabulái Pesti Gábor szerint*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.)
33. o. Heltai Gáspár: A hollóról és rókáról. In: Heltai Gáspár: *Száz fabula, melyeket Esopusból és egyebünnen egybe gyűjtet és össze szörzet a fabuláknac értelmével egyetembe*. Heltai Gáspár, Colosvarot, 1566. (Modern kiadás: Heltai Gáspár: *Száz fabula*. Szent Hilárus-kiadás, Budapest, 1943.)
33. o. Romhányi József: A róka és a holló. In: Romhányi József: *Szamárfül*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1983, 42.
59. o. Tóth László: Egy mondat. In: *Szlovákiai magyar szép versek 2006*. Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Dunaszerdahely, 2006, 82–83. (<http://vmek.oszk.hu/06000/06033/06033.pdf> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
69. o. Örkény István: A végzet. In: Örkény István: *Válogatott egyperces novellák*. Palatinus, Budapest, 2004. (<http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Juhász Gyula: *Szavak*. In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Juhász Gyula, 1934. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/juhasz-gyula-16356/1934-1798C/szavak-179D4/> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
88. o. Ady Endre: *A fekete zongora*. In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Ady Endre, Vér és arany, A Halál rokona. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/ady-endre-13441/ver-es-arany-135BE/a-halal-rokona-135BF/a-fekete-zongora-13632/> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)

Részletek

20. o. *Júlia szép leány* (népballada, részlet). (In: Arcanum kézikönyvtár, Szépirodalom, Szöveggyűjtemény, A kuruc kor irodalma, Népballadák, vitézi énekek: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Szoveggyujtemeny-szoveggyujtemeny-1/a-kuruc-kor-irodalma-A2A/nepballadak-vitezi-enekek-AF4/julia-szep-leany-a-mennybe-vitt-lany-AFD/> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
- 22–23. o. Marzio, Galeotto: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv* (részlet). Magyar Helikon, Budapest, 1977. (Kardos Tibor fordítása)
26. o. Lukács evangéliuma XI.: 25–27. In: *Szent Biblia az az Istennek ô es wy testmentumanac prophétac es apostoloc által meg iratott Szent könyuei*. Visolban, Mantskovit Bálint által, 1590.
32. o. Zay Ferenc: *Az Landorfejírvár elveszésének oka e vót, és így esött* (részlet). Magyar Helikon, Budapest, 1980.
32. o. Pázmány Péter: Csepregi szégyen-vallás (részlet). In: *Pázmány Péter művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
55. o. Ady Endre: Nézz, drágám, kincseimre (részlet). In: *Nyugat*, 1917, 3. szám. (<https://epa.oszk.hu/00000/000-22/00215/06568.htm> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
55. o. Lázár Ervin: A fájós fogú oroszlán (részlet). In: Lázár Ervin: *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Osiris, Budapest, 1997. (<https://mek.oszk.hu/02700/02753/02753.htm#8> Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)

55. o. János evangéliuma 1, 1–3. In: *Szent István Társulati Biblia*. (<https://szentiras.hu/SZIT/Jn1>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
61. o. Egy mondat: négy értelem. (A Nyelv és Tudomány cikke nyomán; <https://m.nyest.hu/hirek/egy-mondat-negy-ertelem>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
- 65–66. o. Ruffy Péter: Virágnak virága (részlet). In: Ruffy Péter: *Bujdosó nyelvemlékeink*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977, 27–35.
72. o. Jelenits István: A könyv és a könyvek (részlet). In: Jelenits István: *Betű és lélek*. Szent István Társulat, Budapest, 1978, 9. (http://www.ppek.hu/konyvek/Jelenits_Istvan_Betu_es_lelek_1.pdf) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
75. o. Ordass Lajos: Rádiószózat. 1956. november 2. (részlet). In: *Keresztyén Igazság*, 3. szám, 1989. szeptember. (http://www.ordass.hu/load_doc.php?cat=OL%C3%8D&doc=29) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
78. o. Kosztolányi Dezső: *Költő* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Kosztolányi Dezső, Meztelenül 1928–1931. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kosztolanyi-dezso-19890/meztelenul-1928-1935-1A2AA/kolto-1A31C/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
78. o. Csokonai Vitéz Mihály: *A boldogság* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Csokonai Vitéz Mihály, 1796. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/csokonai-vitez-mihaly-5088/1796-55E9/a-boldogsag-5737/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
78. o. Csokonai Vitéz Mihály: *Konstancinapoly* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Csokonai Vitéz Mihály, 1794. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/csokonai-vitez-mihaly-5088/1794-537D/konstancinapoly-5406/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
79. o. József Attila: *Thomas Mann üdvözlése* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, József Attila, Versek, 1937. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/jozsef-attila-1EE20/versek-1EE25/1937-1FC5C/thomas-mann-udvozlese-1FC62/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
79. o. Ady Endre: *Az eltévedt lovas* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Ady Endre, A halottak élén, Az eltévedt lovas. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/ady-endre-13441/a-halottak-elen-146CB/az-eltevedt-lovas-14762/az-eltevedt-lovas-14788/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
79. o. Vörösmarty Mihály: *A vén cigány* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Vörösmarty Mihály, Kisebb költemények 1834–1855. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/vorosmarty-mihaly-6EBD/kisebb-koltemenyek-1834-1855-76A0/a-ven-cigany-7C35/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
79. o. Tóth Árpád: *Ó, kék és zöld...* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Tóth Árpád, Törödékek. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/toth-arpad-1CABE/toredekek-1D1BF/o-kek-es-zold-1D1FF/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
80. o. Móricz Zsigmond: *Barbárok* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Szöveggyűjtemény, A „Nyugat” nemzedéke, Móricz Zsigmond (1879–1942) Elbeszélések. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Szoveggyujtemeny-szoveggyujtemeny-1/a-nyugat-nemzedeke-6F97/moricz-zsigmond-1879-1942-6F98/elbeszelesek-6F99/barbarok-71BA/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Arany János: *Szondi két apródja* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Arany János, 1853–1864. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/arany-janos-B084/1853-1864-B582/szondi-ket-aprodja-B7DC/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Ady Endre: *Istenhez hanyatló árnyék* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Ady Endre, A menekülő Élet, Istenhez hanyatló árnyék. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/ady-endre-13441/a-menekulo-elet-13FD2/istenhez-hanyatlo-arnyek-14074/istenhez-hanyatlo-arnyek-140BF/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)

81. o. Arany János: *Kertben* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Arany János, 1847–1852. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/arany-janos-B084/1847-1852-B089/kertben-B42A/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Madách Imre: *Az ember tragédiája* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, szöveggyűjtemény, A reformkor és a romantika irodalma, Madách Imre (1823–1864), *Az ember tragédiája*, Első szín. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Szoveggyujtemeny-szoveggyujtemeny-1/a-reformkor-es-romantika-irodalma-F1A/madach-imre-1823-1864-2803/az-ember-tragediaja-2804/elso-szin-2805/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Petőfi Sándor: *A XIX. század költői* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Petőfi Sándor, 1847. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1847-EFBB/a-xix-szazad-koltoi-EFF9/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Vörösmarty Mihály: *Átok* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Vörösmarty Mihály, Kisebb költemények 1834–1855. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/vorosmarty-mihaly-6EBD/kisebb-koltemenyek-1834-1855-76A0/atok-7BF2/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Babits Mihály: *Ősz és tavasz között* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Babits Mihály, Újabb versek. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/babits-mihaly-17F97/ujabb-versek-18905/osz-es-tavasz-kozott-18981/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Kosztolányi Dezső: *Őszi reggeli* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Kosztolányi Dezső, Számadás 1935. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kosztolanyi-dezso-19890/szamadas-1935-1A3B6/osi-reggeli-1A467/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Petőfi Sándor: *Beszél a fákkal a bús őszi szél...* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Petőfi Sándor, 1847. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1847-EFBB/bszel-a-fakkal-a-bus-osi-szel-F36D/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
81. o. Petőfi Sándor: *Fa leszek, ha...* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, Petőfi Sándor, 1845. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB-2/1845-E82B/fa-leszek-ha-EAAF/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
- 84., 86. o. József Attila: *Óda* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, József Attila, Versek, 1933. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/jozsef-attila-1EE20/versek-1EE25/1933-1F95F/oda-1F997/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
84. o. József Attila: *Reménytelenül* (részlet). In: Arcanum kézikönyvtár, Verstar – ötven költő összes verse, József Attila, Versek, 1933. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/jozsef-attila-1EE20/versek-1EE25/1933-1F95F/remenytelenul-1F96A/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
86. o. Karinthy Frigyes: *Így írtok ti: Irodalmi karrikatúrák*. (részlet). Athenaeum, Budapest, 1912. (<https://mek.oszk.hu/11700/11758/html/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
87. o. Karinthy Frigyes: *A cirkusz* (részlet). (<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/karinthy/cirkusz/cirkusz.htm>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
88. o. Ady Endre: *Poéta és publikum* (részlet). In: Ady Endre összes prózai műve, 10. kötet, Cikkek, tanulmányok, 1910 január – 1912 december. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/10-kotet-6E97/cikkek-tanulmanyok-1910-január1912-december-6E98/3-poeta-es-publikum-6EC9/>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
91. o. Szarvas Gábor: *Mit akarunk?* (részlet). In: *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet, 1. füzet, 1872. január 15. 1. (http://real-j.mtak.hu/5951/1/MagyarNyelvor_1872.pdf) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)
91. o. Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv I–2*. (részlet). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1889.
91. o. Brassai Sámuel: *Qui bene distinguit, bene docet* (részlet). *Fővárosi Lapok*, 1895. március 18.
91. o. Gárdonyi Géza: *A szerző beköszöntője* (részlet). In: Gárdonyi Géza: *Magyarul így!* Dante Könyvkiadó, Budapest, 1938, 5. (<https://mek.oszk.hu/14900/14956/14956.pdf>) Letöltés ideje: 2022. 02. 15.)

KÉPJEGYZÉK

6. A *Borbonicus kódex* egy lapja (Bibliothèque de l'Assemblée Nationale, Párizs)
7. Magyar népmesék – *Király kis Miklós*, filmkocka, rendezte: Horváth Mária, Jankovics Marcell. Kecskemétfilm, 1979 (Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum, Budapest)
17. Zongor Endre: *Finnugor családja* (Gróf Esterházy Károly Múzeum, Pápa)
20. Festett üvegablak a marosvásárhelyi Kultúrpalotában. Koncz Erzsébet felvétele (Szeccsziós Magazin, szeccsziomagazin.hu)
23. A *Müncheni kódex* díszes lapja (Bayerische Staatsbibliothek, München)
23. A *Festetics-kódex* díszes lapja (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
24. A *Halotti beszéd és könyörgés* (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
27. „Új Testamentum magyar nyelven” címlapja ©CULTiRiS / Magyar Tudománytörténeti Intézet
30. Baróti Szabó Dávid *Kis-ded szótárának* címlapja (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
33. Gábor Éva, Zombory Éva: *A holló meg a róka* (Hevesi Erzsébet és Vermes Anna bélyeggyűjteménye, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
35. *Mimikák*. Sugár Péter felvétele
39. Európa első KRESZ-táblái (Wikimedia/Mediatius)
41. Kriza János: *Erdélyi tájszótár* borító, Gladiátor Kiadó (bookline.ro)
41. Tóth Imre: *Palóc tájszótár* borító, Nap Kiadó (Városi Könyvtár, Ózd)
41. Imre Samu: *Felsőöri tájszótár* borító, Akadémiai Kiadó (Tinta Könyvkiadó, tinta.hu)
41. B. Lőrinczy Éva – Hosszú Ferenc (szerk.): *Új magyar tájszótár 1979–2010* borító, Akadémiai Kiadó (Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest)
41. Péter János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára 2016–2017* borító, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó (bookline.hu)
45. Ipolypásztó látképe (Ipolypásztó honlapja, pastovce.sk)
63. *Pázmány Péter portréja* (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
65. *A tihanyi apátság alapítólevele* (Pannonhalmi Bencés Főapátság, Főapátsági Levéltár, Pannonhalma)
67. Az *Ómagyar Mária-siralom* részlete (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
89. New York kávéház ©MTI Fotó
89. Pilvax kávéház ©MTI Fotó
92. Rohn Alajos: *Kazinczy Ferenc portréja* (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
92. Szarvas Gábor portréja (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
92. Simonyi Zsigmond portréja (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
92. Barabás Miklós: *Brassai Sámuel portréja* (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
92. Négyesy László portréja (Vasárnapi Újság, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
92. Lőrincze Lajos © Fortepan / Szalay Lajos
92. Grétsy László © MTI Fotó

Shutterstock Képügynökség: 7., 9., 11., 13., 18., 19., 22., 25., 30., 35., 38., 39., 45., 49., 55., 59., 69., 73., 77., 82., 84., 85., 97.

Shutterstock szerkesztői képek ([/Shutterstock.com](http://Shutterstock.com)): 47. o. Nenad Nedomacki